

اقامہ سخیل الجہاد

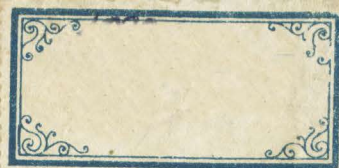
اثر: رضاء الدین بن فخر الدین

«استحققر من لا یحسد و لا یقتد
و استصغر من بالسكر او الضلال لا یعرف
فای داع اکمل و اعقل من سید البرسلین
صلی الله تعالی علیه و سلم و قد قالوا انه
مجنون من المجانین وای کلام اجل و اصدق
من کلام رب العالمین و قد قالوا انه اساطیر
الاولین و ایاک ان تشنتقل بخصاهم و تطمع
فی افحامهم فتطمع فی غیر مطمع و تصوت
فی غیر مسمع.»
«الغزالی»

اورنبورغ

«وقت» غزته سینک مطبعه سی.

افامه سئل الحارث

(ولادتی ۴۵۰ هـ - وفاتی ۵۰۵ هـ)

اثر : رضاء الدین بن فخر الدین

« استحققر من لا یحسد و لا یقذف و استصغر من بالکفر
او الضلال لا یرفر فای داع اکمل و اعقل من سید المرسلین
صلی الله تعالی علیه و سلم و قد قالوا انه مجنون من المجانین و ای
کلام اجل و اصدق من کلام رب العالمین و قد قالوا انه اساطیر
الاولین و ایاک ان تشتغل بخصامهم و تطمع فی افحامهم فتطمع فی
غیر مطمع و تصوت فی غیر مسمع . »
« الغزالی »

دوره نامه فرهنگ

اورنگه «وقت» مطبعه سی . سنه ۱۹۰۹

ТИПОГРАФІЯ ГАЗ. „ВАКТЪ“ ВЪ ОРЕНБУРГЪ.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مدخل

امام غزالی حضرتلرینک ترجمه حالینی یازوب «مشهور ایرلر» مجموعه سینہ الحاق ایتک فکرم، ایلکدن وار ایدی. مشهور ایرلر یازلدیغی وقت امام غزالینک آرادن توشوب قالمه سی جائز اولماز. غزالی شویله بر ذاتدرکه دگل مشهور ایرلر حتی مشهور ایرلرک اشهرلری یازلدیغی زمان هم برنچی صفده اوله رق ذکر ایدلورگه تیوشلی. فقط بن اوچونچی جزء اوله رق دگل بلکه دخی صوکر اق یازمق فکرنه اولنور ایدم. الوغ آدملرک ترجمه حاللری، عبرت آلنسون و خلفرده گوزل مثال اولنسون قصدیله یازلنور. اخلاقی و فضیلتلی بر عالمک ترجمه حالینی دقت ایله او قوب چیقمش بر آدم، قرق کون قدر بر مدت طوتاشدن نصیحت دکلامغه یا که مغارده طوروب تهذیب نفس ایلمه گه کوره دخی زیاده اثر آلور و فائده کورر.

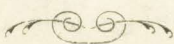
بیوک آدملرک ترجمه حاللری ایله آشنا اولان ذاتلر، کندیلری سیزمادیکلری حالده اخلاقلرینی تصفییه و تعدیل ایدرلر، قلبلرینه ده علو جنابلق اورلقلرینی ایگارلر. هر شی گه عبرت کوزی ایله قارارلر و هر حرکتلرنده جدی اولورلر. بو ایسه ترجمه لری یازلمش کیمسه لرک عادات و سیرتلرندن درس آلدقلری سببندندر. اوشبو سرنی آکلادقلرندن حتی که صوگ زمانلرک تریبه عالملری بالالر ایچون توزومکده اولان اخلاق کتابلرینی فرضی اولسه ده بر ترجمه حال روشنده ترتیب ایدرلر. شویله که او قوچی شاگردلر یا بر گوزل خلقلی و یا که یمان خلقلی بالا ترجمه حالینی او قومقله کندی خلقلرینی تحسین ایتمکده اولورلر. بناء

عليه ترجمهٔ حاللر يازوچيلر، بر طرفدن تاريخ علمينه خدمت ايتمکني قصه ایلدیکلری حالده ايکنچی بر طرفندن ده حسن اخلاق، جدیت وغیرت درسلری ویرمکنی کوکللرنده طوتارلر.

«مشهور ایرلر» مجموعه سینی ترتیب ایتمکده بنده هم (من غیر حد) بویله خیاللر اولمشدر. لکن بونکله برابر بن، آدملرک افترا و معاصرلرینک طعنلرینه اوغرامش خلاصه: مصیبت زده عالملرنی اولدقچه ایلک یازمق قصد ایلر ایدم. زیرا بو کبی ذاتلرک ترجمهٔ حاللری اخلاق درسلری ویردیکندن اوستون برده کندیلری قبیلندن مصیبت زده لره تسلیمه ده ویرر. بلا اهلی ایچون کندی قبیلندن اولان بلا اهلی کورمک قدر تسلیمه اولماز. فخر کائنات افندمز حضرتلرینه هر وقت: «واذکر!» لفظ جلیلی ایلر کچن پیغمبرلر حاللرینی و آنلرک چکمش مشقتلرینی حکایت ایتمکده اولان سرلرک بری ده احتمال که اوشبو نقطه اوله بیلور.

نزاع یوقدر که غزالی ده بر قدر طعنلره هدف اولمشدر. فقط بونک باشینه کلن مشقت وزحمتلر ابن رشد وابن سینا، فارابی و ابوالعلاء المعری باشلرینه کلن طعنلره هیچ مقیس اولماز. طعن و افترا جهنندن باقلدیغنده غزالی چوق بختیار اولسه کرک. معریلر وابن رشدلرک طوغری سوزلرینی بوزوب افترا و سرزنش ایدنلر، غزالینک حتی شایان انتقاد سوزلرینی ده محض بر حکمت اولق اوزره قبول بیورمشلردر. ایشته اوشبو سببدن، بن غزالی ترجمه سینی بر قدر صوگراق یازمق فکرنده اولور ایدم. لکن «شرق کتابخانه سی» نی تأسیس ایدن برادر عزیز احمد افندی بو کوندن اعتبارا امام غزالی ترجمهٔ حالینی باصدمق فکرنده ایدیکنی عرض ایدوب بو طوغروده قلم یورتمکلیگمی سوردی. بن ده شوکا اجابت یوزندن الله تعالی حضرتینک عون و عنایتی ایلر اوشبو رسالهی ترتیب ایدرگه کرشدم.

مقصد

۱

امام غزالیның اسم ونسبى . نسبت و وطنى . طوس و مشهد شهرلى . ولادت و وفاتى
تربيه و تحصيلى . نشأت و شهرتى . نيسابور شهرى . امام الحرمین . تدریس و سياحتارى .

امام غزالی حضرتلرینڭ اسمى و عائلهسى محمد بن محمد بن محمد بن احمد
بن احمد اولوب، لقبى ده « حجة الاسلام » و « زين الدين »، كنيهسى ده
« ابو حامد » در . غراسانده معروف شهرلردن « طوس » ياننده اولان
« غزاله » قريهسنده طوغديغى سببندن نسبتى ده (تخفيف ايله) « غزالی »
و « طوسى » ديه مشهور اولمشدر . ايكنچى بر روايته كوره آتاسى يون
ايرلب ساتو ايتديكى سببندن « غزال » ديمكده معروف اولمش وشوڭا
كوره خوارزم و چر جان خلقلرینڭ « قزار » سوزينه « قزارى » ديه
نسبت ايتديكلى كى صاحب ترجمه ده « غزال » ه نسبتله زاینڭ تشديدى
ايله « غزالی » دييولمشدر . (۱) .

« طوس » شهرنده نشو اولديغندن استدلال ايدوبمى يا كه باشقه
بر دليللره كوره مى بعض بر مؤرخلر، غزالیينڭ فارس قومندن ايديكلى
ظن ایلرلر . بعضيلر ايسه آتا و بابالرينڭ اسملرى محمد و احمد اولديغندن
استدلال ايدرك « طوس » شهرينى فتح ايدن عرب مجاهدلرینڭ يرلشوب

(۱) وفيات الاعيان (ج ۱ بيت ۲۹) . غزالیينڭ غزاله بنت كعب الاحبار
اوزرينه منسوب اولديغنى « شفا » شرحلرى روايت ايتمشلر ايسه ده اساسن سبوز
اولسه كرك . علمای شافعى گه مخصوص طبقه لرده ، صاحب ترجمه نڭ عمى و يا كه
آتاسينڭ عمى اولارق ابو حامد احمد بن محمد الغزالی اسمنده بر ذات ذكر اولنور
ايسه ده « الها كم التكاثر » سوزينه مصداق اولان حزب و فرقه اهلينى كو بايتمك
مقصديله ميدانه چيقارلمش موهوم بر ذات اولمىغى خاطره كلور .

قالانلار ينيڭ ذريتىدىن اوله چىغنى دعوى ايدرلر . هر حالده بو مسئله شمدىلك قطع ايدلمادى و احمددن يوقار و بابالرى ده كىتبخانه مزده اولان اثرلرده كورلمادى .

امام على رضا بن موسى حضرتلرى ، مأمون خليفه عصرىك «طوس» شىهرى ياننده فوت اولمىغله «نوقان» قريه سنده دفن اولنمىشىدى . مشار اليه حضرتلر ينيڭ تر بهلر ينى حاوى اولدىغى چىتله «نوقان» قريه سى كىسب اعتبار ايدوب بيوكلنىدى و «طوس» اهللىسى هم اورايه نقل وطن ايتدى . سوڭره ده «مشهد» ناميله معروف و بيوك بىر شىهر اولمىغله اصل «طوس» شىهرى كلىا خراب و ويران اولدى . «طوس» كى بيوك بىر قىسمى «طابران» دىمىكله معروف ايدى .

ايشته غزالى ، ٤٥٠ - ١٠٥٨ تاريخنده اوشبو «طوس» شىهرى توابعنده دنيايه كلوب ٥٥ ياشنده وقتنده ٥٠٥ - ١١١١ تاريخى ١٤ نچى جمادى الاولى (دكابر ٣ نچى دوشنبه كون) وفات اولدى و «طابران» خار چنده اولان مقبره ده دفن ايدلىدى . قبرى معلومدر .

ابو حامد الغزالى و برادرى ابو الفتح احمد الغزالى ياشلىكلرنىك اتالرنىن يتيم قالدىلر . اتالرى ايسه اهل كىسبىن دىندار ، فقط فقير بىر آدم اولوب بو ايكى اوغلىنى خىر و صلاح اهلى بىر دوستنه وصيت ايدىرك ترك ايتدى هم ده كىندىنىڭ يازو بىلمادىكى ايچون عمرى وارنچه تأسف ايتدىكىندن اوشبو اوغللرىنه يازو اوڭرتىمىك حقنده آيروچىه رجا و توصيه ده اولدى .

صوفى اولان بو دوستى ، مىذكور بالالرنى گوزل تربيه ايتىمىكله اتالرنىن كوبىمى آزمى قالمىش جمله بايلقلىرىنى بونلركى تربيه لرى يولنىك تامما صرف ايلدى و كىندىنىڭ مادى چىتىدىن اقتدارى اولمادىغىدىن هر ايكىسىنى حضور ينه دعوت ايدوب : « اوغللرم ، مخترم والدىڭزدىن قالمىش مالكزنى تربيه كىزىه صرف ايدوب بىتردم . فقير آدم اولدىغىدىن شمدىدىن

صوڭ سزى تربيہ ايدرگه اقتدارم يوقدر . سز طالب علمسگن ، اگرده برر مدرسه گه كروب اورنلاشور اولسه گنر بلكه دخى زياده تحصيل ايدہ بيلور ايدگنر ، بن شويله مناسب كورمكده يم ! » ديدى . بالالرده وصيلرينگ سوزيله عمل ايتديلر (۲) و حقيقت حالده فلاح تابديلر . ايشته اسمى جهانہ تارالمش و شہرتى ده آفاقى طومتش غزالى ، فقير بر عائلہ دن ظهور ايتمش ، يتيم اوله رق اوسمش و نچہ تورلى زحمت و مشقتار ايله تحصيل ايلمشدر .

امام غزالى ، « طوس » شہرنده ابو حامد احمد بن محمد الراذكانى الطوسى (۳) حضورنده مبادى علومى ، شافعى فقہسنى تحصيل ايدرك صوگروہ دن « جرجان » و وارمقلہ ابو نصر الاسماعيلى درسنه ملازمت ايتدى . بونگ درسلىرى « تعلق » صورتندہ كتاب روشندہ ترتيب ايلدى و تکرار « طوس » شہرينہ قايتدى و اوشبو سفرندہ ده يول باصوچيلر ايله بر ماجراسى اولمشدر . بونى غزالى كنديسى بوروشده حكايه ايلر : « طوس » شہرينہ قايتوب كلكيكم وقت قطاع طريق كروانمى باصوب تالاديلر ، بنمده قاپچمى آلوب كنديلر . آردلرندن ايساروب واردیغمده قطاع طريق رئيسى بگا فاراب : « جانگ قيمتلى اولور ايسه آردمزدن يورمه ! » ديه قچقردى . بن ده : « افندم ! بو نچہ وقتلر صرف ايدوب و بونچہ سفر مشقتلرى كوروب تحصيل ايلامش كتابم قاپچمده كندى و شول سببندن بنم علمم تلف اولدى ، سزك ايچون مذكور كتابك بر فائدهسى ده يوقدر ، مرحمت ايدوب شونى كنديمه اعاده ايلمه گنرى رجا ايدرم ! » ديدم . اشقيا رئيسى : « بز ، سزك علمكى دگل ، يالگنر كتابكى آلدق ، كتابك يوغالديغى سببلى عامسز قالور اولسه ك اويله تحصيلده نه فائده وار ؟ » ديه قچقروب كولدى و كتابى ده قايتاروب

(۲) طبقات الشافعية الكبرى . ج ۴ بيت ۱۰۲ .

(۳) راذكان ، طوس ، قريهلرندن بر قريهدر .

ويردى . غزالى دىيور : « يول باصوچىلر باشاغىنىڭ اوشبو سوزلارنى
 عبرت آلدىم و جناب حق سبحانه طرفىدىن بنى ارشاد يوللو سويلاتمىش
 بر سوز اوله چىقىنى ظن ايتدىم ، زيرا كتابه محتاج اولان علم ، علم دىگىلر ،
 علم هر وقت كوكلده اولور غه تيوشلى ، شوڭا كوره وطنمه قايتدىغىم ايله مذكور
 كتابىمى حفظ ايدىرگه كىرىشدىم ، اوچ يىل ايچىنדה بتون مجموعه مى حفظ
 ايتدىم ، شويله كه بوندىن سوڭ يول باصوچىلر كتابىمى آلاچق اولسهلر
 هيچ غصه م يوقدر » (۴) .

غزالى ، زيراك و كىسكىن ذهنلى ، طوغرى جوابلى ، ملايم سوزلى
 و متفكر بر ذات اولمىغله درسلىرىنى دقت ايله اوقور ، اوقودقلىرىنى حفظ
 ايلر و حفظ ايتدىكى شيللىرىنى ده محاكىمه سندن كچىر ، يىغىشى سوزلارنى
 يمانلارنى فرق ايدىم بيلور ايدى . شويله كه رشد صاحىبى و بيوك بر
 آدم اوله چىقى حتى ياش وقتلارنى معلوم اولمىشدر .

بو زمانلرده اسلام شاگردلىرى آراسىنדה فلسفه تحصيل ايتىمك موده
 حكيمنه كىرتمك بىتون مدرسهلرده فلسفه اوقولور ، شاگردلر ك اخص
 آماللىرى فلسفه ايله اشتغال اولور ايدى . ايشتىم اوشبو عادت موچىنجه
 غزالى هم فلسفه تحصيل ايتىمگه ، حد و پايانى اولمىغان فلسفه دىگىزىنه
 كىرتمگه ، مجادله و مناظره ايلمگه محبتى دوشدىكىندن ، فلسفه تحصيل ايدىر
 ايچون « نيسابور » (نيشابور) شىرىنه سفر ايتدى .

« نيسابور » شىرى بو كونلرده بيوك عالملر ايله طولوغ اولمىغله
 خصوصا وزير نظام الملك طرفىدىن تاسىس ايدىلن « نظاميه » مدرسهللى
 حقيقى بر علم خانهسى اولنور ايدى .

مصر ينىڭ فرىدى ، عصر ينىڭ وحىدى اولان امام الحرمين ابوالمعالى
 الجوينى اوشبو نظاميه مدرسهلرده بيوك مدرسلىر ك برى اولوب هم درس
 اوقودر همده وعظ سويلر ، اقرانى ايله مناظره قياور و بوش وقتلارنى

کتابلر تصنیف ایلر ایدی. مشارالیه امام حضرتلری اوشبو مدرسه ده اوتوز سنه لر قدر بر مدت دوام ایتدی، عصری ده بونک نظرینی کورما- دیکی حالده منقرض اولدی، اوشبو جهتنن امام حضرتلرینی قصد ایدرک هر طرفدن شاگردلر کلورلر و درس حلقه سینه ییغولوب استفاده ایدرلر ایدی. ایشته بو علم طالبلرینک آراسنده بری غزالی اولمشدر.

غزالی، امام الحرمین درس لرینه مداومت ایتدی و کندینک طبیعی استعدادی هم اجتهادی سایه سنده خصوصاً کامل بر استاذ تربیه سی تأثیری اولورق نادر معلومات کسب ایتدی و شریکری آراسنده امتیاز و شهرت قازاندی، بو کوندن اعتباراً تالیفلر میداننه کتوررگه موفق اولدی.

اسلام مدرس لرنده سلفلردن خلفره، اکابردن اصاغره میراث اولورق فالمش بر عادت واردرکه مدرس لر، شاگردلری آراسندن برینک فوق العاده صورتده ظاهر اولمقنی کوکللری ایله سومازلر اما مناسبت کلدیکی وقت شوپله سومادیکری شاگردلری ایله باشقه لره افتخار ایلرلر. بو حال حتی عمومی و طبیعی بر حال حکمنی آلمشدر. ایشته امام الحرمین حضرتلری، بوشاگردینک بویله روشده تفوق ایدوینه ظاهرده غایت خشنودلق اظهار ایتدیککی حالده حقیقت حالده بوندن ممنون اولماز ایدی. غزالی ۲۸ یاشلرینده وقت امام الحرمین ۴۷۸ تاریخنده وفات ایتدی، غزالی ده «نیسابورنی» ترک ایتمکله «سرم رأی» (عسکر) شهرنده طور مقده اولان وزیر نظام الملک حضورینه عزیمت ایتدی و مذکور وزیر طرفندن اکرام واحتراملره مظهر اولدی.

نظام الملک حضورنده هر وقت عالمر و مشهور ادیبلر ییغولوب علم مذاکره سی ایدرلر، علمی فنی و ادبی بحثارده مناظره ایله مشغول اولورلر ایدی. ایشته غزالی اوشبو مجلسلرده حاضر اولدی. مباحثه و مذاکره لره اشتراک ایتدی، علمینک واسع و اساسلی، دلیللری قوتلی و عجتلری غالب ایدیککی کوستردی. وزیر نظام الملک غزالی نک علمینه

واقف اولمقله اقتدارینه تعجب ایتدی وشهرتی ده عالمه منتشر اولدی .
 اوشبو سبیدن نظام الملك غزالینی کندینک « بغداد » شهرنده
 تأسیس ایتمش اولدیغی مشهور « نظامیه » مدرسه سی مدرسلی جمله
 سینده ادخال ایتمله تدریس وظیفه سیننی تفویض ایلدی . بو کونده
 « نظامیه » مدرسلی آراسنده فیلسوف ابوالعلاء المعری شاگردلری ده
 اولنور ایدی . « حجة الاسلام » و « زین الدین » لقب فاخرلی ایله اوشبو
 بونلرده مبعجل اولمشدر .

۴۸۴-۱۰۹۱ تاریخده جمادی الاولی دن اعتبارا غزالی « نظامیه »
 ده درس باشلاب طوتاشدن دورت ییل مقداری عمرینی بونده کچردی
 وفوق العاده اعتبار وشهرت کسب ایتدی . فضل وفصاحتنه خلقلر تعجب
 ایلرلر وکندیسنی ده فوق العاده سوه لرلر ایدی . اوشبو سبیدن سوزلری
 مسموع ، افعال وحرکاتی مقبول اوله رق هر وقت مثال اوله رق اسهی
 سویلانر وپک یراق یرلردن سفر مشقتلری یوگلاب زیارتی ایچون
 کلورلر ایدی .

۴۸۸-۱۰۹۵ نچی ییل ذوالقعدة ده (۵) بتون علاقه سیننی کیسوب
 واورنینه ده برادرلی احمد الغزالینی مدرس نصب ایدوب « بغداد » نی
 ترك ایتمله حج قصدیله سفر ایتدی (۶) وحجازه عزیمتله ایفای حج
 شریف ایدوب عودتنده ۴۸۹ تاریخده « دمشق » شهرنده جامع امیه نك
 غرب جهتنده اولان زاویه (حجره و خانقاه) ده تدریس ایله اشتغال ایلدی .
 (۷) بوندن بیت مقدس اوزرینه توجه ایدوب عبادت ایله وقت کچردی .

(۵) وفيات الاعیان ، ج ۱ بیت ۳۶۴ .

(۶) ابن الاثیر « الکامل » ده (ج ۱۱ بیت ۸۷) « غزالی احیانی شامده تصنیف

ایتدی وکندیسندن کوب ذاتلر استماع ایلدیلر ، حج ایتدیکی صرک بغداد شهرینه کلدی
 و آندن خراسانه کندی » دیور .

(۷) جامع اموینه شیخ نصر المقدسی زاویه سنده کوب او طوریغی سبیدن

کندینه نسبتله « الغزالیه » دیه شهرت بولمشدر . طبقات الشافعية الکبری . ج ۴ بیت ۱۰۴ .

شامده اون سنه لر قدر طور دیغی مر ویدر . بور اذن « اسکندریه » شهرینه کتمکله بر مدت قالدی، سلطان یوسف بن تاشفین طرفندن اولان دعوت اوزرینه مغر به کتمک قصدیله کمی به بنمش ایسه ده اثنای سفرنه، مشار ایله سلطانک وفات خبرینی آلدیغندن یاروم یولندن کیر و دونوب وطنی اولان «طوس» شهرینه عودت ایلدی (۸).

«طوس» ده بر مدت تدریس و تألیف ایله اشتغال ایتدیکنده «نیسا بور» ده اولان «نظامیه» مدرسلگی تکلیف ایدلدیکندن (۹) مجبوری صورته قبول ایتمکله ایفای وظیفه ایلدی. نهایت بونی هم ترک ایتمکله تکرار «طوس» شهرینه فایتدی و طریق تصوفه مخصوص خانقاه ایله برابر بر مدرسه تاسیس ایدوب، فالان عمرینی ارشاد و تدریس، ذکر و فکر ایله کچردی.

مقصد

۲

غزالی عصرنده اسلام دنیاسی. معاصرلرندن اولان خلیفه و پادشاهلر. وزیر و مشهور عالمر. کندینک استاذ و شاگردلری نظامیه مدرسه سی.

مسلمانلر اولگی ایکی قرن هجریده قرآن و حدیث شریف، تفسیر و فقه، لغت و بر قدر ادبیات ایله شغللنوب شونلره قناعت ایده کلمشردر. امویلر عصرنده و عباسیلرک هم ایلک و قتلرنده طب و نجوم، هیئت و فلسفه دن بعض شیلر ترجمه اولندی ایسه ده بونلر ایله یالکنز خصوصی

(۸) الکامل. ج ۱۱ بیت ۲۲۸.

(۹) بونی تکلیف ایدن فخر الملک بن نظام الملک اولمشدر طبقات الشافعیة.

آدملر و بو فنلری تحمل ایدرگه لایق و اهل اولان ذاتلر شغللنوب باشقهلر آشنا اولمامشلر و عمومی روشلره کرمامشدر.

عباسیلردن مهدی خلیفه زماننده فارسی، پهلوی لسانلرده اولان فنی اثرلر عرب لسانینه ترجمه ایدلوب، خلق آراسنده کوبلک اوزرنک انتشار ایتدی و بونلرک نسا اهللره اولان تاثیر ایله اسلام ایچنده بدعتلر شائع و زندیقلر ظاهر اولمیه باشلادی (۱۵۸-۱۶۹ هجریده). هارون عصرنده ایسه سریان و هند لسانلرنده اولان اسکى اثرلر دخی زیاده ترجمه اولنوب (۱۰) اهل اسلام آراسنده منتشر اولدی (۱۷۰-۱۹۳ هجریده)، المأمون زماننده ایسه بتون خلق اسکى اثرلر، هند و فارس، سریان و یونان لسانلردن ترجمه ایدلن کتابلر ایله شغللنور اولدیلر. شویله که لاتین و عبرانی لسانلرنده اولان فلسفه، خصوصا آرسطو تألیفلری عموما ترجمه اولنوب اهل اسلام آراسنده کامل انتشار ایدلدی (۱۹۸-۲۱۸ هجریده) و بوسبیدن نام نشانلری اولمیان مشائیون، اشراقیون مسلکلی عموما اهل اسلام آراسینه تارالدى. عباسیلر، حکومتلرینی فارسیلر سایه سنده و آنلر اجتهاد و فدا-کارلقلری سببندن تشکیل ایتدیکلری سببندن حکومت اشلرینی عمومیتله فارسیلره تابشرمشدر و فرس حکیملرینی رعایتلرنده طوتارلر ایدی. بونکله برابر سریان، روم و یونان لسانلرنده اولان فنی اثرلرینی علی الخصوص فلسفهینی ترجمه ایتدرمکه فوق العاده غیرت ایلرلر ایدی. ایشته خلیفه لرینه افتقا یوزندن اسلاملر بو اثرلردن درس ایدرگه کرشدیلر و آشنا اولدقاری ایله شرح و حاشیهلر یازارغه باشلادیلر. نهایت، مذکور اثرلردن استفاده و اقتباس یوللو حسابسز مستقل کتابلر میداننه کتوردیلر.

(۱۰) هارون حضورنده اولان حکمت مترجملریناڭ الڭ بیوکلردن بری یوحنا ابن ماسویه النصرانی ایدی. «عیون الانبیا فی طبقات الاطباء» ج ۱ بیت ۱۷۵.

بو ماجرالر تأثیرى ایله اسلام دنیاسنده بیوک بر انقلاب و غلیان افکار میدانه کلدی که بونک یاننده ۱۷ نچی اوکتابر کونندن صوگ روسیه اسلاملری آراسنده اولان انقلاب افکار هیچ شی دگلدر . اسلام ایچنده زندیقلق و معطله لك ، اعتزال و شیعه لك و هر تورلی افتراق و دشمنلقلرک حکم یورته باشلامقلری اوشبو انقلاب نتیجهسى اولمش و بو فرقلر ، حزبلر هر برى بر برینى تخطئه و تضلیل عادتنى کندیلری ایچون بر مسلك اتخاذ ایتمشلر ایدی .

فلسفه شیوعنده برى بیلوب و آکلاب منسوب اولدیغى حالده بر قاچى فقط شوکا منسو بیت ایله اسم چیقارمق و باشقه لره تفاخر ایتماک قصدیله کندلرینى فلسفه جهلسندن کوستررگه غیرت ایدرلر و آغزلرینه کلن شیلری فلسفه اسمندن سویلرلر ایدی . جهالت و غرور شول درجه لره یتمش ایدی که فکرلرینه مناسب دگل شیلر بلا مجاکمه رد و انکار ایدلنور ، سقراط و افلاطون اسملری سؤ استعمال اولنور ایدی . حالبوکه بویله شیلر حقیقت حالده فلسفه دن بی خبر اولانلره مخصوص بر حالدر . بحق فیلسوف اولان ذات هیچ وقت جزافا سوز سویلاماز ، ادب و انصافنى ککندینه مسلك بیلور و شوندن بر طرفه عدول ایتماز .

خلاصه : اسلاملر آراسنده بر برینه طعن ایتماک و دشمنلق کوسترماک ، افراط درجه لره وارمقله حتی تیل مناظره لرینى کافی کورمادیکلرندن قلیچ و سونگو کوچلرینه التجا ایدرگه مجبوریت اولنور ایدی .

ایشته المأمون عصرنده باشلانمش اوشبو داهیه ، بر قاچ یوز ییللره قدر دوام ایتدیکندن بونک آخر کونلرینه امام غزالی ده یتشدی . امام غزالی میدانه چیقدیغى وقت ، اسلاملر آراسنده فلسفه حکم سورر ، اسلاملرده دین و شریعت اسمندن بر برینى رد و تضلیل ایدوب طورلر ایدی و ایکنچی طرفدن ده مغربده ظهور ایدن فاطمیون ایله

بزم ترکی قوملرمزدن سلچوقلر ، مذهب اسمندن سیاسی نزاعلرنده دوام ایدرلر ، اوچونچی طرفدن اسماعیلیه و باطنیه (۱۱) لر کندی مذهبلرینی ترویج یولنده تمام غیرت کوسترلرلر ایدی . فاطمیون ، اهل اسلامی شیعه مذهبده دعوت ایتدیکلری حالده سلچوق ترکی سنیلگی حمایت ایدرلر ، زنادقه بونلری بر بر یله اوغراشدروب ، کندیلری استفاده ایتمک پلانلرنی قورلرلر ایدی .

اهل اسلامدن چوق ذاتلر ، کندی آرالرنده ظهور ایدن اوشبو دعوالرک اوکئی آلمق طوغروسنده چاره لره یابشوب جدی صورتده اجتهاد ایتمشلر و اسلاملری ده قرآن شریف و حدیث اوزرینه دعوت ایدر اولمشلردر .

غزالی ، ایسه هیچ بر طرفه قوشلمازدن مقدم ، اوشبو نزاعلرک اصللرینی ، سببلرینی بیلورگه هوس ایتدی وشونک ایچونده منطق ، طبیعیات ، ریاضیات ، الهیات و عموما عقلیات تحصیل ایدوب ، مسئلهلر

(۱۱) «اسماعیلیه» وایکنچی عبارت ایله «باطنیه» اسلامدن بر فرقه اولوب

کندیلرینی اولاد فاطمه دن جعفر الصادق اوغلی اسماعیل گه نسبت ایتمشلر و آنک امانلغنی دعوی ایدر اولمشلر . حقیقت حالده مذهبلی یاشرون اولوب غایت گیزلی طوتمشلر و انک ایلك فارس مملکتنده ظاهر اولوب سوکروه دن شام ، جزیره عرب و آفریقا قطعلرینه تارالمشردر . بونلر شیعه و امامیه فرقه سنندن ایسه لرده اوشبو اسماعیل ماده سنده آیرلورلر . زیرا امامیه (اثنی عشریه) لر ، جعفر الصادق سوکنده امام آنک اوغلی موسی الکاظم در ، دیدیکلری حالده بونلر خیر ! بلکه اسماعیل ایدی دییورلر . بو مذهبک مؤسسسی ابن دیمان اسمنده بر ذات اولوب ، انتشارینه سببچی ده عبد الله ابن میمون اسمنده بر کیسه اولنور ایدی . عیبیده ، فاطمیه هم ده قرامله دییولمش مشهور خلقلر ایشبو اسماعیلیه و باطنیه دن ایدیلر . اسماعیلیه ناک شکوکتلی وقتلری بشنچی قرن هجری اورتالرنده اولمشدر (تمام غزالی زماننده) . زیرا بونلر بو وقتده بر مذهب اولمقندن زیاده بردونت روشینه کرمشلر حسن بن الصباح نامنده اولان رئیسلی حتی خلیفه و سلطانلرنی قورقوب طور مشدر . بونلر ناک ماجرالری اوزوندر . «قرآن عبارتندن اصل مقصود ظاهر عبارتدی دگل بلکه باطنی مراددر» دیدیکلری مناسبت ایله «باطنیه» تسمیه ایدیلر .

ایله آشنا اولدی و صوگره اسلامی مدافعه ایدرگه ، خصمیره مقابله ایلرگه کړشدی . ایشته غزالینک ایلک عمری بو منوالده کچمش ، هر نه قدر بری ایکنچیسینک (اجمال و تفصیل جهتنجه اولان فرقلری اعتباره آنماز ایسه) نسخهسی دیمیه لایق ایسه ده حسابسز اثرلر میدانه کتورمش و بو اثرلرنده کندی عصرنده مختلف مسلککرده اولان مختلف آدمیره کوره سوز سویلامشدر . امام غزالینک کوب سوزی آراسنده منافات و تناقض وارغینک فهلمنه سینه و مسلکسزک ایله اتهام ایدلمه سینه الوغ سببارک بری اوشبو اولسه کرک . یوقسه کندینک مسلکی متین و طومش فکری ثباتلی ایدیکی انکار اولنماز .

« غزالینک سویلرگه اولان مهارتی ، تألیف و تعریده اولان اقتداری ، خصمیر تمسک ایتمش فناره اطلاع و دلیللرنده مهارتی سایه سنده کندی عصرنده اولان افکار عمومیه اوزرینه بیوک تأثیر ویردی ، مشرقه قوت حاصل ایتمش فلسفه رواجدن توشوب زلزله یه اوغرادی » دیه دعوی ایدلور . بو دعوی خواه درست اولسون ، خواه مذکور فلسفه نک رواجدن توشمه سی زمان ایجابنه و طبیعت اقتضاسینه کوره اولسون ، فلسفه نک رواجدن توشمه سی ماده سی درستدر . فقط نه حکمتدرکه : اوشبو وقتده رواجدن توشمش فلسفه ، کندسیله برابر کتاب سنت و باشقه دینی و نقلی علملری هم رواجدن توشرمشدر ! ایشته اوشبو معمانی حل ایتمک بر آن مشکل کورلور .

غزالی ، فلسفه نی رد ایتمش و بو مسلکده اولانلرک ضلالتده اوله چقلرنی سویلامش ایسه یوزلر و بیکلر ایله بیلر مقدم اولان آرسطو و افلاطونلره و آنلرک اتباع و شاگردلرینه قارشو اولمق ایچون دگل بلکه سویله مذهبلرک کندی عصرنده شایع اولوب ده شونلره دعوت ایدنلره قارشو رد ایتمشدر . جدل و کلام علملرینک فائده لری آنچق بالفعل موجود اولان مسلکله قارشو استعمال ایلامک ماده سینه مخصوصدر . اما

وهمی خصم له و فرضی مسلک له ردیه اولمق اوزره استعمال ایتدران علم کلامدن فائده یرینه سوء نتیجه اولدیغی تجر به ایله معلوم اولمشدر . روسیه ده اولان اسلام شاگردلرینی دینسز ایتمک مطلوب ایسه بونک ایچون انک طوغری یول آنلره بو کونگی موجود منهلر ایله مناسبتلری اولیان و بو کونگی عام و فنلره مقاومت ایده آلمیان، ایسکی مدرسه لر مزده استعمال ایدلمکده اولان کلام کتابلرندن درس اوقوتمقدر .

غزالی معاصری اولان خلیفه لر بونلردر : (۱) القائم بامر الله عبدالله بن القادر . ۴۲۲ ده جالس تخت و ۶۷۷ ده وفاتدر . (۲) المقتدی بالله عبدالله بن احمد القائم . ۴۸۷ ده وفات ایتمشدر . (۳) المستظهر بالله احمد بن المقتدی . ۵۱۲ ده وفاتدر . اوشبو خلیفه لر ، پایتختلری «ری» شهرنک اولان سلچوق ترکلری حمایه سنک طور دقلری جهتله سیاسی حکومتلری اولنماز ایدی .

سلچوق سلطانلرندن اولان معاصرلری : (۱) آلب ارسلان بن چغری بك بن میکائیل . ۴۵۵ ده جالس تخت اولوب ۶۵۵ ده وفاتدر . (۲) ملکشاه بن آلب ارسلان . ۴۸۵ ده وفاتدر . (۳) برکیارق بن ملکشاه بن آلب ارسلان . ۴۹۸ ده وفاتدر . (۴) محمد بن ملکشاه . ۵۱۱ ده وفاتدر . غزالی عصرنده اورال و ایدل بویلرنده ایسکی ترکلر (بلغارلر - قیچاقلر) حکومتی اولنوب «تاتار» اسمی ایله دنیایه چیقیش مغولار بو مملکتته هنوز آیاق باصمامشدر قان دریا لرینی آغز مامشدر ایدی .

غزالی گه معاصر اولان مشهور وزیرلر بونلردر : (۱) بغداد و نيسابور شهرلرنده اولان «نظامیه» مدرسه لرینک موسسی ، عقل و تدبیری ، علم و دیندارلغی ایله معروف اولان نظام الملك حسن بن علی (۴۸۵ ده شهید ایدلدی) (۲) بونک اوغلی وزیر فخر الملك (۵۰۰ ده شهید ایدلدی) . غزالی عصرنده اولان مشهور عالمر : ابوالقاسم القشیری ، ابوالحسن الواحدی (الوسیط ، البسیط ، الوجیز نام اثرلر صاحبی) . قاضی ابو

عبدالله البيضاوي، ابو اسحاق الشيرازي، ابوالمحاسن الروياني، ابو زكريا الخطيب التبريزي، ابوالقاسم الحريري وغير لر.

غزالينك استاذ وشيخلري: ابو حامد الراذكاني، امام الحرمين ابوالمعالى الجويني، ابوالحسين المروزي، ابو نصر الاسماعيلي، ابو سهل المروزي، ابو عبدالله الخواري وغير لر.

شاگردلري: «نظاميه» ده مدرس اولديقى سببلى شاگردلري كوب اوله چقى طبيعيدر. بز ايسه آنچق مشهورلرينى بو يرده ذكر ايده چكمز. آنلر ايسه بونلدر: ابو منصور محمد، ابوالعباس الاقليشي، محمد بن اسعد الطوسي، ابوالحسن البلمسى (۱۲)، ابو عبدالله تومرت الحسينى وغير لر.

«نظاميه» مدرسه سى، سلچوقيلردن آلب ارسلان واوغلى ملكشاه وزيرى اولان نظام الملك طرفندن «بغداد» شهرنده تاسيس ايدلمش ايدى. بناسى ۴۵۷ - ۱۰۶۵ تاريخى ذوالحجه (نويابر) ده باشلانوب ۴۵۹ - ۱۰۶۷ ده تمام اولدى واوشبو ييل ۱۰ نچى ذوالقعد، (سنتابر) ده درس باشلاندى.

ايكى طبقه لى واوزون شكل ايله بنا ايدلان بو مدرسه ده غايت بيوك بر مسجد شريف اولنوب بوندن باشقه، مطالعه وتدريس، مذاكره وتنفس، اويقو وتنزه اورنلري آيرى آيرى اولنور ايدى. مدرس لر، معلم ووقف ناظرلري ايچون مخصوص بولمه لردن باشقه زور اشخانه سى وبيوك خسته خانه سى وار ايدى. هر وقت ۶ بياك شاگرد اوقوب طور مقه اولان بو مدرسه مصرفى ايچون نظام الملك طرفندن ايدلمش وقفلرك وارداتى بو كونگى روس آقچه سى ايله ياروم مليوندن كوب اوستون اولور ايدى. نه قدر شاگرد اولور ايسه جمله سى مدرسه حسابندن

(۱۲) چين ولايتنده: سياحت ايتمشدر. نفع الطيب. ج بيت ۱۴.

طورلار ونه قدر معلم وناظر، مدرس و خادم وار ايسه هر برى مكممل وظيفه لر آلورلر ايدى .

عصرينك اڭ بيوك مفسر و محدثلرى، فقيه و اديبلرى بونك مدرسلك ايتديكلرى كى فن اوقودوچى خريستيان و يهودى، صابىء و مجوسى معلملرده كوب اولنور ايدى . بر نچه قرنلر دوام ايتديكى صوك اوشبو علم خانهسى خراب اولدى . مدرسه بناسندن حتى تاش اوستونده تاش و وقفلردن ده نام و نشان قالمادى . (فسيحان الله الباقي) .

مقصد

۳

باللارى و قارنداشلرى . معيشتى . حقننه سويلانمش مرثيه لر . اخلاق و طبيعتى .

غزاليينك اولادى حقننه پك آچيق معلومات يوقدر . فقط قزلردن باشقه بالاسى قالماديغى و « ست الينا » اسمنده اولان قزندن دنياغه كلمش عبيد الله اسملى تورونى اولديغى بعض مؤرخلر طرفندن روايت ايدلنور . غزالى ، بر قارنداشندن ميراث طريقنجه كوچمش بر ملكدن كنديسى و اهل هم اولادى كچنوب طورر و شوندىن زياده گه رغبت ايتماز حتى باشقه لر طرفندن عرض ايدلن شيلرى ده قبول ايلماز ايدى .

برادري اولان ابوالفتح احمد الغزالى هم ۵۲۰ تاريخنك « قزوين » شهرنده وفات ايتدى . حجة الاسلام ابو حامد « بغداد » دن كتديكى صوك « نظاميه » ده درس ايله مشغول اولمشيدى . « احياء العلوم » كتابنى اختصار ايدوب « لباب الاحياء » اسميله بر جلدده تمام ايتدى (۱۳) .

(۱۳) . لباب الاحياء ، هندستانده « عليگره » شهرنده « مدرسه عاليه اسلاميه » تاسيس اين سید احمدخان طرفندن « اكبر آباد » شهرنده ايلك دفعه اوله رق طبع ايدلمشدر .

بو ذات، عمرینی سیاحت ایدوب و صوفیلره خدمت قیلوب کچردیکی مرویدر.

غزالی وفات اولدیغی ایچون بتون اسلام دنیاسی متأثر اولمق لازم اولدیغی حالده شایان تعجبدرکه حقنده سویلانمش مرثیه لره آز تصادف ایدلنور. بونلرده غزالی شأنی ایله متناسب صورتده اثرلی دگللردر. هر نه قدر اثرلی و دلسوز مرثیه لر سویلمک کمالتی شیعه عالمترینه مخصوص ایدیکی دعوی اولنور ایسه ده غزالی فوتی ایچون عسرتلنورلک و بر قدر بیتلر یازارلق عالملر بانه لردن ده اولنورغه تیموشلی ایدی. ادیب اییوردینک بر قاچ ایباتدن عبارت اولان مرثیه سنده بونلر واردر:

بکی علی حجة الاسلام حین ثوی * من کل حی عظیم القدر اشر فه
مضى و اعظم مفقود فجمعت به * من لا نظیر له فی الخلق یخلفه

زیراک و کمالات صاحبی اولان بیوک آدملر کوب وقت عصبی مزاجلی اولورلر. ناقص اولسه ده بو طوغورده استقرا و تجربه لر واقع اولمشدر. فقط بیوک آدملرک بری اولان غزالی (اثرلرنده اولان عبارت اسلوبلرندن آکلاشلیغینه کوره) اک صبرلی و اک حلیم عالملرک بری اولدیغی هر کیمه معلومدر. مع ما فیه بو حال، «تهافت الفلاسفة» ده کورلماز. بیوک تاغ مثالنده ثباتلی و وقارلی اولان غزالی، نه اولمش ده بو اثرنده اعتدالین ایرلوب (۱۴) قازینی قاینارلاندرر، اک مؤثر و اک خیرلی نتیجه ویرمک لازم کله چک یرلرده قزولق ثمره سی اوله رق دشمنلرینک ظفرلرینه سببیت ویرر. اگرده «تهافت» نی «کتاب الاربعین»

(۱۴) بوسوز غزالیینک باشقه اثرلرینه کوره در. یوقسه «تهافت»، اک بیوک اسلام عالملرین اولان ابن حزمک «کتاب الفصل فی الملل والنحل» نام کتابنه نسبتله غایت اعتدال ایله یازدیغی معلومدر.

و «المستصفی» لر اسلوبنده صالحون قان ایله یازمش اوله ایدی دخی فائدهلی و اثرلی اولمش اولور ایدی . هر حالده صبرلی و وفارلی آدم لر ایچون بردن بر قزوب کتمک اڭ مناسبتر بر شی ایدیکنی « تهافت الفلاسفه» ده هر کیم مشاهده ایتسه کړک . ابن رشد ، «تهافت التهافت» ده اوزینڭ علمندن ، معلوماتندن زیاده ، غزالینڭ اورنسر قزونندن ، آچیغلانویندن استفاده ایلمشدر .

مقصد

ع

مسلك و نهی . شعرلری . سماع حقنه اولان فکری . عبرتلی سوزلری . قلم صاوتی روسیه اسلاملری آراسنده غزالی .

غزالی ، تصوف اوزرینه منسوب کیمسه لردن اولوب اوشبو مسلگی مدح ایلر . حتی که شک و شبهه لر ایله ابتلاسی سببندن سوفسطا اولوب بر مدت طور دیغی صوڭ آنچق تصوف برکاتنده بوندن قور-تولد یغنی سویلر . لکن صوڭ کونلرده علم حدیث ایله اشتغال ایدرگه باشلامش ، بخاری و مسلم جامعلرینه ملازمت ایدر اولمشیدی حیفا که عمری وفا ایتمادی . اگرده الله تعالی حضرتی اجلینه فرصت ویرمش اوله ایدی احتمال که حدیث عالمرینڭ معتبرلرندن اوامش اولوردی ، دییورلر . مدار نجات تصوفده ایدیکنی سویلامش غزالی ، صوڭ تالیفلرنده «تصوف» سوزینی پک آز استعمال ایدر و بونڭ یرنده ده کتاب و سنت کلمه مبارکه لرینی تکرار ایلر .

«القسطاس المستقیم» ، روایتلرگه نظر اغزالینڭ صوڭ تالیفلرنددر . مشار ایله حضرتلری ایشته بو اثرنده اهل اسلاماڭ بربری ایله مخالفتک

اولمقلرینک ضررینی بیان ایتدیکی صوڭ بونڭ دواسی ده یالکیز کتاب
الله ایله سنت رسول الله اوزرینه تمسک ایلیمک و سلفی صالحون مسلك
لرنده ملازمت ایتیمک ایدیکنی تفصیلاتی ایله بیان بیورر . هم ده:
ودع عنك آراء الرجال وقولهم * فقول رسول الله ازکی و اشرح
بیتمڭ مضمونینی کمال فخر ایله تصدیق ایدر .

امام غزالی ، اعتقادده اشعری اولوب فروعهده امام شافعی
مذهبنده اولمغله افتخار مقامنده اوشبو بیتلرنی سویلر اولمشدر :
ان المذاهب خیرها واجلها * ما قاله الجبر الامام الشافعی
فاخترت مذهبه و قلت بقوله * ورجوته يوم القيامة شافعی
حنفی مذهبنده اولمچغن ظن ایدنلر اصابت ایلماشلردر (۱۵) .
اوز عصرنده علم طوغروسنده نظیری اولنمادیغی ایله مدح ایدلن
استاذی امام الحرمین : « کندیسى مجتهدك در جه سينه ايرشمامش کیمسه
لر ایچون شافعی مذهبنه تقلید ایتیمک و اجبدر ! » ديه دعوی ایلر
ایدی (۱۶) . بوڭا مخلص و محب اولان غزالینکده کندیسى حنفی اولمق
شویله طورسون ، حنفیلره حتی حنفیلرڭ مقتدا بهلرینه اولان اعتقاد
واخلاصی اولچاولی گندهر .

غزالی ، شافعی مذهبنده وطحاوی حنفی مذهبنده ، ابن العربی
مالکی مذهبنده دیمک کبی سوزلردن بو ذاتلرڭ ابو حنیفه ، مالک
وشافعی گه مقلدلر ایدی ديه آڭلاشلماسون ! بویله دگل ، بلکه بونلر هر
بری کندیلری مجتهدلردر . مالکی ، حنفی ، شافعی دیمک اجتهادلر
ندن حاصل اولان فکرلری اوشبو مذهبلره موافق ، دیمکدر .

(۱۵) «آثار» مراجعت اولنه . ج ۱ بیت ۳۱۰ - ۳۱۱

(۱۶) طبقات الشافعية . ج ۱ بیت ۱۸۵ . امام الحرمین هر نه قدر الوغ برذات اولسه ده
اوشبو سوزی غلودن خالی دگلدر . ابوحاتم الحافظ سوزی بوندن دخی عجب اولسه کرک
درکه دیورر : « من لم یکن حنبلیا فلیس بمسلم . » تذکرة الحفاظ . ج ۳ بیت ۳۷۸ .

غزالی ، افکار عمومیه طرفندن اسلام دیننی اصلاح ایدوچی عالم لرك برى اولمق اوزره قبول ایدلمش و كوب ذاتلرده : « ان الله تعالى يعثله الامه على رأس كل مائة من يجد لها دينها » حدیثی (۱۷) مفادینه كوره بشنچی قرن هجری مجددلرندن اوله چغن ظن ایلمشلردر (۱۸) . غزالینك شعر سویلرگه استعدادی اولوب اولمادیغی حقنده معلوم مائمز یوقدر ، فقط هر كیمه معلوم اولدیغینه كوره شعر سویلاممش یاخود پك آز سویلامشدر (۱۹) .

سماع حقنده تدقیق ایدوچیلر ومسئله نی تحلیل ایدوب گوزل نتیجه ویروچیلرك برى امام غزالی اولسه كرك . مشار الیه حضرتلری ایسه سماعنی حرام ایدوچیلر ومباح كوروچیلرك هر برینك دلیللرینی ایراد ایتدیكى صوك دییور : « سماع حرام دیمك ، بونك ایچون الله تعالى عذاب قیله چقدر دیمك اولور . حالبوكه بوشی مجرد عقل ایله بیلنماز بلكه ایكنچی بر شرعی دلیلگه احتیاج اولور . شرعی دلیللر ایسه نص ویا كه نص اوزرینه اولان قیاسلردن عبارتدر . قیاسدن مراد ده رسول اكرم سوزلرندن آكلانمش معنالر اولور . ایمدی سماعدن نهی ایدوب نص اولماسه ودرست بر قیاس كورلماسه بونك حرام اولمق ایله دعوی ایتمك ده جائز اولماز ، بلكه باشقه مباحلر مثالنده بر عمل اولوب فالور . حالبوكه نص ایله قیاس سماعك مباح ایدیكینه دلالت ایلر . صاندوغاچ وطورغای صایراولرینی دكلامق حرام دگل ایسه باشقه

(۱۷) ابو داود روایت ایتمشدر .

(۱۸) تاج الدین السبکی ، مجددلر نی صانادیغی قصیده سنده : « والخامس الخبر الامام محمد * هو حجة الاسلام دون تردد » دییور . غزالی کندیسى هم اوزینك مجدد شریعت اوله چغنی ظن ایدلدى « المنقذ عن الضلال » ده اولان بعض عبارتلرندن آكلالور . بیت ۳ .

(۱۹) ندیتنك لولا الحب كنت فدیتنی * ولسكن بسحر المقلتمین سینتی

انیتك لماضاق صبرى من الهوى * ولو كنت تدرى كيف حالى أتيتنى

بیتى وبوندن باشقه دخى برقاچ شعرلر ، غزالیگه نسبت ایدلنور .

داوشرنی دكلامق نه ایچون حرام اولور ؟ « (۲۰) . «من لم یحرکه الربیع وازهاره والعود واوراره فهو فاسد المزاج لیس له علاج» دیورلر . غزالیینک بو سوزلری شعر و اوین داوشرینک ذاتلرینه کوره در . حراملقلرینی موجب اولان عارضی سببلر کورلور ایسه غزالی سوزینک آکا شمولی اولماز . مثلا ا کرده حرام ایچکیلر ووشند، ایدلوب ایچلور اولسه حلال ایدیکنده هیچ شبهه اولنمادیغی «صو» نی ایچک ده حرام اولور ، بوشی سوزنک مباعلگنه خلاف کلماز . (۲۱) .

غزالیینک بتون سوزی عبرتلی وقلبلره تاثیرلیر . احتمال که دنیا ده غزالیین بلیغ و فصیح عبارتلر ترتیب ایدوب کتابلر وجوده کتورمش مؤافلر کوبدر . شویله ایسه ده عومیتله غزالی کلامی پک چوق قلب لری تسخیر ایده چکنده شبهه یوق . «سوز ، ا کرده قلبدن سویلا - نماز ایسه قلبره کرماز !» مقالینک مفهوم مخالفی حکمینه کوره غزالی ، کندینک سوزلرینی قلبدن سویلامش اوله چغی آکلاشلور .

غزالیینک عبرتلی و تاثیرلی سوزلری کوب دیدک . مشار الیه حضرتلرینک اثرلرینی مطالعه ایدنلر بونی تصدیق ایلیه چکلدر . شمدی اوکمزده اولان اثرلرینه سطحی صورتده کوز صالدیغمزده اوشبو سوزلره تصادف ایدی (۱) علمنی الله تعالی دن باشقه ایچون تحصیل ایتمشینک ، فقط علم کندسیسی الله تعالی دن باشقه ایچون اولورغه رضالق کوسترمادی . (۲) بن وعظ سویلرگه اهل دگلم زیرا وعظ ، اتعاط نصابینک زکاتیدر . نصاب اولنمادیغنده البته زکات لازم اولماز . کندسیسی یالانغاچ کیمسه ، باشقه سینه کیوم ویره آماز . (۳) حاسدسز آدم حقیردر اهمیت ویرمه !

(۲۰) احیاء ج ۳ . بیت ۱۸۳ - ۱۹۶ .

(۲۱) سماع مسئله سنه شیخ رشید رضا حضرتلری لازم درجه ده تدقیق ، منع و اباحت که دلالت ایده چک حدیثلرینی ذکر ایدوب موافق توجیهلر قیلمشدر . «المنار» غه مراجعت اولندهر - ج ۹ . بیت ۳۵ - ۱۴۱ و ۱۵۷ .

کفر و زندگه ايله سوگولماش ذاتلری فضل و صداقت اهلندن اولمق
اوزره حساب ایتمه !

امام غزالینک باقر دن ایشلانمش اولان قلم صاوتی بو کونده مصر
موزه خانه سنده محفوظ ایدیکی و اوستنده ده : «لخزانه مولانا الامام الر-
بانی الاعظم والصدر المعظم مفتی الفرق لسان الحق علامه العلم سلطان
العلماء (بویرده ایکی کلمه تانولماز) الحقائق افضل المتأخرین حجة
الاسلام محمد الغزالی» ديه یازلمش اولدیغی مرویدر (۲۲) .

غزالی ، روسیه اسلاملری آراسنده هدايه و قاضیخان صاحب لرینه
کوره ده مشهور بر عالم ایدیکی معلوم . خیلی اثرلری ترجمه اولنوب
قران شهرنده اولان مطبعه لرده نشر اولنمشدر . فقط نه حکمندر که هیچ
بر اثری اسکى مدرسهلر مزده الوغ مدرسلر طرفندن ویرلمکده اولان
رسمی درس کتاباری آراسینه قویلمامشدر .

العقائد النسفيه ، عمدة العقائد کتابلری اوشنداق تفتازانی ايله
دوانی شرحلری اخذ و انتجال طریقی ايله غزالی اثرلرندن میدانه کتو-
رلدیکلری حالده بونلره اقبال ایدن شاگردلر و مدرسلر اصل غزالینک
کندی اثرلرینی عادتاً مهجور طومشلردر .

غزالی اسمی بلغار وقران قریم واورال اسلاملری آراسینه نه
وقت کردیکی و اثرلری ده قانغی زمانلرده کورله باشلادیغی طوغر وسندک
معلوماتمز یوقدر (۲۳) . «نظامیه» مدرسلرندن اولدیغی جهتله غزالی اسمی
کندی عصرندن اعتباراً هم بلغار مسلمانلرینه یا شرون قالماسه کرك
اما بوندن صوڭ غزالی اسمی شهرتلی اولهرق دوام ایتدیهی یوقمی ؟

(۲۲) الهلال . ج ۱۴ . بیت ۵۹۲ .

(۲۳) صبی و قتمده او قومش کتابلرم آراسنده امام غزالی اثرلرندن «ایها الولد»

ایله «کتاب الاربعین» و «هدایة الهدایة» واردر .

مقصد

۵

تألیف لری

امام غزالی الك كوب تألیف ایدن عالم لرك برى اولوب، كتابلرینك ا كثرى فقه و توحید، جدل و اخلاق فنلرینه عائددر. كوب یازوچى مؤلف لرك كتابلرى لازم درجه ده گوزل چي قما دیغى حالده غزالی اثرلرى بو قاعده دن مستثنا اوله رق هر برى مرغوب روشده ترتیب ایلدیكى اربابى طرفندن اقرار ایلدنور. احتمال كه آ یازمش اوله ایدى كتابلرى دخی زیاده لطیف و روحلى اولمش اولوردی.

غزالی نك خیللى اثرى تلف و ضائع اولدیغى حالده بو كونده آوروپا و اسلام دولتلرینك كتبخانه لرنده یتمش قدر تألیفى سلامت اولدیغى اسامى كتب و فهرستلردن معلوم اولور. شونلردن بعضیلرى ایشته بونلردر: (۱) الاجوبه الغزالیة فى المسائل الاخریة. ۱۳۰۲ تاریخده مصرده طبع اولنمشدر. بو اثر ایسه «الاجوبه المسكته عن الاسئلة المبهته» نام اثرینه باشقه اولسه كرك.

(۲) احیاء علوم الدین. «بولاق» و «قاهره» مطبعه لرنده دورت جلد اوزرنده طبع اولندی. محمد مظهر اجتهادى ایله «لكناو» شهر نده طبع اولنمش نسخه سى آلتى عدد ایسكى و درست نسخه لردن تصحیح ایلدیكى ویاینده ده فهرست و شرحلر قویلدیغى سببندن الك گوزل و الك فائده لى طبعلردن معدوددر. عبد الرحیم التیماشى دن مقدم بزم روسیه اسلاملى آراسنده «احیاء» كتابى اولوب اولمادیغى حقنده خبرمز یوقدر. فقط بونلر آراسینه تارالمش یازمه نسخه لرك - جمله سى دگىل ایسه ده - ا كثرى مزبور عبد الرحیم حضرت نسخه سندن كوچرلك یكنده شبهه اولماز. مشار

ایله، «بخارا» دن غایت مصحح بر احیا (۲۴) کتوروب شونی مطالعه ایله مشغول اولمش، مشکل و معلق یرلرینی ایضاح و تفصیل یوللو مستقل بر اثر ترتیب ایتمشدر. شاگردلری ده پک کوب حقلر برابر بنه مذکور احیادن نسخهلر کوچروب بایلرغه ویررلر ایشم. بو نسخه بو کونده ده سلامت دیورلر. اوشبوندن تصحیح ایدرک بر مرتبه اولسه ده مملکت مزده «احیا» طبع اولنسه گوزل بر خدمت اوله چغندن فضلہ عبد الرحیم حضرتک هم بو یوله اولان سعی واجتهادی ثمره کوسترمش اولور ایدی (۲۵). بویله بر فائز، اقتطافی ایدلمکسزین مذکور اثر تلفی اولور ایسه الحق بیوک بر تأسفی موجب اولور. بو کبی آثار فدیمة نی

(۲۴) «یوقاری شلچلی» قریه سینک ملا غلمان بن محمد کریم حضرتلرندن: «بتون - بخارا - ده بر دانه - احیا - ایله بر دانه - مکتوبات - وار ایدی. هر ایکسینی عبد الرحیم حضرت قسوروب قایتدی» دیه تکرار ایشتم. «اؤفا» شهرنده طور دیغمده بو سوزنی فضل معترم عالمجان حضرتلری اولان ظرفا مجلسنده روایت ایتمشیم، عالمجان حضرتده: «اولسه اولور، شدی بخاراده احیا ایله مکتوبات کورلیدر!» دیه لطفه ایتمشیدی.

(۲۵) یوقاریده مذکور غلمان حضرت «اؤفا» شهرینه بگا مخصوص کوندرمش بر مکتوبنده دیور ایدی: «عبدالرحیم حضرتک جمال الدین اسمنه اوغلی - اؤفا طرفینه هجرت ایتدی. - مراث - اسملی قریه ده دیه سویلرلر. عبد الرحیم حضرت احیاسی ایشته بو کیمسه ده در. فابق أرجه گه سالوب قویمش وشونده طورادر، دیه ایشتم. اگرده اهل اولسه لر ایدی البته او یله عزیز اثر فابق أرجه ده طورماز ایدی. اوفاده اولدیغک وقتنی غنیمت بیلوب بو کتابنی شاید کورر سن. استاذ من نادر حضرت اوشبو - احیا - نی کوروب نسخه ایتدروب آلمق طوغروسنده عبدالرحیم حضرتک احمد اسملی اوغلی ایله سویلاشوب هر ۱۶ بیتنی بر تنسکه ایله یازارغه عقد ایلانلر، لکن اصلینک ۱۶ بیتنی احمد حضرت یازونده ۴۸ بیت اولدیغندن احمد حضرت، سوزندن کیرو دوشمشدر. نسخه کک قطع سسی زور دگل، قاره توشکان و بوزولغان سوز هیچ یوق، دیورلر، اما بن اوزم کوره آلامد. کندی تابعلری عبدالرحیم حضرتی - ولی الله - اعتقاد ایلرلر. ولی الله اولسون بزگه تارلق یوق هر نه سن شول احیانی کوررگه طرش، قاضیلقن حیغان گناهلرک ایچون شول احیانی کوروک، برر سوزینی آلوب عمل ابدوک شاید کفارت اولور» .

صندوق قلرده بیکلاب طوتمق ضیاع یولینی حاضرلمکن عبارتدر. شوونک
ایچون هر بر ایسکی اثرلری حاللری تأمین ایدلمش کتبخانهلره
تابشمرق تیوشلی اولور.

«احیا» کتابی حقنده محی الدین عبدالقادر باعلوی الهندی (۲۶)
طرفندن یازلمش «تعریف الاعیاء بفضائل الاحیاء» نام اثر، احیا ایله بر
لکده طبع اولنمشدر. «احیاء» اوزرینه سید مرتضی زبیدی الحسینی
طرفندن یازلمش اولان «اتحاف السادة المتقين» اسملی شرح اون اوچ
جلده «فاس» و «مصر القاهره» ده طبع اولنمشدر (۲۷). ۵۹۷تاریخنده
وفات اولان عبدالرحمن بن الجوزی طرفندن یازلمش «ارشاد القاصد» اسملی
شرحندن یازمه نسخهلری خدیو و پاریر کتبخانهلرنده اولدیغی مرویدر.
ابن یونس طرفندن یازلمش «روح الاحیاء» اسملی شرحندن (یا که مختصرندن)
یازمه بر نسخهسی «اکسفورد» کتبخانهسنده واردر. «احیاء» ننگ غلطلری
و حدیثلرینی تخریج حقنده بر چوق اثر میدانه کلمش ایسهده بوکونده
نسخهلری اولوب اولمادیغی بزه معلوم دگلدر. «احیاء» نی بغداد شهرندن
مفارقت ایتدیکی صوگ تالیف ایتدی دیورار (۲۸). استانبولده سلیمان
توفیق الحسینی نام ذات طرفندن ترکیچه گه ترجمه ایدلنوب «آرتین
اصادور یان» مطبعهسنده باصلنورغه باشلادیغی «وقت» ادارهسینه کلمش

(۲۶) «باعلوی» حضر موت خلقی اصطلاحنه کوره «علوی» گه منسوب دیمکدر.
بونلر نسبت وقتنده قصر ایله اولان «با» لفظنی ایراد ایدرلر و «علوی» گه نسبتده
«باعلوی»، «حسن» گه نسبتده «باحسن»، «حسین» گه نسبتده «باحسین» دیرلر.
«علوی» لرنگ یراق بابالری عبیدالله بن احمد بن عیسی اولوب مسکنلری «حضر-
موت» ایدی، «تعریف الاحیاء» صاحبی، هندستانده «احمد آباد» شهرنده ۱۰۳۸ تاریخنده
وفات اولدی. یاشی ۶۰ده ایدی.

(۲۷) سید مرتضی اوشبو شرحی ۱۲۰۱ده یازوب تمام ایتمشدر. و بوننگ حقنده
مغرب سلطانی اولان مولای محمد: «شرح یازوب عمرگی ضائع ایتدنگ!» دیه شلت،
ایلدیکی «عجائب الآثار» ده مذکوردر. ج ۲ بیت ۲۰۳.
(۲۸) تاریخ الکامل. ج ۱۰ بیت ۸۷.

جزء لرندن معلوم اولدی .

(۳) الاقتصاد فی الاعتقاد. ۱۱۵ بیت اوزرنده مصرده طبع اولنمشدر .

(۴) الجام العوام عن علم الکلام . هندستانده «مدراس» شهرنده و مصر

القاهره ده ۴۴ بیتده طبع اولنمشدر .

(۵) ایها الولد . المانچه ترجمه سیله برابر فون هامر بورغستال

اجتهادی ایله ۱۸۴۲ ده «ویانا» ده طبع اولندی . کندی لسانه اولان

ترکیچه سیله برابر «قران» شهرنده طبع ایدلمشیدی . بن ایسه اوشبو

قرانده مطبوع نسخه نی پک یاش وقتده کورمشیدم .

(۶) بدایة الیدایة . «بولاق» و «قاهره» ده تکرار مرتبه طبع اولندی .

متعدد شرعلری و مختصرلری اولدیغی هم مرویدر .

(۷) البسیط . امام الحرمین طرفندن فن فقیهده «نهاية المطلب» اسمندک

اولان اثر اوزرینه شرح یوللو یازلمش بر کتابدر . بوکونه قدر طبع

اولنما مشدر . یازمه سنن بر نسخه، مصرده خدیو کتبخانه سنده و بر نسخه ده

اسپانیاده «اسکور یال» کتبخانه سنده اولنور .

(۸) التبر المسبوك من نصیحة الملوك . ۱۲۷۷ ده قاهره ده طبع اولندی .

اوشبو کتابی «عمدة المحققین و برهان الیقین» ديه شهرت اولمشدر . اهل السنة

والجماعة عقیده سینی بیلور ایچون مفید بر اثر اولدیغی مرویدر .

(۹) تهافت الفلاسفة . فلاسفه طبعیون رنده مشهور بر کتاب اولوب

«بومبای» و «قاهره» ده کوب دفعه لر طبع اولنمشدر . عبرانی لسانینه

ترجمه ایدلنوب هم نشر ایدلدی .

(۱۰) جامع الحقائق بتجريد العلائق . مطبوع دگلر . اسوچ مملکتنده

«اوبسال» کتبخانه سنده یازمه بر نسخه سی اولنور .

(۱۱) جواهر القرآن . پیتر بورغن ایمپراطوره منسوب کتبخانه ده اوشنداق

آور و پاده مشهور کتبخانه لرند، نسخه سی اولدیغی مرویدر . عبد الجبار

بن عبد الرحمن التایصوغانی قلمی ایله یازلمش بر نسخه سی هم بو فقیر

کتبخانه سنده ده اولنور (۲۹) .

(۱۲) حقائق العلوم لاهل الفهوم . مطبوع دگلدر . پاریر کتبخانه سنده یازمه نسخه سی واردر .

(۱۳) الدرۃ الفاخرة فی کشف علوم الاخرة . مستشرق غاوتیه اجتهادی ایله فرانسز چه ترجمه سیله برابر «جنوه» و «بازل» شهر لرنده طبع اولنمشدر . صوگ وقتلرده مصرده هم باهملدی . «قران» ده باصلمش ترکیچه ترجمه سیندی هم کوب زمانلر مقدم ، کوردیکم وار ایدی .

(۱۴) الزهر الفاتح . مطبوع دگلدر . انکلتره موزه کتبخانه سنده یازمه بر نسخه سی اولنور .

(۱۵) سر العالمین وکشف ما فی الدارین . مطبوع دگلدر . خدیو و «برلین» کتبخانه لرنده برر عدد یازمه نسخه لری واردر .

(۱۶) العقیده . مطبوع دگلدر . «بیرلین» ، «اکسورد» کتبخانه لرنده یازمه نسخه لری اولنور .

(۱۷) غایة الغور فی مسائل الدور . مطبوع دگلدر . انکلتره موزه خانه کتبخانه سنده یازمه نسخه سی اولنور . صوگ عمرنده بو کتابنده یازمش فکر لرندن رجوع وندامت ایتمش و بونی ابطال بوزندن «المختصر الاخیر» اسمنده بر رساله تألیف ایتمشدر .

(۱۸) فاتحة العلوم . احیادن صوگ تألیف ایتدیکی اوشبو رساله سی ۷۰ بیتده مصرده طبع اولنمشدر .

(۱۹) فضائل القرآن . مطبوع دگلدر . یازمه بر نسخه سی مصرده خدیو کتبخانه سنده اولنور .

(۲۰) فیصل التفرقة بین الاسلام والزندقة . ۹۱ بیت اوزرنده مصطفی القبانى تصحیحی ایله مصرده باصلمشدر .

(۲۱) القسطاس المستقیم . مصطفی افندی القبانى الدمشقی تصحیحی

(۲۹) مصرده طبع اولندیغنی اوشبو اثر باعلائیغنی وقت عبدالباری افندیدن ایشتم .

ايله مصرده طبع اولندی. طابع طرفندن اولان مقدمه همده غزالينک ترجمه
حالی براسکده اولدیغی حائده جملهسی ۱۲ بیتدر. اوشبو اثرک «المیزان القويم»
اسمنده بر شرحی وار ایدیکی مرویدر.

(۲۲) کیمیای سعادت . مطبوع دگلدر . فارسیچه اولان بو اثردن یازمه
نسخهسی «برلین» کتبخانهسند اولنور .

(۲۳) مدخل السلوك الى منازل الملوك . مطبوع دگلدر . «اسکور یال»
کتبخانهسند یازمه نسخهسی واردر .

(۲۴) المستصفی . اصول فقهده اولان بو اثرنی ۵۰۳ تاریخند
۶ نچی محرمد تمای ایتمشدر (۳۰) . نفیس روشده ودرست اولهرق
۱۳۲۲ ده «بولاق» ده طبع اولندی .

(۲۵) مشکاة الانوار . مصرده طبع ایلدی . عبرانی اسانه هم ترجمه
ایدلمشدر .

(۲۶) المضمون به علی غیر اهله . قدم عالم ايله اقرار وحق تعالانک
صفتنی نفی وجزئیاتنی علمنی انکار سوزلری مندرج اولدیغندن غزالى
اثری دگل دییانلرده وار (۳۱) . مصرده مطبوعدر .

(۲۷) معارج السالکین . مطبوع دگلدر . «پاریژ» کتبخانهسند
یازمه نسخهسی واردر .

(۲۸) المعارف العقلية والحكمة الالهية . فلسفه گه دائر اولوب
مطبوع دگلدر . پاریژ ، «اکسفورد» کتبخانه لرند یازمه نسخه لری واردر .
(۲۹) مقاصد الفلاسفة . فلسفه گه دائر اولوب مستشرق «بیر»

(۳۰) وفيات الاعيان . ج ۱ بیت ۴۶۴ .

(۳۱) طبقات الشافعية الكبرى ج ۴ بیت ۰۱۳۱ . مصرده «الجماع العوام» همده
«المنقذ عن الضلال» ايله براسکده امام غزالى گه منسوب ایکی عدد «المضمون»
رسالهسی طبع اولنمشدر . برنچیسی ۳۰ وایکچیسی ده ۱۲ بیتدر . شمدی بورسانه
لرک نسخه لری کوب اولدیغندن طبقات صاحبی سبکی دعواسی ايله گنه قناعت ایتمای
اقتدارلی شاگردلر کندیلری تفتیش ایتمک لری لازمدر .

اجتهادی ایله ۱۸۸۸ ده «لیدن» شهرنده طبع اولندی . لاتینجه اولان ترجمه سی ۱۵۰۶ ده «بندقیه» (وندیک) ده باصلمشیدی .
 (۳۰) المقصد الاسنی شرح اسماء الله الحسنی . ۸۶ بیتده مصرده مطبوعدر .

(۳۱) مکاشفات القلوب المطر بة الی علام الغیوب . ۱۳۰۰ ده بولاق مطبعه سنده باصلمشدر .

(۳۲) المنحول . اصول فقهده بر اثر اولوب بو کونه قدر طبع اولنما مشدر . یازمه نسخه سندن بر عددی خدیو کتبخانه سنده اولنور . بونی ایسه استاذی امام الحرمین سلامت وقتنده تألیفی ایتمشدر .
 (۳۳) المنقذ عن الضلال . بونی «نیسابور» ده تألیفی ایتمشدر . یازمه نسخه لری آوروپا کتبخانه لرنده کوبلک اوزرنده اولنور . ائک ایلك مرتبه اوله رق ۱۸۴۲ میلادی، «شمولدرس» اعتداسی ایله «پاریژ» شهرنده طبع اولنمشیدی . شمدی «الجام العوام»، «المضنون به علی غیر اهله»، «المضنون الصغیر» نام رساله لری ایله بر لکنده ۱۵۰ بیت اوزرنده مصرده هم طبع اولندی . مذکور «شمولدرس» طرفندن فرانسزجه اوله رق عرب فلسفه سی حقدده یازلوب ۱۸۴۲ ده طبع ایتدرلمش اثرده اوشبو «المنقذ عن الضلال» حقدده اوزون بر بحث ایتدیکنی روایت ایلر لر . بو اثرک یگی بر ترجمه سی ۱۸۷۷- تار یخنده «ژورنال آز یاتیق» ده تفرقه صورتنده باصلمشدر .

(۳۴) منهاج العابدین . ۱۳۰۵ ده مصرده طبع اولنمشدر . غزالینک ائک صوئک تألیفی اوشبو اثر ایتدیکنی روایت ایدن لر وار .

(۳۵) میزان العمل . ۱۸۳۹ ده «لیپسغ» شهرنده و آندن صوئک ۴۵ بیتده مصرده طبع اولنمشدر . بعضیلر بو کتاب اسمینی «میزان الامل» رسمنده قید ایتمشلر در .

(۳۶) نور الشمعة . مطبوع دگلدر . یازمه بر نسخه سی «لیدن»

کتبخانه سنده وار در .

(۳۷) الوجيز . صوڤ وقتلرده ايکي جلد اوله رق مصرده طبع اولندي .
بونڤ هم شرحلری کوب اولسه ده بوکونه قدر طبع اولنما مشلر در . يتمش
عددن زياده شرحی اولديغی روايت ايدلنور .

(۳۸) الوسيط المحيط باقطار البسيط . مطبوع دگلدر . يازمه
نسخه لرندن برر عدد خدیو ، اکسفورد ، مونش (مونيخ) کتبخانه لرنده
وار در . بو اثرک خيلي شرحلری و مختصرلری آور وپاده مشهور کتبخانه لارده
صاقلانمقده در .

(۳۹) ياقوت التاويل في تفسير التنزيل . ۴۰ جلدده اولديغی مروی
اولان بو اثرک فارسی لساننده ايدیکنی و ۴ جلدده «بمبای» شهرنده
باصلديغنی ۱۳۲۷ تاريخی محرمنده اورنبورغ بيلده سينه کاهش مسافر
اديب شهابزاده عبدالصمد افندی البغدادی دن ايشتم . قرق جلدديه
خبر و يروچيلر سوزنده مبالغه وارمی ياکه «بمبای» ده باصلوب
عبدالصمد افندی کورمش نسخه مذکور تفسيرک بعض جلدلرندن گنه
عبارت ايدیمی ؟ (۳۲) .

✽ ✽

مقصد

۶

عزلت و زهدی . تصوف ايله اشتغالی و بونڤ سببی . شجاعت ادبيه .

غزالی فقير بر فاميليه دن ظهور ايتديکي حالده ياشلگنده هر

(۳۲) بونده مذکور اثرلردن ۲ نچی ۴ نچی ۵ نچی ۶ نچی ۹ نچی ۱۱ نچی
۱۸ نچی ۲۰ نچی ۲۱ نچی ۲۴ نچی ۲۵ نچی ۲۳ نچی ۳۷ نچی رقمده اولانلر ،
کوبسی تاماما و بر آزی ده قسما مطالعه مزدن کچمشدر .

۹۱۱۵

تورلی علم و فنلر ایله اشتغال ایلامکله متبهر عالملرک بری اولدی و فوق العاده شهرت کسب ایتدی . عصرینک علم چشمه سی اولان « نظامیه » مدرسلیگی منصبنه کوتارلدی . نهایت اوشبو شهرت و اوشبو منصبلرنی ترک ایدرک زهدلک یولینه سلوک ایتمکله اهل تصوف مسلکینی اختیار قیلدی و اوشبو مسلک اوزرنده حیاتی ختم ایلدی .

غزالیینک « نظامیه » ده اڭ بیوک و معتبر عالملردن دور تیوز قدر چالمالی کیمسه ارگه درس آیتدیکنی کورمش اولان ابو بکر بن العربی صوکره دن اوستنده یاماولی کولمگی ، قولنده ده تایاغی ایله قومغانی اولدیغی حالده یایان اوله رق صحرا ده واردیغنی کوردیکنده : « ای امام ! بغداد شهرنده نظامیه ده درس ایله اشتغالک اوشبو حالکه کوره دخی گوزل دگل ایدیمی ؟ » دیمش . غزالی ده بوکا قارشو اصل بختیارلق شمدیکی حالنده اولدیغنی اشعار ایدرک اهل تصوف لسانندن :

ترکت هوی لیلی وسعدی بمعزل * وعدت الی محبوب اول منزل
ونادت بی الاشواق مهلا فهده * منازل من تهوی رویدک فانزل
غزلت لهم غزلا رقیقا فلم أجد * لغزلی نسا جا فکسرت مغزلی
دیه شعرلر اوقوب یولینه دوام ایلمشدر .

دنیا دن اعراض ، زهد و تقوالق حقنده تیل و قلم ایله وعظ ایدنلره قعطلق یوقدر . زمان ، نه قدر بوزوق ایسه ده بو یولده عقل ویر وچی لر هر وقت و هر یرده مبدول اولور ، فقط فعل و عمالی ایله نصیحت ایدنلر و مثال اولانلر فوق العاده نادر در .

فرض ایدلسون : مسقواده مشار الیه بالبنان اولان پرافسورلردن بری منصب و شهرت لذتلرنی تادوب بیلدیکی ، بخت ایشکلرینک تمام آچلدیغنی کوردیکی بر وقتنده دنیا و ما فیها دن فراغت ایدوب کتمه سی تصور اولنه چق شیمیدر ؟ احتمال که قوت و اشتیوالری باطل اولدیغی صوکه بعض بر اصحاب شهرت و منصب ، اولنقلری مرتبه

وجاهلرینی ترك ایتمکله یاشلک وقتلرندە حاضرلماش اولدقلری ملکلرینه و دولت خانهلرینه چکلوب استراحت ایرلر ، بوزن ايسه استبعاد ايدلنه چک برشی یوق . استبعاد ايدلنه چک شی ايسه غزاللی کبی قوتی برنده ، آمال و مقصدلری یولنده اولان اوتوز و فرق یاشلی بر بابا یکتک حتی قارتایدیغی صوگ صغناچق شیلرینه قدر هر برینی فدا ایدرک ، یالکیز تایاق و کتابلری ایله فالهقیدر .

غزاللی صوگره دن اوشبو حالینه تأسفی وندامت ایتمشیدر ؟ خیر ! ندامت ، شجاعت ادبیه دن محروم کیمسه ننگ ، کنهسنی و حقیقتنی ادراک ایتمکسزین برینه تقلید و یا که عجله یوللو اولنمش شیلرندە کورلور . غزاللی ، ايسه عزلت لذتنی بیلوب ، اوزینک بو مسلسگینه بصیرت اوزرنک سالک اولمشدر . اوشبوننگ ایچون اولسه کرکرکه صوگ عمرندە «نیسا-بور» شهری «نظامیه» سندە مدرسلک خدمتی تکلیف ایدلدیکی وقت غزاللی ابراملره مجبور اوله رق قبول بیورمش و برنچی فرصت کلدیکی ایله اوشبو وظیفه سینی ترك ایدرک تکرار کندینک عزلت خانه سینه چکلوب راحت اولمشدر .

ریاست لذتی ایچنده مستغرق اولدیغی وقت بوذاتک زهدلک اختیار ایتمه سندە ، وزیر و پادشاهلره نادر میسر اوله چق جاه و اعتبارلرینی فدا ایلمه سندە سبب نه ایدی ؟ بونی آکلامق هوسی کوب آدملرده اولنسه کرک . زیرا بو ، ظن ایدلدیکی قدر ینکل شیلردن توکلدر . بوننگ جوابنی ايسه غزاللی کندیسی ویرر . بز ايسه شونی برمقدار خلاصه ایدرک نقل ایده چکمز . زیرا مشار الیه حضرتلرینک معاصرلری ده بو طوغروده کندینه مراجعت ایتمشلر و بزم بیان ایتدیکه کبی شبهه لری عرض ایلمشلدر . غزاللی ، بو طوغروده عصر دشلرندن برینه بو یولده جواب یازمشدر (۳۳) :

ای قارنداش! الله تعالی حضرتلری سزه توفیق ویرسون و حق سوزلرنی دگلاب مضمونلری ایله عمل ایدرگه موفق بیورسون! سؤ الکنزه کوره بو یرده کندی حاللی و باشمدن کچمش ماجرالری حکایت ایدرگه مجبوریت کوردم. معلومکنز اولسون که: خلقلرک دین و ملت حقنده اولان نزاعلری و بر دین ایچنده اولان مذهبلرک بر برینه مخالف و مبین اولمقلری بحر عمیق حکمنده اولوب بر چوق آدملر اوشبونده غرق اولمشلر، فقط جناب اللهدن سعادت هبه ایدلمش بعض بر آز کیمسه لرگنه کندیلری ایچون نجات یوللری تابمشلردر.

هر بر مذهبه تابع اولانلر کندی مذهبلرینک صواب اوله چغنی دعوا ایدرلر و کندیلرینک نجات اوله چقلرینه اعتقاد ایلرلر، (کل حزب بما لیدهم فرعون).

بن یاشلک و قتمدن باشلاب همیشه دین نزاعلری ایله مشغول اولدم و هر بر مذهبلری تفتیش ایدوب چیقم، شمدی یاشم ایللیدن اوتوب کندی (۳۴). برشیلر ایله اشتغالیم سطحی و ظاهری اولمای بلکه اک جسور آدملر غیرتی کبی بر غیرتم اولدیغی حالده اوشبو بحثلرک اصل و کنهلرینه تعمق ایتدم و اک جزئی شیلره قدر ذهنمی سوق ایلادم، حقنی باطلدن فرق ایده بیلمک قصدیله هر بر طائفه نک عقیده لرینی تیکشردم. و هر بر مذهبده اولان مقصد و سرلر ایله آشنا اولدم. باطنیه مذهبنده اولانلری کورر اولسه م باطنلرنده اولان شیلرینی، ظاهریه مذهبنده اولانلرنی کورسه م مسلک لرینک حقیقتنی تفتیش ایلر ایدم. فیلسوفلرگه یولقور اولسه م فلسفه لرندن درس آلور و اهل کلامنی کورر اولسه م کلام و مجادلرینک اصلنه توشار ایدم. صوفیلره اوچراد یغمده سرلرینه مطلع اولمق، عابد و زاهدلر مجلسنده عبادت و زهدلرینک غایه لرینی بیلمک ایچون بتون کچی صرف ایلر اولدم. حتی زندیقلر

ایلهده یولداش اولوب زندقه لرینه باعث نه اولدیغنی آڭلار ایچون سعی ایلر ایدم. خلاصه: هر شینی آڭلامق و هر بر سر لرگه مطلع اولمق فکری بگا تمام استیلا ایتمشیدی. بو حال کسبی وموقت دگل بلکه الله تعالی طرفندن طبیعتیه ودیعت ایدلمش بر حال اولوب، بونده بنم اختیار مده یوق ایدی. «کل مولود یولد علی الفطره فابواه یهودانه وینصرانه ویهجسانه» حدیث شریفی موجنبه خرستیان بالالری خرستیان اولوب اوسدیگری، یهود بالالری ده یهود اولوب واسلام بالالری ده مسلمان اوله رق یتشدیکرینک سببی، تیکشر ولرمدن معلوم اولدی که تقلیددر. شونک ایچون بن تقلید سببندن حاصل ایلادیکم اعتقادلرمی تمام ترک ایتدم، روایت یوللو قبول ایلامش فکر ومنهبلردن صورلوب چیقدم. آتا آنا، ابا بابا، شیخ واستاذلره تقلید یوللو و باشقه لرك تلقین ایتمکری سببندن حاصل اولان عقیده لردن تمام ایرلوب اصل فطری و حق اولان اعتقادی طلب ایدرگه، علمک کندسینی و هر شیخ حقیقتنی بیلمک یولنده جد و جهد ایلرگه قرار ویردم. سعی واجتهادلرم ثمره سی اوله رق میدانه کلدی که: «علم»، اصلا غلط احتمالی طوتاماش وعقل ایله تعبیر قیلیمق ممکن اولمامش برشیدر. وایکنچی عبارتله خلافتنی احتمال طوتاماش بر انکشافدن عبارتدر. مثلا بیلدکک شیخ خلافتنی دعوا ایدن کس، دعواسینی اثبات مقامنده قولنده اولان تاباغنی اردها صورتنه کرتور یا که عادتق تاشنی آلتون ایلر اولدیغنده کوکلیکه شبهه توشار اولسه، سنک بیلدکک شی، علم دگلدر. بن، اون عددنی بر عدددن کوب دیه بیلورم. اگرده بر کیمسه چیقوبده بویله روشده بیلدکک یا کلسدر، یا کلس ایدیکنی اثبات یوزندن ده قولنده اولان تایاقتنی اردها و چوبلکده یانمقده اولان تاشنی آلتون یاصارم دیسه همده بو اشلرنی بالفعل میدانه کتورسه، بن بونی کوزم ایله کوروب طورسه م اون عددک بر عدددن کوب ایدیکینه توزان قدر اولسون

شبهه توشمك امكانى يوقدر . بو كيمسه نڭ كاذب ايدىكنى يقينى صورتده بيلورم ، اوشبو علمه هيچ برخلل كلماز . ليكن مذكور آدمڭ اوشبو عملينه تعجب ايلر اولسه م بو باشقه مسئله در . ايسته نه كى شى حقنك اولسه د، اولسون سويلادىكم مرتبه گه يتماز ايسه اول شى «علم» دگلدرد . بوندىن صوڭ بن ، كندى علمى تفتيش ايلرگه شروع ايتدم . نه كوريم . ضروريات و حسياتبن باشقه ، شك توشمك احتمالندن سلامت اولان هيچ بر «علم» بنده يوق ايمش . بونى گوزل آڭلادىغم ايله : « يقينى شيلرنى ضروريات و حسياتدن باشقه دن كسب ايتمك ممكن اولماز ، شونڭ ايچون حسيات و ضروريات حقنده اولان علملرى محكم ايدرگه تيوشلى » ديه جدى صورتده بونلرى تفتيش ايلرگه كرشدم . فقط تأسفدركه محسوسات طوغروسنك اولان علمده شك توشمكدن سلامت درجه ده دگل ايدىكى آڭلاشلىدى . حسياتڭ اڭ كوچلى اولانى «بصر» حاسه سى اولديغى حالده تجربه لر اثبات ايتدى كه بوڭا اعتماد ايتمك جائز دگلدرد . زيرا كوز ، بر يرده اولان قوياش كوله گه سيني بر يرده طورديغى ايله حكم ايلر . حالبوكه بو حكم خطادر . بر يرده ثابت اوله رق قالمش كوله گه نڭ ثابت دگل ايدىكى وقوياش يوردىكى نسبتك تدرىجى صورتده كوچوب طورديغى ثابتدر . كوكده اولان يولزلر آقچه لر زورلغنده كورلور ، حالبوكه هندسى دليللر اثبات ايتمشدركه بونلر حقيقت حالده پڭ زورلردر .

محسوساتده اعتماد ايدلنه چك شى قالمادىغنى بيلدكم صوڭ بلكه : « بر شى قديمده حادثده اولماز » ، « نفى ايله اثبات بر يرده بيفولماز » ، « اون عدد ، اوچ عدد دن كوب » ديمك كى عقلياتده (۳۵) غنه اشانچ اولسه اولور ديدم . ليكن بونده هم « عقليات ده محسوسات قيبيلندن اولماسون ! محسوسات ، عقليات ايله باطل اولديغى كورلدى ، احتمال كه (۳۵) اوشبو «عقليات» سوزينى غزالى كنديسى «بديهيات» ايله تفسير ايتمشدر .

ایکنچی بر دلیل اولور آنکله محسوسات قییلندن عقلیات هم باطل اوله بیلور» دیه شبهه گه توشدم. و: «شمدی کوز اوکمزده بویله روشده (عقلیاتنی باطل ایده چک) بر دلیل وارلغی بیلنمادیکی سبندن نفس الامرده یوقلغی لازم کلاماز، اویقوده کوب شیلر کورلور وهر بری حقیقت اولوق اوزره اعتقاد ایدلنور، اویغانلدیغی صوڭ هر برینڭ خیالندن عبارت اولدیغی میدانه کلور. احتمال که اویاغ حالده بیلدیگمز و اعتقاد ایتدیگمز شیلر هم اوشبو قبیل خیالندن عبارت اولور. شویله: بر حالڭ ظهوری ممکندرکه آنڭ سبندن اویاغ حاللرمزڭ هر بر نقطه سی وهر بر باب وفصلی خیال ایچنده خیال اولدیغی میدانه چیقار» دیدم. ایشته اوشبو کبی شبهه لار ایله اواره اوله رق ایکی آی عمر سوردم. طوغروسو ایکی آی قدر بر مدت سوفسطا مذهبده اوله رق توردم. (۳۶)

(۳۶) «سوفسطا» دیه شهرت اولنان بر مذهب واردرکه محسوسات، بدیهیات نی انکار ایدلرر ووجودنی مجرد بر خیالندن عبارت ایدیکنی دعوی ایلرلر. بونلر ایسه مجرد بر شهرت قصدی ایله فلسفه اسمنی غضب ایدن بر طاقم ردی وریذیل آدملردر. حقیقتی سوفسطا ایسه یونان حکیملرندن «بیرهون» طرفندن تاسیس ایدلن «بیرهونی» مذهبندن و آڭکا تابع اولان فلاسفه دن عبارت اولور. «انسان ایچون حکمدن امتناع ایتمک لازمدر» دیمک بونلرڭ اڭ معتبر اصللرندن بر اصل اولور. بیرهونی مذهبی بر شینی نفی واثبات حقنده دعوی ایتمای بلکه هر وقت یالڭز شک مرتبه سنده اولنور. اوشبو «شک» مرتبه سنده طورمقدن انسان ایچون بتون حرکات و سکماننده، احوال دیباوییه و دینییه سنده متردد و متزلزل اولارق طورمق لازم کلاماز. بیرهونی موجودات و حقایقنی انکار ایتماز نقطه اثباتنده آشقماز، بلکه هر وقت شک مرتبه سنده اولوب دائم بحث و سعی لازم ایدیکنی سویلر. بوڭا کوره: «ولا یمكن فی العالم قوم یتتعلون هذا المذهب (السوفسطائیة) بل کل غلط سوفسطائی فی موضع غلطه» دییان کیمسه حقیقتدن یراق بر سوز سویلامشدر. شرح دعائند اوقوددیغمز وقت «سوفسطا» حقنده بتون بتونه یا کڭلش فکرلر تحصیل ایتدیگمز سبندن باشقه لار، بزم کبی دوچار اغلاط اولماسونلر دیه بویرده اوشبو قدر تفصیلات ویرلدی. بوندن زیاده سینی ایستیانلر اختلاف مذاهب حقنده یازلمش کتابلره، علمی و فنی لغتله مراجعت ایده بیلورلر.

بونڭ اوستنده ده شيطان: «وقتی عارض اولان شبهه لره التفات ایتمه! بونلر آز وقت ایچنده کچرلر. اگرده اويله شیلره اهمیت و یروپ بغداد شهرینی ترک ایدر اولسهڭ منصب لرڭ، جاه و اعتبار لرڭ اُلکدن کیدر و کدرلی حال لره دوشارسن، بونی ینگل حساب ایلمه! سوڭره بو کونگی قدر و احترام لرڭی، کیر و قایتارمق اولورسن اما فرصت فوت ایتمش اولور، آنلر بردخی کیر و قایتمازلر. نعمت قدرینی، وارچاغدن ییلمک لازم، اش اوتدیکی سوڭ ندامت فائده ویرماز!» ديه نصیحت ایلر ایدی. بوڭا قارشوده کوڭلم: «احتمال عمرڭ بو کون تمام اولمشدر، بو کون تمام اولماش اولسون، کوب و قتلر قالدیغی حقنده کفیل اولان یوقدر. کوز اوڭنده اوزون بر سفر کورلوب تورلور، حالبوکه بونڭ ایچون حاضر لک کوردیکڭ یوق. یقینی ایمان تحصیل ایده آلمادڭ و همیشه شک و شبهه ایچنده یورمکده سن. بتون علمڭ ریادر! آخرتڭ ایچون بو کون حاضر لئماز ایسهڭ نه وقت حاضر لنه چکسن؟ علاقه لرڭی تمام کیسوب بو کون دنیادن آزاد اولماز ایسهڭ نه وقت آزاد اوله چغگی بیلور میسن؟» دیور ایدی. ایشته بو منوال اوزره «بغداد» نی تاشلاب کتمک ايله، مذکور شهرده اولگی خدمت لرم ايله عمر کچرمک آراسنه تردد لئوب یوردم. ۴۸۶ نچی ییل رجبندن اعتبارا آلتی آی مقداری بر مدت اوشبو تردد ايله اوتدی. بوندن سوڭ قولمندن اختیارم بتدی، لسانم باغلانرغه باشلاندى. خلق خاطر ی اولسون ایچون درس ایتمک اولسهم ده تیلیم حرکت لنه آلماز ایدی. تیلیم خدمتدن طوق تادیغی سببندن قلبمه بر حسرت توشدی. آشادیغم شیلر هضم ایدلماز و ایچمش صولرم سکماز ایدی. طبیعی قوتم بتدی، تنم ضعیف لئدی، دواسندن ده طیبیلر عاجز قالدیلر. هر یردن امیدم کیسلدیکی سوڭ حق سبحانه و تعالی حضرتنه التجا ایتدم. کوڭلمدن مال و جاه، اهل و اولاد محبتی سوندى. کونلرڭ برنده «مکه» گه وارمق بهانه سیله «بغداد» شهرندن مفارقت ایتدم.

اصل مقصدم «شام» ه وارمق اولدیغی حالده «مکه» گه دیه سفر ایتمکله اورنمی خلیفه دن یاشرمک مقصدینه مبنی ایدی. اماهیچ وقت «بغداد»، کیر و قایتمق قصدنده اولنماز ایدم. «نظامیه» ده مدرس اوله رق طورمقنی، بغداد شهرنده شهرت ایله کون کچرمکنی بیوک کمال حساب ایتمکده اولان بغداد عالمیری بنم بو ایشمه تعجب ایتدیلر، کوبسی ده بو حالمی مسخره ایدرلر ایدی. بغداددن یراق یرده طورمقده ودنیاوی جاهلرنی، مرتبه لرنی انسانک کندی اختیار ایله تاشلامقنی تجویز ایتما مکه اولانلر، امیرلر و حکومت طرفندن بیارلدیکمی ظن ایلرلر ایدی. یاقینده طور و بده حقیقت حالدن خبردار اولانلر بو فکری قلبدن چیقارمق و اولگی وظیفه لرم ایله مشغول اولمق حقنده نصیحتلر ایدرلر، سوزلرینی قولاغیمه آلمادیغمی بیلدیکلری ایله: «ای الله! بوکیسه نك بویله حرکتی اهل اسلام ایچون بر آفات سماویه اولسه کرک، ایدی نه چاره!» دیه بر بریله سویلاشلر ایدی. شو حال ایله بتون منصلرمی، اهل و اولادمی تمام ترک ایدرک سفر ایتدم. یول آزوقی اوله رق بر قدر حاجت اصلیه آلم و کفایت آییه چک شی بالالرده قویدم. کونلرک برنده «شام» شهرینه یندم. «دمشق» مسجدینه کروب خلوت و عزلت اختیار ایلادم. بتون وقتلرمی کندی اخلاقی تهنیب و کوکلمی تصفییه ایتمکله کچردم. کونلرین مناره گه بنوب ایشگون بیکلار و شونده یالکزم طورر ایدم. وقتلرم بویله اوزوب طوردیغنده کوکلمه: «فرض حج ایلاسم، مکه و مدینه شهرلرینی کوروب مشرف اولسم، فخر کائنات افندمز حضرتلری تر به سینی زیارت ایتسم نه اولور؟» دیه بر فکر توشدی. شوکا کوره حجازه سفر ایتدم. بوندن بالالرم دعالری می جذب ایتدی یا که باشقه بر حالمی اولدی؟ نیتماک خلافت اوله رق اهل و وطن طرفنه یول طوتدم. وطنمه فایتدیغم صوگ نکرار عزلت ایتدم. خلوتده طوروب قلبمی تربیه ایلر ایدم. لکن اهل عیال مشقتی و آنلرک

مهماتلرینی تحصیل زحمتی مرادلر مه مانع اولور، خلوت لذتلرینی بوزار ایدی. شویله ایسه ده کونلرک برونه مقصدمه ایرشمک امیدنی کیسهماز ایدم. اوشبو حال اوزره اون ییل مقداری عمر کچردم. کوب حاللر حاصل اولدی. صوفیه لرک مسلسگی حق سبحانه و تعالی حضرتلرینه موصل اولان یول ایدیکنده، طریقلری ده گوزل برطریق و سیرتلی ده شریف بر سیرت اولدیغنده شبهه م قالمادی. بونلرک اخلاقلری، حرکات و جنبشلیری، ظاهری و باطنی حاللری نبوت قندیلندن استفاده ایدلرمشدر، بن شویله تابدم. نبوت قندیلندن گوزل بر قندیل یوق ایدیکی معلومدر. قلبنی ماسوی اللهدن تطهیر ایتمک برنجی موقفی، ذکر الله ایله قلب مستغرق اوله رق نمازک تکبیر تحریمه سی حکمنده اولوب ده، بالکل دنیا وما فیها دن فانی اولمق اک صوگ موقفی اولان بر مسلك حقنده سوز سویلرگه اورن یوقدر.

امام غزالی سوزلری بونده تمام اولدی. بوندن آلنه چق حصه پک بیوکدر. دقت ایله بو واقعه نی اوقومش ذاتلر بیلورلر که غزالی جمود در جه سنده اولان تقلیدلرگه رضا اولمای حریت فکر یه لزومینه اشارت ایلر. بو یولده حتی کندینک سوفسطا مذهبنه کروپ طور دیغندن خبر ویرر. رسمی علملر، جدل و مناظره لر حسد و منافسه، کبر و عقد سببلیری اولدیغندن بو شیلر انسانلرک اخلاقینی بوزاچق فاسد ماده لر و هر بری ده حق سبحانه و تعالی حضرتندن یرافلق پیدا ایده چک شیلر اوله چغنی آگلا دیغنی بیلدر. تصوف ده، جنید و شبلی حکایتلرینی سویلا مکدن و آدملر آلرنده اولان شیلر نی اصطیاد ایتمکدن عبارت اولمای بلکه قلبنی تصفیه ایتمک، دنیا وما فیها دن علاقه نی کیسمکدن عبارت ایدیکنی و غیر بو کبی شایان استفاده عبرتلی روایت ایلر.

علم تحصیل ایتمکدن اصل مقصود، یا عقل ایله نفسنی یا که لسان و حیات اجتماعیه نی اصلاح و تهذیب ایتمکدر. علم کندیسی بالذات مقصود

اولماي بلکه بر مقصود ايچون واسطه وسبب اوله چقدر. اگرده مقصود بالذات اولان شي تحصيل اولنماز ايسه آڭا سبب وواسطه اولان علمڭ کنديسندن معنالي بر فائده اقتطاف ايدلماز. درست سويلاشه بيلمڭ ملکه سينه نائل اولمامش آدمڭ عرب صرفي ونجوسى اوقوب کچرمش بيش اون ييلى صرف تضييع وقت عد ايدلسه سزادر. اوشنداق ذهننى خطادن حفظ ايدرگه وسرمایهسى اولان اعتقاداتنه دليل وبرهانلر سرد ايلرگه اقتدارى اوامادىغى صورته منطق قواعدى حفظ ايدن کيمسه نڭ بوندن بي خبر اولان کسدن بر فرقى ده يوقدر. محرّماته مرتکب اولان کيمسه نڭ حلال وحرّام همده اخلاق علملرندن خبردار اولمهسى معناسز بو شيدر. ايشته غزالى، الله تعالى رحمتى سايه سنده اولسه کرک اوشبو نکته دن خبردار اولمغه مجرد علم ايله اکتفا ايتماي بلکه علمدن مقصد اولان عمل ايله اشتغال ايدرگه، عقل ونفيسينى تهذيب ايلرگه لزوم کورمشدر. بونڭ ايچون اڭ مناسب يول، زهد ودنيادان انقطاع، خلقدن عزلت ايدیکنده شبهه مى وار؟

انسانلر ايچون اڭ بيوک کمالت و اڭ عزيز سرمايه نه شيدر بيلورميسز؟ بو شي «شجاعت ادبيه» در. «شجاعت ادبيه» ديه جاه ومرتبه اهللرينڭ کيفلرينى بوز اچق، ثروت اصحابينڭ خاطرلرينى قراچق ده اولسون، کندى اعتقادينى طوغريدن طوغرى سويلامڭ ووجدانينه خلاف حرکتده اولمامقدر. سير شريفه لرينى اوقومش کيمسه لر بيلور- لرکه «شجاعت ادبيه» نڭ برنجى طبقه سنده انبياء عظام اولمشلر، ظاهرى بر معينلرى اولنمادىغى حالده کندى اعتقادلرينى جهانه سويلامشلر وخلقلىرى دعوت ايلمشلر. فلان سوزنى سويلر ايسه م عبداللطيف وفلاننى دييور اولسه م عبدالحکيم ياراتماز. بونى يازسه م کمال واوته- کينى يازسه م جمال سويماز. بو فکر م فاش اولسه ياشلر کولرلر، آنسى مشهور اولسه قارتلر دانوس ياصارلر ديه قورقوب طورمش آدم ايچون

خاتونلر کیومی کیوب خاتون اولوب یوررگه تیوشلی . حکما و ادبادن خاتونلر حقنده تنقیص ایدوب سویلانمش نه قدر سوز صادر اولمش ایسه مذکر و مؤنثلکدن قطع نظر ایدرک اوشبو کبی جبانته، نفاق وریا صاحبیرینه محمولدر . انسانلر حقیقت حالده « شجاعت ادبیه » صاحبیری اولوب بو صفت آنلرده بر قدر طبیعیدر . بالالار و صبیلرک سویلاشدیکلرینی اعتبار ایله دگلاوچیلر کوررلرکه بونلرده « شجاعت ادبیه » علامتلی مکملدر . فقط بو کمالت بوزوق مریبه ونادان مریبلر کثافتی سبیلی خراب و ویران اولور .

اوین ایله مشغول بالالار خلیفه عمر رضی الله عنه حضرتلری کلدیکنی کوروب قاچمشلر ایدی . یالکیزی قالمش عبدالله بن زبیرگه خطاب ایدرک حضرت عمر : « ایدهشلرک قاچدیلر سنک بو یرده یالکیز طوروب قالوکنک سببی نه در ؟ » دیدیکنده عبداللهده : « ای خلیفه ! بر عیبم وارلغنی بیلماز ایدم که حضرتگزدن قورقوب قاچایم و اورامده تار دگل ایدی که سزگه یول ویرر ایچون دیه بر طرفه کیدهیم . اوشبونک ایچون قاچمادمده ، بو سایهده التفاتکیز ایلهده مشرف اولدم ! » دیمشدر . بو شی شجاعت ادبیه نمونه سیدر . « شجاعت » ادبیه شول در جهده محترم وشول در جهده عزیزدرکه بونی تقدیر ایدرک کمالتلی اولان کیمسه لر بوناک ایچون جهان خلقینه قارشو بر طرفه یاپ یالکیزلری فالورلر ، حتی که بو یولده جانلرینی فدا ایلرلر . اوزلرینک اون مثلی اولان وحشی عسکرلر ایله حضرت حسین رضی الله عنه نی صوغشرغه مجبور ایدن شی « شجاعت ادبیه » ایدی . معاویه آدملری قولندن حجر بن عدی باشی کیسلوی « شجاعت ادبیه » سببندن ایدی . سعید بن جبیر « شجاعت ادبیه » یولنده حجاج قلچی ایله جان ویردی . احمد ابن حنبل ، ابوحنیفه و بخاری حضرتلرینک کورمش جفالری « شجاعت ادبیه » یولنده ایدی . بو کبی آدملرنی صانامق سوزنی اوزایتور .

شجاعت ادبیه صاحب‌ارینک بری ده امام غزالی‌در . مشار الیه حضرتلری
کندی فکرینی آچیقندن آچیق سویلامش و هیچ یاشرمکسزین علنی
صورتده یازمشدر .

فقیهلرک منزله‌لری خلیفه‌لر و عوام آراسنده بیوک و نفوذلی اولان
بر وقتده غزالی : « فقه ، تزکیه نفس طریقنی اتقان ایتمکدن عبارتدر ،
سزک کبی قضا منصبلرینه کرر و وظیفه آلوب راحت طورر ایچون یالکیز
طلاق و عتاق ، مدبر و مکاتب مسئله‌لری بیلوچی خلافیات و شطحیات
اربابی فقیه اولماز » دیه بونلره قارشو چیقمشدر . فن توحید حقنده اولان
اولان بشارتلرینی کندیلرینه حمل ایدن اهل کلام اوزرینه ده : « اویله
بشارتقرآن شریف اصولی همده حوادث کونیه و مواد طبعیه ایله استدلال
ایدرک حق سبحانه و تعالی حضرتلرینه ایمان ایدنلر حقنده در ، سز ایسه
اهل جدل و کلامسز ، قرآن اصولی ایله مناسبتکیز یوقدر ! » دیه سویلر
اولمشدر . و هکذا .

اڭ یاقینلرک سوزلرینی قولاغینه آلمای ، خلقلرک : « اهل اسلام
ایچون بو شی بدنام و خذلان اولدی ، فاتحه‌سزدر ، فلاندر » کبی
سوزلرینه ذره قدر اهمیت ویرمکسزین بغدادنی و نظامیه‌نی تاشلاب
کیدوی «شجاعت ادبیه» سی تمام یرنده اولدیغینه دلیلدر ، باشقه دلیل
کرکماز .

امام غزالی‌نک عزلتنه دنیادن انقطاع و دنیا لذتلرینه نفرت ایتمک
معناسینی ویرمکمز ، خلق فکرینه کوره‌در . انسانلر آراسنده ، عزلت
و تصوفه انتساب ایتمکله دنیا وما فیها دن اعراض و نفس مرادلرندن
منعلمانک معناسی ویرلمک شایعدر . فقط ظاهری کورنوشده اولان عزتلر
و لذتلردن نفرتلر ، کندیلری ده دنیا لذتلرندن همده اڭ اساسلی و اڭ
جدی لذتلرندن اولمادیغی نه دلیل ایله اثبات ایدلنه چکدر عجباً !
دنیا لذتی ، کوکل راحتندن و نفسک قرار و سکونتندن عبارت اولسه

كرك. روچیلدر بایلیغینه و بیسارقلر شهرتینه مالک اولدیغی حاله جانی راحتسز و معیشتی لذتسز اولان بر آدمك، تاغ باشینه یا که اورمان آراسینه چکلدیکی صوڭ قلبنه حضور و نفسینه صفا کلمه سی ممکندر . اختیارلری ایله دنیا پادشاهلغینی تاشلابده حماللق ایدوب یور وچیلر و بتون دنیادن علاقه لرینی اوزوب یاشاوچیلر یوقمیدر ؟ مشهور « ساکیامونی » بونلرک بریسی اولسه كرك . بویله آدمار نه یوزدن دنیادن انقطاع ایتمش و نفس مرادلرندن واز کچمش صانالورلر ؟ . . « ساکیامونی » نك کوڭلی ، شهزاده وقتینه نسبتله ، عزلتده حالنده دخی راحت اولمادیغی نه کبی برهانلر ایله بیلنور ؟ ظنم احتمال خطادر ، شویله ایسه ده اوستدن کورلمش عزلت و دنیادن انقطاعلر ، کندیلری ده دنیا لذتلیزیک بر فصلی اوله چغی خاطر مه کلور (۳۷) . بونی ایسه جزئی بر تاجر به مده تقویه ایتمکده در . عزلت ایدوچیلردن بری کندینك حالندن نه فدر مینون ایدیکنی اوشبو شعرلری ایله اعلان ایلر :

أنست بو حدتی و لزمت بیتمی * فطاب الانس لی وصفالسرور
و أدبنی الزمان فلا ابالی * بانی لا ازار ولا ازور
ولست بسائل ما عشت یوما * أسار الجند ام ركب الامیر
انسانلر ، طبیعت خلافنه بر آز حرکت ایدرگه مقتدر اولسه لرده بو
حرکتلرنده دوام ایلرگه مقتدر دگللردر . برشیده اختیار ایله دوام کورلور
ایسه اول شیک طبیعی اوله چغی ایله حکم ایتنك لازم کلور . طبیعی
اشلر ، عین دنیاوی لذت اوله چقدر والسلام !

(۳۷) افطار وقتنده اولان لذتلرنی کورمک همده باشقه لرك مدح و ثنالیرنی
ایشتمک ایچون ، صبی بالالر ، الوغلر ایله برابر اوزون کونلرده روزه طوتارلر .
بو حال دنیاوی لذت دگلمیدر ؟

مقصد

٧

تعلیم و تعلم. متعلم و معلم. دنیاوی علملر. شرعی علملر. عالملر.

غزالی کندی عصرنده بیوک بر اسلام مدرسه‌سنده تدریس ایله شغلندیکی، تعلیم و تعلم مسئله‌سینی نظریه‌سی ایله تطبیق ایتدیکی سببندن علم و تعلیم هم تربیه طوغروسنده اولان فکری شایان اهتمامدر. دنیاده کوب شیلر اولورکه علمی ایله عملی آراسنده، ظن ایدلدیکی درجده مناسبت اولماز. شونک ایچون بحثلرنی آنچق علمی جهتدن بیلمش کیمسه‌لر ایله هم علمی هم عملی جهتدن بیلمش آدم آراسنک اولان فرق، الوغدر.

بو یرنی اوقوچی بعض بر یاش شاگردلر: «غزالی عصری کچدیکیینه کوب وقتلر اوتدی، شمدی فرنکلر، تربیه فنلرینی چوق ترقی ایتدیرلر، شونک ایچون غزالینک تعلیم و تربیه حقنده اولان فلسفه‌لرینی سویلاب سوز اوزایتورغه لزوم کورلماز!» دیه چکلردر. درست! تکامل قاعده‌سینه کوره هر بر فن ایله برابر تعلیم و تربیه حقنده اولان فکرلر، معلوماتلر آرتدیغنده شبهه‌یوق، فقط فرنکلر طرفندن زینتلانمش و بیزانمش، تربیه و تعلیم قاعده‌لرینک اصل دیواری، غزالی و امثالی طرفندن بنا ایدلش اولماسون! فرنکلرک پیداغوغیا تسمیه ایتدیگری فن حقنده اولان استاذلری ایچنده غزالی اسمی‌ده ذکر اولنور.

غزالی، تعلیم و علم بحثلرینه مخصوص اولمق اوزره «احیا» ده «کتاب‌العلم» ده سویلامش شیلرینی بر قدر بسط ایله «فاتحة‌العلوم» اسمنده مستقل بر رساله تالیف ایتمشدر. بز ایسه تفصیلاتنی «احیاء

علوم الدین» کتابنه حواله ایدوب خلاصه الخلاصه سینی بو یرده بر قدر بیان ایده چکمز .

متعلم. متعلم حقنده غزالی فکری بویله در: علم، قلب عبادتی و جناب الله تقریب ایدلنه چک واسطه اولدیغی سببلی، علم تحصیل ایدرگه کوکلی فساد اخلاقدن تصفیه ایدوب کرشمک لازمدر. زیرا ظاهری طهارت اولمادیغنده نماز درست اولمادیغی کبی فساد اخلاق طهارتسزلگندن تصفیه ایدلماز دن مقدم قلب عبادتی ده درست اولماز. تعلیم وقتنده کوکل تشویشلندره چک شیلردن فراغت لازم اولدیغندن چیت یرلرگه سفر ایدوب اوقومق، سعادت دینیه و کمالت دنیویه لردن خبردار و شوپله شیلرنی تعلیم ایله مشغول اولان معلمره مصادق اولان متعلملر بتون اختیارلرینی معلمره تسلیم ایتمک لازمدر. مستقل بالار اده اولوبده هنری یالکز تقلید و نقل مذاهب که منحصر اولماش استاذلر حضورنده اولمق شرطیله متعلم، استاذی قاشنده مرضی اولان مسلک اوزرنده دوام ایدرگه و اختلافات مذهبیهدن اجتناب ایلرگه تیوشلی. اوشنداق دین و دنیا ایچون مهم و محمود اولان فنلرک هر برندن حصه آلورغه و فنلرنی تدریجی صورتده و لازم ترتیبی ایله تحصیل ایلرگه، اگرده هر فنی بیلور ایچون فرصت مساعد اولمازسه، تحصیل نصیب اولان فن حقنده بتون اقتدارینی صرف ایتمک لازمدر. بونکله برابر برفن اهلنده کورلماش خطالقنی اصل فن اوزرینه اسناد ایتمک جائز اولماز. زیرا فن اهللی خطاسندن، فن کندیسی خطا اولمق لازم کلماز. (۳۸) تحصیل ایدله چک فذک فضیلتی نه جهتدن (دنیاویمی، آخراویمی؟) ایدیکنی بیلورگه، دنیاوی جاه و مال ایچون دگل بلکه کوکلی فضیلت ایله زینتلمکنی قصد ایدرگه تیوشلی.

(۳۸) امام غزالی نینگ اوشبوسوزی حکیمنه کوره بر اصول جدیده معلمینگ

بوزوق حرکتده اولنمه سندن اصول جدیده ننگ بوزوق شی اولمه سی ایله حکم ایلامک

منطقسز لک اولور.

معلم. معلم حقنده غزالی فکری بویله در: معلم، کندینک شاگرد۔ لرینی بالالاری اورننده کوروب آنلره شفقتلی اولسون. آنلرنی آخرت خسارتندن حفظ ایتمک قصدیله شغللنسون. بناءعلیه معلم ایچون شاگرد۔ لرینی تحقیر ایتمک وسؤ اخلاق کوسترمک کبی شیلردن نهایت درجه ده صاقلانرغه، صاحب شریعت (رسول اکرم) عادتنه رعایت یوزندن (اگرده معیشتی ایچون محتاج اولماز ایسه) علم اوگرتدیکی برابرینه حق آلمازغه و شاگردلرگه منت ایتمازگه و هر وقت شاگردلره نصیحت اوزرنک اولوب سؤ اخلاق کبی شیلردن اصولی ایله منع ایدرگه تیوشلی. بر فنده متخصص اولان معلم ایچون ایکنچی بر فنی ذم و تقبیح ایتمک، متعلمک فهمی ایرشه چکدن زیاده اوقوتوق و متعلمک ادراکی ایرشمیه چک شیلردن خبر و برمکه فلبنی تشویش ایتمک و آنلره جدال و بحث ایشکلری آچوق جائز دگلدر. بونکله برابر معلم، یالکز لسانی ایله گنه دگل بلکه فعلی ایله ده معلم اولورغه، لسانی ایله اوگرتمش درس لرینی فعلی ایله تکذیب ایتمازگه تیوشلی.

دنیای علمی. امام غزالی، علمنی «شرعی» و «غیر شرعی» اسمیله ایکی قسمگه آیرر و یالکز پیغمبرلر واسطه سیله اوگرانلمش علملری «شرعی»؛ حساب کبی مجرد عقل واسطه سیله، طب کبی تجربیه ایله بیلنمش شیلری «غیر شرعی» دیه تسمیه ایلر. بوندن سوگره «غیر شرعی» اولان علملری «علوم محموده»، «علوم مذمومه»، «علوم مباحه» اسمنده اوچ قسم اوزرینه و علوم محموده نی ده «فضیلت» و «فرض کفایه» اسمنک ایکی گه آیرر. طب علمی کبی حیات انسانیه سببی اولان همده حساب کبی معاملات و قتنده محتاج اوله چق علملری «فرض کفایه» دن اما طب و حساب علملرینک دقیق سرلرینی اوکرنمکنی «فضیلت» دن عدایلر. سحر، طلسم، شعبنده و تلبیس لرینی «علوم مذمومه» دن اما شعر و تاریخلرنی «علوم مباحه» دن

صانار (۳۹). هندسه و حساب، منطق و الهیات هم طبیعياتنى «فلسفه اسمى تحتنه جمع ايتديكى صوڭ بويله روشده تفصيلات ويرر: ۱) هندسه ايله حساب، اعتدال درجه سنده اولمق شرطيله «علوم مباحه» دنر. ۲) منطق ايله الهیات، كلام علمندن معدوددر. ۳) طبيعيات، بعض قسمى دينه مخالف و بعضىسى ده لزومسنر شيلدر (۴۰). علم كلام حقنك: «بر بدعتى رد ايدر مرتبهسى فرض كفايه، دينه تعلقسنر اوشنداق مجادله دن عبارت اولان مرتبه لارى بدعت مذمومه در» دييور.

شرعى علملر. شرعى علملر حقنده غزالى دييور: «شرعى علملر هر برى محمود اولوب بونلدر: ۱) قرآن شريف، سنت رسول الله، اجماع امت و آثار صحابه. بونلر ايسه - اصول - اعتبار ايدلنور. بونلر اصولدن استخراج ايدلمشلىرى - فروع - اسمنده اولور. ۲) اوشبونلرنى بيلورگه سبب اولان علملر: علوم عربيه كبنى. ۳) تفسير، اصول الفقه و اسماء رجال كبنى.

عالملر. امام غزالى، عالملى «دنيا عالملى» و «آخرت عا - لملرى» ديه ايكى گه تقسيم ايلر و هر بريدنك علامتلىرىنى سويلر. بونلر طوغروده تفصيلات ويرر اولسه ق سوز اوزا ياقدر، مراق ايدنلر «احيا» غه مراجعت ايدرلر.

بو يرده اولان «عالملر» سوزندن، اوقوچيلرلك ذهنلىرى ملكتمزده

(۳۹) بوسوز شايد مجرد تفكه و وقت كچررگه سبب اولان شعرلر حقنده در. يونس لسان و عربيه نى بيلورگه ياردم و يره چك همده بلاغت ملكه سى كسب ايلرگه سبب اوله چق اشعار علمى فرض كفايه اوله چغنده شبهه يوق. اوشنداق «تاريخ» دن مقصوده علملى حديث تاريخى اولسه كرك. غزالى عصرنده بو علم گه كوب احتياج اولماش ايسه ده، شمدى كوب عصرلر ايتديكى، دين و شريعت قاعده لرىنى بيلمك و ضبط ايتمك، بو علملر كلى برفائده سى اولديغى جهتن فرض كفايه اوله چغنده شبهه يوق. «المنار» ج ۹. بيت ۹۵ - ۹۶. (۴۰) بوسوز عمومته طوغرى اولماسه كرك.

اولان اوکازلی ملاره کتھاسون . ملاق ، رسمی بر منصب اولدیغی
ایچون بو بحث ایله مناسبتی یوق یا که پک آزر .

مقصد

۸

غزالی فلسفه سی . یونان و عرب فلسفه سی . راموس و با کون . حوادث
طبیعیه . اسباب ایله مسببات آراسنده ، لازمت . وحدت وجود . علم کلام . درس
آرالرنده شاگردلرک اوینامق لری . لیس فی الامکان ابداع . ماکان . هیرقلیس تصوف
و علم . ابن باجه و ابن طفیل . اجتماعی ، عمرانی اقتصادی حاللر ایله اولان مناسبتی .

عرب بلرده اولان فلسفه ، آرسطو طرفندن وضع ایدلنوب «ایسخولاستیک»
تعبیر ایدلن قیاس اصولندن عبارت اولنور و بوگاده « میزان » دیه
اطلاق ایلرلر ایدی . دین و زمان تأثیری اعتباره آلتماز ایسه یونان
فلسفه سی ایله عرب فلسفه سی آراسنده فرق کوب یوقدر . بو کونده
« یگی فلسفه » دیه شهرت اولمش فلسفه ، غزالیدن صوگ ۱۵۷۲ میلادیده
مقتول اولان راموس ایله و آندن صوگ میداننه چیقمش با کون طرفندن
تأسیس ایدلمشدر .

با کون ، یونان و عرب فلسفه سی حقتده : « بو فلسفه دن بنوبشر
ایچون گوزل بر نتیجه کورلهادی و کورلیمه چکی ده معلوم اولدی . زیرا
بو آنچق سفسطه و جدل تعلیم ایلر . حالبوکه حقیقته ایرشماک و انسان
عالمینه ثمره لی بر خدمت کوسترمک ایچون جدل و سفسطه نڭ لزومی
یوقدر . سفسطه و جدل ایسه - کرک حق و کرک باطل اولسون - غلبه
و ظفر تابمق ایچون فائده لی بر شیدر . لکن بویله فائده لردن صبیله
و عقلسزلردن باشقه لر لذت تابمازلر . بوندن باشقه ، عرب فلسفه سی

یالکز یونان فلسفه‌سینی ترجمه‌دن عبارت‌در، حال‌بوکه یونان‌لور نوامیس طبیعتنی کندیلری ده بیلمازلر ایدی، یونان‌لور دنیا‌نک صبی وقتنده کلوب کتدی‌لر، اما بو کونگی دنیا‌مز بالغ بلکه قارتلق عصرنده در، صبیلق وقتنده اولان شیلر، بالغ و قارتلق وقتلری ایچون کافی اولماز. بو کونگی عقول بشرنی یونان‌لور فکری ایله بغاولاب طور مق جائز دگلدر، شونک ایچون انسانلرک فکری حر اولسون و یونان فکری ایله مقید اولر ق محسوس طور ماسونلر، هر کیم نوامیس طبیعتنی کندی تجربه‌سینه کوره درس ایللاسون و هر نرسه‌نی اوز عقلی ایله اولچاسون؛» دیور اولمش و «یگی فلسفه» ایچون کندیسی برپر و غرام توزومشدر. بعض کیمسه‌لر: «غزالی، فلسفه واضعلرندن دگل بلکه ایسکی فلسفه‌نی بوزوچیلردن غنه ایدی، بونی‌ده فلسفه اصولی ایله دگل بلکه یالکز سوزگه مهارتی و جدله اولان ملکه‌سی ایله اجرا ایتدی!» دیدیکلری حالده ایکنچیلر: «خیر! غزالی - عقل انسانی هر قیدلردن آزاد اولوب جناب‌الله ملکوتنده یوزارگه و هر نرسه‌نی فکر ایلماک حقنده حر صفتده اولورغه تیوشلی - دیه دعوی ایلر ایدی. بو ایسه باکون تأسیس ایلمش فلسفه‌نک نیگزیدر. بو تقدیرده غزالی یگی فلسفه‌نک نیگزیرینی بنا ایدوچیلردندر!» دیورلر.

هر حالده غزالی، فلاسفه طبیعیون اوزرینه محاربه آچوب آنلری رد ایتدیکنده نزاع یوقدر. «تہافت» اسمنده اولان کتابی بتون بتونه اوشبو طوغروده یازلمشدر.

غزالی، «تہافت»‌ده فلاسفه طبیعیون مسلکنی اوشبو اوچ قسمه آیرر: (۱) عالم، ازلی و ابدی اولمغله اولی‌ده و آخری‌ده یوقدر. (۲) جناب‌الله علمی، جزئیاتی محیط دگلدر. (۳) بعث، حشر اجساد و جزا کورماک اولمادیغی کبی جهان یوزنده اولان حوادث طبیعیه، محسوس اولان اسباب طبیعیه ایله معللدر. مثلا کسوف، قویاش ایله بر آراسینه

آی کرهسی کروپ قاپلادیغی و خسوف ده قویاش ایله آی آراسینه یر کرهسی کروپ قاپلادیغی سببندن اولور .

غزالی، اوشبو اوچ قسم مسلسکنی سویلادیکی صوڭ اوچونچی قسمده حوادث طبیعیه لارڭ محسوس اسداب طبیعیه ایله معللر، دیه ایتمش دعوالرئنده فلاسفه فی حقلی کورر و کندی طرفندن ده دیور: «بو خصوصلری انکار ایتمک قصدیله فلاسفه ایله منظره ایدن کیمسه، حقیقت حالده فلاسفه گه دگل بلکه اسلام شریعتنه جنایت ایتمش اولور. زیرا بویله شیلر، انکاره مجال اولمامش هندسه و حساب قاعده لری ایله ثابتدر. بودلیللره واقف اولانلر حتی وقتلرندن ایلك کسوف و خسوفلردن خبر ویره بیلورلر. اگرده بوگا قارشو: - بویله شیلر اسلام شریعتنه خلافدر - دیولور اولسه مذکور دلیللره واقف ذاتلر، دلیللری ایله بیلنمش شیلرده دگل بلکه شریعتڭ کندیسی حقنده شبهه ده قالورلر. یولی ایله طعن ایدنلره کوره، یولسز اوله رق یاردم ویرمک قصدنده اولانلردن، شریعت دهی زیاده ضرر کورر. اوشبو حکمت ایچوندرکه: - عقللی دشمن، عقلسز دوسته کوره خیرلیدر - دیورلر» (۴۱). امام غزالیڭ اوشبو سوزندن باشقه هیچ برسوزی اولمامش و دین اسلام یولنده بر خدمتی کورلمامش اوله ایسی کندیسنڭ نه قدر عقللی و نه قدر طوغری فکری و نه قدر فهلی و ادرا کلی ایدیکنی اثبات ایدر ایچون اوشبو سوزی کامل یتمش اولور ایدی. بو سوزی شریعت

(۴۱) غزالی بو سوزینی بر قاچ اثرلرئنده اجمال و تفصیل ایله ذکر اییدیکی معلوم. اگرده غزالیڭ بتون اثرینی بر طرفه و اوشبو سوزینی ده بر طرفه قویار اولسهلر اوشبو سوزی معنالی و حکمتلی اولوق نقطه سندن جمله سینه غالب کله چکنده شبهه یوق. بنو بشره عیشتنی ایچون محتاج اولان هر بر یگی شیلرینی شریعت اسمندن انکار ایدوب طور و چیلر و دینینی ده طبیعت کتابی ظن ایدوب طبیعیات حقنده دین ایله استدلال ایدوچیلر، غزالی دیدیکی کبی صرف اسلام شریعتنی سوکدرگه و جهان یوزندن نامرینی قورتوغه سبب اولمقده لردر.

اسلامیہ فی محافظہ یولندہ یوزلر جلد ایلہ یازلمش کتابلرینک خدمتلرندن آرتق خدمت ایلر و اہلیتسز آدملر طرفندن یازلمش یوزلر ایلہ جلدن عبارت خرافاتلرنی، بحث و مناظرہلر نی نیگلرلرندن یمر و ب اسفل سافلینہ توشور . اوشبو اصلمرہ کورہ ہیئت عالم و خلقت دنیا حقندہ حتی کہ طبیعیات و علوم کونیه گہ دائر ، یقینیات و قطعی دلیللرگہ خلاف نہ قدر خبرلر و حدیثلر وار ایسہ اسنادلرندہ، روایتلرندہ طعن اولنمادیغی تقدیردہدہ ہر برینی تاویل ایلمک و ظاہرندن صرف ایتمک و اجنبہر . بوکا عجب ایدلماسون! حدیث کتابلرینک الگ درستلری بخاری و مسلم صحیحلری ایدیکینہ اہل اسلام آراسندہ اتفاق واقع اولدیغی حالده ایچلرندہ اولان حدیثلرک ہر بری دہ اہل اسلام آراسندہ قبول ایدلوب بتمش دگللردر . صحیحین حدیثلرندن کوبلر واردرکہ یقینی و قطعی دلیللرہ خلاف اولمق مجبوریتی ایلہ دگل حتی پک جزئی بہانہلر ایلہ رد ایدلوب کلمشلردر . ایمدی باشقہ کتابلرہ نہ قالدی؟ بناء علیہ یر کرہسنی تیشوب دہ بر طرفندن ایکنچی طرفینہ چیقار ایچون تدارک کورلورگہ باشلانیدیغی بر وقتدہ سیوطی جمع ایتمش حدیثلرک ظاہرلرینہ تمسک ایدوب یرک بالقلر و اوگوزلر اوستلرندہ طور دقارینی سویلامک ، یالکیز چیتلرنی اسلام دینندن نفرت ایتدیررگہ سبب اولور . بوپلہ شیلر ، صریح صورتک اسلامہ جنایت دگلیدر؟ بوندن صوگ غزالی طبیعیون طرفندن ایدلمش ازلیت عالم و ابدیت عالم حقندہ اولان دعوالرنی ، جناب اللہک علمی جزئیاتی محیط اولمیه چفی ہم دہ بعث و حشری انکار حقندہ اولان دلیللرینی برر برر جرح و ابطال ایلر (۴۲) .

غزالی، اسباب ایلہ مسببات طوغر وسندہ : «فلاسفہنک اسباب ایلہ مسببات آراسندہ تلازم وارلغنی دعوالری و بوکا فرع ایدرک سببندن

(۴۲) غزالینک بوکبی فلاسفہ گہ اسناد ایللمش سوزلرینک کوبسی افترا ایدیکینی

ابن رشد دعوی ایللمشدر .

باشقه مسبب و مسببن باشقه سببک وجودی ممکن دگل، دیه ایلامش حکملری درست اولماز، (۴۳) زیرا عادتده سبب و مسبب دیه اعتقاد ایدلمش شملر آراسنده مقارنت ضروری دگلدر. بناء علیه بری اولدیغنده ایکنچیسینکده اولمهسی و بالعکس بری اولمادیغندک ایکنچیسینکده اولماقلغی لازم کلاماز. سبب ایله مسبب آراسنده اولان مقارنت، حکم ضرورت ایله دگل بلکه حق تعالانک تقدیری سبقت ایتدیکنه کوره در. شونک ایچون آشامقسزین طویمق و باشی کيسولدیکی صوئک هم انسان صاغلام قالمقی ممکندر» (۴۴) دییور.

بو سوزلرک ظاهرینه کوره حکم یورتمکده اولان آدملر: «غزالی، باشقه متکلمون قبیلندن اسبابی و اسباب ایله مسببات آراسنده تلازم و ضرورت اوله چغنی انکار ایلر» دیه چکلرنده شبهه یوق. فقط غزالینک بوسوزینی «غزالینک مقصدی اسباب و عملرک تأثیری اولمق قدرسینی گنه انکار ایتمک اولوب، آرالرنده اولان ملازمت انفکاکی، اجتماع ضدین یا که ارتفاع نفیضین قبیلندن محال دگل بلکه ممکن ایدیکنی بیاندر یوقسه غزالی اسباب ایله مسببات آراسنده تلازم وارلغینی انکار ایتماز» دیه تأویل ایدنلر وار.

غزالینک «مشکات الانوار» نام اثرنده حقیقت قلب حقنده اولان «وهو جوهر عزیز من جنس جوهر الملائکة و اصل معدنه فی الحضرة الالهية من ذلك المكان جاء» (۴۵) و الی ذلك المكان يعود» دیدیکی سوزندن استدلال ایدرک وحدت وجود ایله قائل ایدی دیه ظن ایدنلر وار. «کتاب الاربعین» ده اولان: «اذلیس مع الله تعالی غیره بل

(۴۳) تهافت. بیت ۶۴.

(۴۴) ابن رشد بوسوزلرنی رد ایلر. «تهافت التهافت» بیت ۱۲۲-۱۲۳.

(۴۵) غزالی قاشنده قلب، روح، نفس، عقل هر بری برشی اولوب منکور

لفظلرایسه مترادفدر.

الموجودات كلها كالظل من نور القدرة فلها رتبة التبعية لارتبة المعية فليس في الوجود مع الله غيره» (۴۶) ديمش سوزى ده تقريباً اوشبو معناه در . ايکنچى بر فرقه ايسه : « خير ! غزالى وحدت وجود ايله قائل اولمق شويله طورسون بلکه بو مذهبنى رد ايتدى و بو مذهبده اولانلرنى جهالته نسبت ويردى » ديه تيرته ايلرلر . صوفيه دن كوكب ذاتلرلك : « ميكنات وجودى كوزگيده اولان مثال قبيلندن وجود ظلى ايله گنه مو . جوددر ! » ديدىكلرى معلوم . فقط بوندىن صوكت بونلر ايكنى گه ايرلورلر . برى ايسه وجود ظلى ، كنديسى خارجه موجود دگل بلسكه بونك وجودى وهمى و خيالى گنه ، ديدىكلرى حالده ، ايكنچى فرقه سى ده وجود ظلى ايله موجود شيلرلك وجود خارجه ايله موجود ايدىكنى دعوى ايلرلر . بونلرلك اولگيلرى وحدت وجود ايله قائللر اولوب بونلر : « ماشمت الممکنات من رائحة الوجود * سوى الله والله تالله ما فى الوجود » هم ده « وما انت غير الكون بل انت عينه * و يفهم هذا السر من هو ذاته » ديورلر . لکن غزالينك يوقاروده اولان سوزلرينك اولگى مذهب آچيق روشده دلالتى يوقدر . بناء عليه شونلردن استدلال ايله وحدت وجود ايله قائل ايدى ديمك طوغرى اولوب بتماز . اگرده باشقه بر سوزلرى وار ايسه بر ديه چك يوق ! (۴۷) .

امام غزالى ، علم توحيد و صفات ايله اشتغال ايتديكى كى علم كلام ايله ده اشتغال ايتمش و بو بابده خيلى اثرلر ميدانه كتورمشيدى . مع ما فيه بو فن ايله شغلنو چيلردن پك ده راضى اولماز ! و : « قرآن ايله حديث شريفلردن خارج اولان علم كلام ايله فلسفه ، يامذوم اولان مجادله ويا كه صرف سوز اوز ايتمقدن عبارت اولان ترهات و هدياناندر ، سلفلر ايسه بويله شيلر ايله اشتغال ايتمامشلر بلسكه بونى بدعت عد ايلامش

(۴۶) يازمه نسخه .

(۴۷) ليف تولستوى اثرلرينى اوقومش آدمارك هر برى « پانته غزم » حقنده سوز سويلامكده اولدقلرى سببلى بو يرده وحدت وجود حقنك مجبورى صورتك بو قدر سوز يازدق .

لردر، رسول أكرم حضرتلری وفات اولدیغی وقت، اصحاب کرام نهجه بیگلر ایله صانالدیغی وهر بری فخر الانبیا أفندمز طرفندن مدح و ثنا اولندیغی حالده آرالرنده کلام صناعتینی بیلن اولماز ایدی» (۴۸) دییور. «نظامیه» ده کوب طلبه آراسنده تعلیم ایله شغلندیکی وهر صنف شاگردلرک احوال روحیهلری ایله آشناک حاصل ایتدیکی سببلی اولسه کرک درس اوستنده اولان بالالری مناسب وقتلری ایله اوین اوینارغه رخصت ویرامه سینی موافق کورر و: «اوین ایله کوکللری راحتلنمادیکی تقدیرده قلبلرینک نشاطسز قالملری وغباوت کسب ایتمکلری ممکن» اوله چغنی سویلر.

«لیس فی الامکان ابداع ماکان» مضموننده اولان سوز، غزالی فلسفه سنندن اولوق اوزره قبول ایدلمش و برقاچ آدملر طرفندن بونک برابرینه طعن و تشنیعلر ایدلدیکی حالده بر قاچلری ایسه ثنا ایله قارشو آلمشلردر. (۴۹) فقط بو سوز اک ابتداء یونان فلاسفه سنندن «هیر قلیس» طرفندن سویلانمش ایدی، غزالی ایسه یونان قیلسوفینک اسمنی ذکر ایتما کسزین روایت ایلدیکی جهتله معلوم فلسفه، غزالی مالی اوله چغنی ظن ایدلمشدر.

انسان هم جسمانی هم روحانی ایدیکی معلومدر. جسمانی اولدیغی جهتله بر مدتلر عالم سفلی اوزرنده قالور ایسه ده سوگره دن روحانیتی غلبه ایدرک عالم علوی گه انتقال ایده چکدر. عالم علوی و سفلی دیمکن

(۴۸) غزالی بو سوزنی علم عصرنده سویلامشدر. غزالی عصرنده اولان افکار عمومی بوسوزک معناسینی ادراک ایدرک درجه ده اولنور ایدی. آندن سوک ایسه علم تنزل ایتدی، افکار عمومی ده: «صحابلر کلام فنی بیلمازلر ایدی» دییولهش سوزنی: «صحابلر قرآن علمنی و دین احکامنی بیمازلر» دیمک یرنده قوللانر اولدی. اوشبو سببندرکه سوک کلن عالملر، عوام هجومندن قورقوب: «صحابلر شرف صحبت سببلی علم کلامدن مستغنی اولورلر ایدی» دیمک کبی عبارتلر استعمال ایدرگه مجبور اولمشلردر.

(۴۹) الاحیاء. ج ۴ بیت ۱۸۳.

مقصد، عالم معقول ایله عالم محسوس اولوب، هر بر محسوس شی عالم سفلی وهر بر معقول شی عالم علوی اعتبار ایدلنور. انسان دنیاده یاشامکه اولدیغی حالده کندیسینی عالم علوی گه کررگه استعداد کسب ابدیه چک صورتده تریبه ایتمک ایله مدیوندر. یونان فلاسفه سندن کوب ذاتلر اوشبو مقصد یوانده سعی واجتهادلر، بلکه بتون عمر وراحتلرینی فدا ایدر اولمشلر. عالم علوی گه ارتقا ایتمک حقنده اجتهاد ایتیمان انسان بونلر نظرنده، انسان دگل بلکه غیر قابل خطاب حیوان وانعام حکمنده عدایدلمشدر. فقط عالم علوی گه کرمک وایکنچی عبارتله سعادت ابدیه کسب ایتمک یولی نه ایله در؟ بو طوغروده یونان فلاسفه سی ایکی طرف اولارق بری تریبه نفس وریاضت ایله اولور دیدیکلری حالده ایکنچی بر فرقه سی ده خیر! بونک یولی آنچق «عالم» در، دییور اولمشلر. اسلام فیلسوفلرندن اولان غزالی، سعادت ابدیه اکتساب ایتمک حقنده، ذکر ایتدیکمز برنچی فرقه مسلگنی قبول ایتدیکندن و صوفیه یولینی بوکا مناسبتلی کوردیکندن تصوف طریقنی اختیار ایلامشدر. بو طوغروده غزالی: «بنده ایچون مجاهده ایتمک و مذموم اولان صفتلری محو ایلیمک، علائقی قطع ایدرک بتون بتونه حق سبحانه و تعالی اوزرینه اقبال ایلیمک لازمدر. بو وقت بنده نك کوکلنی جناب الله نورلاندر، قلبی منشرق صدری منشرح اولور. کوکلندن حجاب کیدر و ملکوت سرلرینه مطلع اولور، بنده ایچون لازم شی صداقت اوزرنده تهذیب نفس و تریبه در، انبیا و اولیانک هیچ بری تعلم و درس ایله دگل بلسکه دنیادن زهد ایتمک و بتون بتونه علاقه نی کیسمک و جناب الله توجه ایلیمک ایاه کماله تابمشلر در.....» دییور.

غزالی نك «تصوف» دن مقصدی، ایشانلق ایدوب مرید ییغوب یورمک دگلدر. بلسکه آنک فاشنده بوشیلر، سعادت انسانیه گه مانع اولان علائق دنیایویه نك ائک کوچلیلرندن اولور. بلسکه آنک نظرنده

تصوف، عزلت خاننده طوروب فرض وسنت مؤکدهلر ایله اکتفا ایله
 ماسوی اللهنی کوکلدن چیقارمق عقنده مجاهده ایلمکن عبارتدر. غزالی،
 حتی قرآن اوقومقنی، تفسیر وحديث کتابلرینی مطالعه ایتمکنی اوشبو
 مقصده مانع اوله چغنی سویلر وتصوفنی ده «تجرید القلب لله تعالی و احتقار
 ما سواه» ديه هم مختصر هم جامع و مانع صورته تعریف ایلر. غزالی نك
 بو فکری شریعتدن زیاده، فلسفه گه مبنی برشیدر. اوشبو سببدن
 مغرب فلاسفه سندن ابن باجه ابوبکر محمد بن یحیی النجیبی السرقسطی
 (۵۰) ایله ابن طفیل محمد بن عبدالملک القیسی (۵۱) قاتیغ صورته
 بونی رد ایتمشار ووصول الی الله وایکنچی عبارتله سعادت ابدیه ایچون
 بالکنز تفکرگه مؤدی اولان «علم» ایدیکنی دعوی ایلامشردر. ابن
 باجه بو طوغروده «تدریب المتوحد» اسمنده مستقل بر کتاب یازمشدر.
 اوشبو ایکی فیلسوفنک بو یولده سویلامش سوزلری، ایراد ایلمش دلیل
 وچنتلری اندلس اسلاملرینی غزالی مسلکندن چویررگه و غزالی
 فلسفه سینک مغلوب اولمقینه سبب اولمشدر.

غزالی، اسلام امامی و فیلسوف اولدیغی حالده عصرینه نسبتله
 عمرانی، اقتصادی و اجتماعی عالملردن سانالسه بحق لایقدر. بوکونگی
 مغرب خلقلری، عمرانی، اجتماعی و اقتصادی فنلرک مؤجدلری کندیلری
 اولدیغنی دعوی ایلرلر. اوشبو علملر هر نه قدر انسان ایله برلکده
 ظهور ایتمش ایسه ده فن روشننده ترتیب ایدلمه سی پک صوکن ایدیکنک شجه

(۵۰) ابن باجه، مشهور شاعر و فیلسوفلردن همده ابن رشدنک استاذلردن

اولوب ۵۳۳ تاریخنده «فاس» شهرنده وفات ایتمشدر. عصردهلری طرفندن تفسیق
 وتضلیل، نهایت اکفار ایدلی آخرنده ده، جهالت وتعصب قربانی اولارق آغو
 ویرلوب اولدرلی. یاشی آنچق ۳۵ تیره لرنده ایدی.

(۵۱) ۶۹۴ تاریخنده دنیاغه کلوب موحدین حکمدارلری حضورنده «مراکش»

شهرنده وفات اولمشدر. «حی بن یقظان» اسمنده اولان بر رساله سی لاتینچه ترجمه سیله
 ۱۷۰۰ ده «اوکسفورد» ده، طبع اولمشدر.

یوق . فقط بونگ فن روشن اوله رق موجدی حقیقت حالک مغرب خلقلری ایدیمی؟ شرق و خصوصا اسلاملرک بو طوغر وده خدمتلری سبقت ایتما دیمی؟ اهل اسلام، علوم مغربیه ایله و غرب خلقی ده (روحانیلردن باشقلار) عمومی صورتده علوم اسلامیه و خصوصا لغت عربیه ایله آشنا اولما دقلری بر وقتلرده، کچنده اولان سو اللره ایجاب (اوت! درست! دیمک) ایله جواب ویرلور ایدی . فقط بو کونلرده بر طرفدن مغرب خلقینگ روحانیلردن باشقه اولان مستشرقلری طوغریدن طوغری اسلام اثرلرینی تفتیش ایدرگه کرشدیکلری و ایکنچی طرفندن ده علوم اسلامیه دن خبر دار اولان یاش صنفلر اهل غرب فنون جدیده سنی تحصیل ایدرکه موفق اولدقلری سببندن بو کونه قدر مغرب خلقی ایجادی و اختراعی دیه ظن ایدلمش کوب شیلرک ایسکی اسلام و عرب آثارنده مذکور اولدیغنی کوروب دهشت که توشمشلر و بارماقلرینی آغزلرینه قویوب حیران اوله رق قالمشلردر .

امام غزالی، فیلسوف و صوفی، اصولی و فقیه اولدیغنی کبی عمرانی بر عالم اولدیغنی اثبات ایده چک بحثلر «احیا» ده غایتده کوبدر (۵۲) .

مقصد

۹

منتقد و مدافعلری . ابن رشد . ابو عبدالله المازری المالکی . ابن الولید الطرطوشی . تاج الدین سبکی . حافظ الدین ابن صلاح . ابن سبعین . قاضی عیاض . محمد الحوت . ابو بکر ابن العربی . مرجانی . شیخ رشید . طعنلر . کتابلرینک یاندرلمه سی .

بز بویرده غزالی حقنده اولان انتقادلری - اگریده کورلور ایسه

(۵۲) بو طوغر وده مراق ایدنلر ایچون «بیان حقیقت الدنیا»، «بیان تمیز مایحبه الله تعالی عما یکرهه»، «بیان حقیقت النعمه و اقساماها»، «بیان وجه الانموذج فی کثرة نعم الله»، «بیان کیفیه التفکر فی خلق الله» بحثلرینی دقت ایله مطالعه ایتمک لازم کورور .

آنلره قارشو سويلانمىش مدافعهلرى ذكر ايتمك آرزوسنده مز. آدمنىڭ
 فضلى، مدح ايدوچيلار شهادتندن زياته انتقاد ايدوچيلار شهادتلرى ايله
 بيلنور. بر كيمسه نىڭ حقيقت حالده كيم ايدىكنى بيلمك آرزوسىنىڭ اولان
 انسان (عقل و ميزان مالك اولمق شرطى ايله) مذكور كيمسه نىڭ دوستلرندن
 دگل بلكه دشمنلرندن استفسار ايتسون و آنلرنىڭ شهادتلرىنى محامه
 ايتمككە حكم چيقاره بيلسون! بن مرجانينىڭ فضلىنى دشمنلرى طرفندن
 يازلمىش رديهلر بىنى، تحقير قصديله يازلمىش اثرلرىنى كوردىكم صوڭ
 آڭلادم. اوشبو سببىن، ترجمه حال يازمىغى وقت صاحب ترجمه حقنده
 اولان ثنا و انتقادلرنىڭ تامىنى برابر يازمق لازم كلور.

امام غزالى بيوك عالم اولدىغى ايله برابر، سوزلر ينىڭ انتقاد ايدلمه-
 سندن سلامت قالمىشدر. بيوك عالم اولمىسى ده انتقادسىز قالمى-
 سىنى ايجاب ايلر. عتى بعض وقتلر طعنلره، افترا رده دوچار اولمىشدر.
 غزالى حقنده اولان طعنلرنىڭ اكثرى، دين و ديانتى طوغرىسىدىن
 زياته ادبى و اخلاقى، علمى جهتلردىنر. اوشبو نقطه دن قارالور اولسه
 غزالى بختيار عالملردن سانالسه يرى وار. بوييله حالى بعض بر آدملر
 تصوفه منسوبلىگىدىن و تصوف اهلينىڭ هر بر قصورلقرلرندن اغماض ايتمك
 و هر بر خطالرنى بروجە ايله توزاتوب طومرق خلق آراسىنדה عادت
 اولدىغىدىن كوررلر. فقط بوفكر طوغرى دگلدر. تصوف اهلندن كوب
 كيمسه لر واردركه عقلرنده اولان طعنلرنىڭ حد و پايانى اولماز.

آدم اوغلى نه قدر جامع كمالات اولمىسىده اولسون، كنه قصولرى
 اوله بيلور. پيغمبرلردن باشقه انسانلرنىڭ والله تعالى كىتابىدىن باشقه كىتابلرنىڭ
 طعن ايدلمىسى شايان استغراب اولماز. آدم اوغلىنىڭ علمى آرتدىغى
 نسبتىنדה بيلمادىكى شيلرى كوباير و كمالتى آرتدىغى نسبتىنده قصورلرى
 چوغالور. تجربە ايسه بونى اثبات ايتمىشدر.

امام غزالى اثرلرىنىڭ كوب و اكث دقت ايله انتقاد ايدىلرنىڭ بىرى

فیلسوف ابن رشد (۵۳) اولسه کرک. غزالینک «تهافت الفلاسفه» نام اثرینه انتقاد یوزندن «تهافت التهافت» نامنده بیوک بر کتاب تألیف ایتمشدر. ایکنچی برساله سنده ابن رشد (۵۴): «ابو حامد الغزالی کندی اثرلرندک مخصوص بر مذهب و معلوم بر مسلك اختیار ایتما مشدر. بلکه اشاعره یاننده اشعری اولور، صوفیهلر ایله برلکده صوفی اولور، فلاسفه حضورنده فیلسوف کورلور. اهل دگل کیمسه لر نی بونک اثرلرندن منع ایتمک لازم ایدی، زیرا بو کیمسه حکمت فننده خطا ایتدیکی کبی شریعت بابنده خطا ایلدی» دییور (۵۵).

امام ابو عبد الله محمد بن علی التمیمی المازری المالکی (۵۶) دییور: «بن غزالینک شاگردلرینی و اصحابینی کوردم و مصاحبت ایتدم. بونلرک هر بری غزالی حالندن بر نوع خبر ویر لرکه جموعینی بر یرگه کتورلد یکنده غزالینک کیم ایدیکی و عقیده سی نه یولده اولدیغی بیلنور. غزالی اصول الفقه فنندن زیاده، فقهده ماهر در. اصول دینده متبحر اولماز دن مقدم، فلسفه ایله اشتغال ایتدیکی سببندن علم کلامده تفوق کسب ایتما مشدر. شریعت کبی زاچر و مانع همده مرحمتلی ناصحلری اولما دیعی سببندن فلاسفه هر شینی حریت اوزرنده سویلر لر. ایشته بو عادت غزالی اوزرینه ده سرایت ایتما مشدر. ایشته یگمه کوره، غزالی - اخوان الصفا - رساله لرینی مطالعه ایدر اولما مشدر. حالبوکه - اخوان الصفا - رساله لرینی علوم شرعیه ایله

(۵۳) ابن رشد ترجمه سی، اوشبو «مشهور ایرلر» مجموعه سینک برنچی جلدی اولورق یازما مشدر. ابن رشد ۵۹۵ تاریخنده وفاتدر.

(۵۴) «فلسفه القاضی ابن رشد» نام اثرندن آلتدی. بیت ۱۵ - ۱۶.

(۵۵) بوکجا جواب ۲نچی مقصده ذکر ایدلدی، مراجعت بیورله.

(۵۶) «طبقات الشافعیة الکبری» ج ۴ بیت ۱۲۲. بو ذات مشاهیر مالکیه دن اولوب مسلم صحیحینه «کتاب المعلم بفوائد کتاب مسلم» اسمنده معتبر و پیک مقبول بر شرح یازما مشدر. ۸۳ یاشنده ۵۳۶ تاریخنده وفات ایتدی. غزالینک معاصرلرندندر.

علوم عقليه ده ماهر بر فيلسوف جمع ايدوب (۵۷) تالیف کلامه اولان مهارتی سببندن، معقول کورله چک بیانلر سرد ایتمکه خلقلره فلسفه نی محبوب و عزیز بر شی کوسترمشدر. صوگراق وقتلرده فلاسفه دن - ابن سینا - ديه معروف اولان بر کیمسه ظهور ایتمکه تالیفلری ايله دنیا طولدی. منسوب اولدیغی فننده ابن سینا بیوک بر امام ایدی. فلسفه ده اولان اقتداری سایه سنده اعتقادات اصولینی فلسفه ايله تطبیق ایدرگه موفق اولدی، باشقه لرك جسارت و قوتلری یتمامش شیلره ابن سینانك اقتدار و جسارتی ایرشدی. ایشته غزالی، فلسفه طوغر وسنده اوشبو ابن سینا اثرلرندن استفاده ایلر و آنك افکارینه اعتماد قیلور. تصوفه بيلمبور م غزالی کیملره اعتماد ایلامشدر؛ ابو حیان التوحیدی (۵۸) اوزرینه اعتماد ایتمش اولماسون! اعتبارلی عالمر، کندی قاشلرنده انابت اولمادیغی شیلر حقنده - قال مالك - و - قال الشافعی ديه نقل ایلرگه جسارتلری یتمادیککی حالد غزالی، حتی حدیثلر حقنده ده طوغر یدن طوغری - قال رسول الله - سوزینی پك كوب استعمال ایلر (۵۹). طرناق کيسمك حقنك -

(۵۷) علم و حمیت صاحب لرندن مرکب اولارق اوچونچی قرن هجری آخرنک بر «جمعیت سریه» تأسیس ایدلمشیدی. بونلر ایسه بغداد و بصره شهرلرنده بیغولوب دین اسلام عقیده سی ايله حکمت و علوم طبیعی نی بر بر یله تطبیق ایتمک ايله شغللنورلر ایدی. بو خصوصه علمی بر مجموعه تأسیس ایتمکه ۵۰ مقدارنده رساله نشر ایتدیلر. «تحفة اخوان الصفا» اسمنده اولان بو رساله لر «الکونیا» و «مصر» شهرلرنده طبع اولنمشدر. ۳۹۵ ده وفات اولان حکیم المجریطی طرفندن تالیف ایدلمش «رسائل اخوان الصفا و خلان الوفا» اسمنده مجموعه بوکا باشقه در.

(۵۸) بغداد ادب اسندن ۳۸۰ تاریخنده وفات اولان علی بن محمد اسمنده برذاتدر. بونك ایسه «اخوان الصفا» جمعیتی و آنلرك مجموعه سی ايله مناسبتی اولدیغی مرویدر. کتبخانه مزده «الصدقة والصدیق» همده «العلوم» اسمنده ایکی رساله سی اولنور. علم نحو ايله اغتنده امام و تصوفده مشهور شیخ اولدیغی حالد ذهبی: «كان عدو الله خبيثا سبى الاعتقاد، كذا با قليل الدين والورع» ديه و ابو الفرج بن الجوزی ده: «اشد الزنا - ذقة على الاسلام ابو حيان» دييور اولمشدر والله اعلم بالصواب. طبقات الشافعية، ج ۴ ص ۲-۳. (۵۹) احيا حدیثلرینه تعریض ایده در.

سبابه بارماقن باشلامق افضل - ديه اصلسز بر سوز نقل ايتمشدر -
بالغ اولديغي صوڭ، جناب اللهك قديم ايديكنى بيلمازدن ايلك وفات
اولان ذاتك مسلمان ايديكنى سويلر و بوڭا اجماع واقع اولديغنى دعوى
ايلر. حالبوكه بو خصوصده اولان اجماع، غزالي سوزينڭ عكسينده اولمشدر.
شونڭ ايچون بو آدمك نقللرينه اعتماد ايتمك مناسب دگلدر! ». ايشته
امام مازرى غزالي حقنده شويله ديمشدر.

مالكى عالمردن ابن الوليد الطرطوشى (۶۰) ابن مظفر نام كيمسه
اوزرينه يازمش رساله سنده دييور: « بن، غزالينى كوردم ومجلسنده
اولوب سويلاشدم. علم صاحى، عقل ايله فهمنى جامع بر ذاتدر. اوزون
وقتلم علم ايله اشتغال ايتدى وممارست پيدا ايلدى، لكن صوڭره دن
علما يولندن چيقوب اشچيلر فرقه سينه قوشولدى (ماسونلرنى قصد ايته
ميدر عجباً!؟) بوندن صوڭ تصوف مسلكينه داخل اولمغله بتون بتونه
علم اهلندن هجرت ايلدى وعامانى سوماز، قلب و خاطرلردن دم اورر
اولدى، شيطان وسوسينه ويرلدى. نهايت فلاسفه فكلرلرينى ومنصور
الحلاج (۶۱) رمزلرينى سويلر، فقها واهل كلامنى سوگار اولدى. آز
قالدى دیندن چيقمادی. احيا - سنى يازديغى وقت علم حال وصوفيلر
رمزلردن لاف اورر ايدى. لکن بو شيلردن كنديسى خبردار اولما -
ديغى سببلى چوق ياڭاشدى وكتابنى ده موضوعات ايله تولدردى!». .

(۶۰) مصرده مطبوع «طبقات الشافعية الكبرى (ج ۲ بيت ۱۲۳ ده) ابوالوليدديه
باشمشدر. فقط بن بونى مرتب سهوى درستى ده ابن الوليد اولهچغىن ظن ايلرم: بو ذات
ايسه «سراج الملوك» نام اثر صاحى اولان و قاضى ابوالوليد الباجى ايله صحبت ايدن
ابوبكر محمد بن الوليد القرشى الفهرى المالكى الطرطوشى، اولوب هجرتدن ۵۲۰
تار يخنده اسكندر يه شهرنده وفات ايتدى. «ابن ابى رندقه» ديمكله مشهور ايدى. بونڭ
حقنده «قاموس الاعلام» كڭ فقهاء شافعيه دن ايدى، ديمهسى (۵۹۵ بيت) هم سبق قلم
اولسه كرك. «طرطوشه» اسپانيه ده بر شهردر.

(۶۱) منصور حلاج ابو معيث بن الحسين. شريعتنه مغاير سوزلرى ايچون بغداد
فقها سينڭ فتوالرى ايله ۳۰۴ تار يخنده قتل اولدى.

ابن الوليد الطرطوشى شويله سويلا مشدر .

مازرى ايله طرطوشى مقاله لريني نقل ايتديكى صوڭ تاج الدين سبكى (۶۲) بويله روشده مدافعه ايددر : «مازرى، مغرب خلقى آراسنده غايت ذكى بر عالم اولمغله امام الحرمين كـ البرهان- نام اثرينه شرح يازميه جسارت ايتمشيدى . حالبوكه مذكور كتاب لغز ومعما قيبلىندن غايت چيئن بر اثر در . مازرى ايسه بتون افكاريني ابوالحسن الاشعري سوزلرينه بنا ايدر ، جزئى شيلر حقدده آڭا مخالف كلنلرى بدعت اهلندن اولمقله حكم ايلر ايدى . كنديسى مالكى مذهبده اولوب اوشبو مذهب طوغر وسنده تعصب در جه سينه وارمشيدى . حالبوكه امام الحرمين ايله غزالى ، بيوك عالمردن اولدقارى جهنله بعض وقتلر ابو الحسن الاشعري گه مخالفت ايدر اولمشلر . اشاعره ، خصوصاً بونلردن مغاربه ، ابوالحسن الاشعري خلافنه سوز قبول ايتمك ايستمادىكلرندن بونڭ خلافنه اولان سوزلرى خطا اولمق اوزره تلقى ايتمشلردر . ايشته اوشبو سبب ايچون مازرى ، غزالينڭ حركتنى سوماز ومسلكلندن ده خشنود اولماز . حسن اخلاقڭ تمثال مجسملرى اولمق لازم كلن طريقت شيخلرى ده بر برندن رضا اولمازلر وفرصت دوشدكچه مسلكلر ينى تخطئه وتحقير ايله اوغراشورلر ، ايدى باشقلره نه قالدى ؟ خلاصه : غزالى اوزرينه مازرينڭ طعنلرى يالڭز مسلك باشقلغى جهندندر . مازرى ، ظاهرى عبارتلر ايله مشغول اولور ، اما غزالى معنا وسرلره تعمق ايلر . مازرينڭ غزالينى وعقيدە سينى بيلمك دعواسى عجيبدر . عقيدە ، خبرلر ايله بيلنماز بلكه آنى بيله چك ذات ، يالڭز حق سبحانه

(۶۲) مؤرخيندن عبد الوهاب ابونصر تاج الدين ابن تقى الدين سبكى اولوب ۷۷۱ تاريخنده وفات ايتمشدر . «قاموس الاعلام» ده سهو اولمق بو ذاتڭ «طبقات الشافعية الكبرى» نام كتابنى والدى تقى الدين سبكى يه نسبت «يرمش ومذكور والدينى» «تقى الدين» ديه چك برده «تاج الدين» ديه قيد ايلمش بيت ۲۵۳۴ .

وتعالی حضرتلریدر. غزالی سوزلرینک اکثرینی بزه ایشتدک وهر بری مازریدن اعلم اولان اصحابینک کتابلرینی ده کوردک، کوردک اما عقیده سینه مطلع اوله بیلماک، بوشی نصیب اولمادی. فقط - اشعری عقیده سنده و صوفیه مسلکنده بر ذات ایدی - دیه ظن ایتمکه مز. مازرینک: - غزالی، کلام فننده متبهر دگل ایدی - دیمه سینه انکار مز یوق. لکن بو سوز، باشقه فنلرده اولان تبصرینه نسبتله در. یوقسه غزالی، علم کلامک علمای راسخوندن صانالسه سزادر.

- المنقذ عن الضلال - کتابنده روایت ایتدیکنه کوره غزالی، فلسفه ایله اصول دینده کمالت حاصل ایتدیکی صوکن اشتغال ایتمشدر. مازری بو طوغروده خطا سویلر. غزالی، ابو حیان التوحیدی گه دگل بلکه کندینک علم و معرفتی اوستونده ابوطالب المکی ایله استاذ ابو- القاسم القشیری اثرلرینه اعتماد ایلمشدر. غزالی، ابن سینانی اکفار ایتدیکی حالده مازری ایسه آکا تقلید ایتدیکی ایله تهمت ایلر. ایشته بو، مناسبتسز بر اسناددر. فلسفه ده شیخی یوق ایدیکنی غزالی المنقذ عن الضلال - ده سویلر، حدیث عالمرندن اولمادیغی سببلی غزالی اثرلرینده موضوع حدیثلر اوله بیلور، فقط بویله حدیثلر اولگی مصنفلرک اثرلرندن آلدیغی جهتله بو طوغروده اولان عیب یالکنز غزالی یه اسناد ایدلماز. - احیا - حدیثلری تفتیش ایدلدی، بو تفتیشلره کوره موضوع حدیثلر مازری دعوی ایتدیکی قدر کوب دگلدر. طرناق کیسو مسئله سی شایان اهمیت دگل، آنک ایله انتقاد اولنماز. جناب الهاک قدیم ایدیکنی بیلیمکسزین وفات اولان کیمسه مسئله سینه کلنچه: لاعتماد بالقدیم ایله الاعتقاد بلا قدیم آراسنک فرق وار. کفرینه اجماع اولان ذات، صوکنیسنه صادق اولانیدر، غزالی ایسه اولگسینک مسلمان اوله چغنی سویلر.»

تاج الدین سبکی طرطوشی یه قارشو بویله مدافعه ایلر: «طرطوشی،

غزالینىڭ شيطان وسوسه سینه اسیر اولدیغنی دعوی ایلر، بونی ایسه نه یول ایله بیلمشدر؟ حلاجڭ نه کبی رموزلری وار ایدی ده غزالی آنلرڭ نه سینی وقانغی کتابنده استعمال ایتدی؟ بونی ایسه کوسترمک لازم ایدی. - آز قالدی دیندن چیقما دی - دیمه سی ده صریح بر بهتاندر. بویله سوزلرڭ شرنندن جناب الله حفظ ایتسون! تصوفنی غزالی بیلماز ایسه کیملر بیله چکدر عجباً؟! غزالینىڭ یا کُلشسلرینی ده تعیین ایدرک کوسترمک لازم ایدی». مدافعه بو یرده تامادر. مازری و طرطوشی انتقادلری وتاج الدین سبکی طرفندن آنلره قارشو اولان مدافعه حقنده بر «محا کمه» ترتیب ایتمک لازم ایدی، لکن بز بونی شمیدیلک اربابنه ترک ایتدک.

حافظ ابو عمرو و عثمان تقی الدین بن عبد الرحمن الکردی ابن صلاح (۶۳) غزالینى انتقاد ایدرک «منطقنی هر بر علم اوزرینه مقدمه اوله چغنی ظن ایتدی و منطق بیامامش کیمسه لرڭ علملرینه اعتماد اولمیه چغنی دعوی ایلدی!» دیه در (۶۴).

تصوف عالمرندن اولان ابن سبعین غزالی حقنده: «ادرکته فی العلوم اضعف من غیط العنکبوت» دیمشدر. (۶۵). ابن سبعین تصوف ایله فلسفه ده متخصص عالمردن ایدیکی حقندکوب عالمرلر شهادت و یررلر. قاضی عیاض ابو الفضل بن موسی الیحصبی: «بر طائفه، طبیعتلرنک

(۶۳) شافعی مذهبنده جلیل القدر بر عالم اولوب ۶۴۳ تاریخده وفاتدر.

(۶۴) غزالی بویله بر سوزنی «المستصفی» نام کتابنده سویلر. ج ۱ بیت ۱۰.

(۶۵) بو سوزی نعمان خیر الدین الالوسی البغدادی «جلاء العینین فی المعاکمه بین الاحمدین» نام کتابنده عبدالرؤف المناوی طبقاتندن نقل ایتمشدر. بیت ۵۱. نعمان الالوسی، معاصر لر مژدن اولوب ۱۳۱۷ تاریخده ۷ نچى مجرمده بغدادده وفات ایتدی. بو کونک اولاد واحفادی بوبک عالمرندن معدود اولدقلرینی شهاب زاد. عبد الصمد البغدادی افندیبن ایشتم. ابن سبعین ترجمه حالی «جلاء العینین»، «نفع الطیب» کتابلرینده تفصیل ایله یازلمشدر، مراجعت اولنه، ابن تیمیه نلڭ «منهاج السنة» نام اثرنک هم ذکرى واردر. ج ۴ بیت ۱۵۰.

استدلال قوتی اولمامش عوام و مجرد یهود نصارالره تقلید ایله انکار اسلام ایدن بلهله، قیامت کوننده معدور اوله چقدردر - دیورلر، ابو حامد الغزالی هم اوشبوکا میل ایتمشدر « دیور و بونی ده غزالینک - التفرقة - اسمنده اولان کتابنه حواله ایلر (۶۶). بوکا فارشو مدافعلرده: « بویله سوز - التفرقة - کتابنده یوق، بلکه باشقه کتابلرنده اولان سوزلری بونی قطعی صورتده تکذیب ایدهدر » دیورلر.

صوگ عالمدر و محدثلردن اولان محمد الحوت دیور: « امام غزالی هر نه قدر مرتبهسی بیوک حرمتی الوغ عالملردن ایسه ده حدیث طوغروسنده اعتمادلی دگلدر. احیاده حدیث اولمق اوزره کوب موضوع شیلر یازدی! ».

ابوبکر بن العربی محمد بن عبد الله غزالی حقنده: « شیخمن ابو حامد الغزالی فلسفه گه غرق اولدی، صوگره بوندن چیمق حقنده سعی ایتدی ایسه ده موفق اولمادی » دیدیکی سوزینی روایت ایدرلر (۶۷). مرجانی، عربی عبارت ایله یازمش خصوصی بر مکتوبنده اوشبو مضمونده سوز سویلر: « معلومکن اولسون: حجة الاسلام ابو حامد الغزالی بصیرتی قوتلی، مدارکی عالی، جهالت رذالتندن عقیف بر آدم اولدیغی حالده حسد خسته لگندن کلیا سلامت اولمامشدر. بونده عجب بر شی یوق، زیرا بو حال طبیعت بشریتنددر. بونی ایسه کندیسنه نسبتله اعلی، اعلم و اغوص اولان طائفه لره حقنده ابراز ایتدی. بونلردن

(۶۶) قاضی عیاض مشهور محدثلردن اولوب ۵۴۴ تاریخک وفاتدر. مذکور سوزنی « شفا » ده روایت ایلر.

(۶۷) ابوبکر بن العربی اندلسک مشهور عالملردن اولوب، مشرق جهتارینه سیاحت ایتمش و « بغداد » کلدیکنک ابو حامد الغزالی ایله کور شوب صحبت ایلمشینی غزالی حقنده مخلص و معتقد اولدیغی مرویدر. ۵۴۳ تاریخک « فاس » ده وفات ایتمشدر. بوناک هیچ بر اثری کتبخانه زده یوقدر، باشقه برده هم کور مادک، بوناک یازدیغمن سوزنی آنچق « شفا » شرحلردن نقل ایتدک، اگرده اصلنر بوسوز اولور ایسه مسئولیت برده دگلدر.

برى حنيفه اولوب، كتابلرنده هر فرصت توشديكى ايله بونلر حقنده لياقتسز تعبيرلرده اولنور (٦٨)، ايكنچيسى ده ابو نصر الفارابي، ابن سينا كى حكماء راسخوندن اسلام فيلسوفلر يدر. شآنلرينك عالي و مرتبه لر ينك رفيع ايدى كنى اقرار ايتديكى حالده غزالى، بونلر طوغر وسنه لزومسز سوزلر سويلر، حدوث عالم ايله علم بالجزئيات مسئله سنه بونلرى اكفاره جسارت ايلر. ايشته بونك اوشبو معامله سى حقسزلقدر. زيرا علم بالجزئيات مسئله سى فلاسفه اوزرينه تحقيقسز و اصلسز اسناد ايدلمش بر سوزدر. ضروريات دينيه دن اولان حدوث عالم تعلق وجوده بالفير - معنا سنده اولديغندن بونده حكما مخالفتم ايتماز. حكما مخالفت ايلمش معنا ايله حدوث، ضرورات دينيه دن دگلدن. (٦٩) «وفية الاسلاف» نام اثرنده غزالى ترجمه سنده احتمال كه شايان دقت باشقه شيلرده يازمش اولور، فقط بو اثر مطبوع اولما ديغندن بزلر كور مادك.

«المنار» صاحبي شيخ رشيد رضا، امام غزالينى برنچى استاذى ايدى كنى و آنك اثرلرندن دائم استفاده ايدوب طورديغنى اقرار ايتديكى ايله برابر ديه در: «اسلام شريعتى قبرلرني زيارت ايلمكى اولمنى خاطره توشروب اعتبار ايتمك ايچون مشروع ايتديكى حالده امام غزالى برده اوز طرفندن تبرك ايچون زيارت ايتمك تيوشلى - ديه دخى بر تورلى زيارت اختراع ايتمشدر. غزالى اوشبو تبرك ايچون اولان

(٦٨) غزالى ناك: «وحكى ان ابا يوسف القاضى كان يهب ماله لزوجه آخر الحول ويستوهب مالها اسقاطا للزكاة فحكى ذلك لابي حنيفة فقال: ذلك من فقهه وصدق فان ذلك من فقه الدنيا ولسكن مضرتة فى الآخرة اعظم من كل جناية وهذا هو العلم الصار» كى سوزلرى كويدر. ابن حجر المكى نك «الخيرات الحسان فى مناقب ابي حنيفة النعمان» نام اثرى غزالى كه رديه اوله رق يازلديغى مرويدر. فقط ابن حجر بورساله سنى اصلسز شيلر ايله طولدرمش. ظن ايدرسه م ابو حنيفه بو كئا راضى اولماز.

(٦٩) امام غزالينك فلاسفه متقدمين كه اسناد ايلامش شيلر نك اكثرى، كنديسى لانتينجه بيلما ديكندن يا كلكش ترجمه لره اعتماد ايتديكى سببندن ميدانه چقمشدر. اوشبونك ايچون امام غزالى معنور اولسه كرك.

زیارتدن مقصدی، معتبر و بیوک ذاتلر قبرلرینی زیات ایدلدیکی وقت کوکله عارض اولان خشوع و دنیادن اعراض ایله آخرته اقبال ایدرگه سبب اولان حاللر پیدا اولمقنی قصد ایدوب بونک مشروع ایدیکینه - من بورك فی شیء فلیلزمه - حدیثی ایله استدلال ایتهدر. وجه استدلال بویله اولمق لازم کور: بیوک ذاتلرک قبرلرینی زیارت ایتدیکمزده کوکلمزمده خشوع و خوف حاصل اولهدر، بو ایسه - برکات - اولور. برکات کورلمش شیلرک هر بری - من بورك فی شیء فلیلزمه - حدیثی ایله مأموردر. غزالینک بو خصوصده اولان فکری خطا اولوب، قرآن و حدیث شریفلر خلافنه اولان اجتهادلر کیملردن اولسه ده اولسونلر مقبول دگلدر. امام غزالی استدلالنده اولان کلیه (کبری)، ممنوعدر. پیغمبرلرک صورتلری یا صالوب عبادت اورنلرینه قویلور ایسه بونلرک هم قلبلره تأثیری اوله چغنده شبهه یوق. عبادت یرلرینه صورت قویمقک اولان قوملر، بالذات کندیلرینه عبادت ایتمک ایچون دگل بلکه خشوع و خوف، قلبلره تأثیر ویره چکنی ملاحظه ایدوب قویمقده لردر. حالبوکه غزالی، عبادت یرلرنه صورت طومتقنی جائز کورماز. شریعت، تعظیم قصدی ایله صورت و تمثاللر طومتقن منع ایتدیکی کبی قبرلرده مشهود و مسجدلر بنا ایتمکنده منع ایتمشدر. ائمدی آدم اوغلی اوزلگندن هر نوع عبادتنی احداث ایده بیلماز. استدلال ایتدیکی حدیثده، دین بابنده دگل بلکه دنیای کسبلر حقنده وارد و شونلره محمولدر. بوندن باشقه مذکور حدیث، کندینه مخصوص اولان اسنادلر ایله مروی دگلدر. غزالی، احیائی تصنیف ایتدیکی وقت حدیث علمی ایله مشغول اولمامش ایدی، اوشبو سببدن احیاده منکر، ضعیف و موضوع حدیثلر وارددر. ائمدی امام غزالی کبی جلیل القدر ذاتلردن خطا سوزلر صادر اولور ایسه آنک آبیاق طوپرافلرینه برابر طورمیه چق شیخلره نه قالدی؟» (۷۰).

بعض ذاتلر غزالی‌گه طعن یوزندن: «عبارتلرنده نحو جهت‌نجه خطالر واقعدر. حتی قصورینی کندیسیده اعتراف ایدوب: — علوم عربیه ده حاجت مقدار ایله قناعت ایتدم، ممارست تحصیل ایدرگه موفق اولمادم — دیه اعتدالر ایلر اولمش» دییورلر. تاج‌الدین سبکی بوکا قارشو: «بوطن اورنسزدر. زیرا غزالی شویله خطبه‌لر وشویله مقاله‌لر ایراد ایلرکه فصاحت و بلاغت فنلرنده متفرد دیه چک صورتده ملکه صاحب‌لری بونلره نظیره‌لر یازمقدن عاجز قالاچقلری شبهه‌سزدر. اگرده نحو قاعده‌لرینه خلاف بعض برکامه‌لری اولمش ایسه، بیلوچیلر بونلر ایله طعن ایده‌چک یرده، قلملری ایله تصحیح ایدرک کچسونلر!»، دییور. بعض ذاتلرده «کیمیای سعادت کتابنده اولان سوزلری و بعض سورهلره اولان شرح‌لرینی ایراد ایدوب: «بونلر عواماگ گمراه‌لغینه سبب اوله‌چق شیلردر» دیه طعن ایلرلر. بونلره قارشو تاج‌الدین سبکی: «تاویللی سوزلری سویلمکده غزالی بر یالکنزی دگل، بوکا باشقه‌لرده شریکلردر، رمز ایله سوز سویلمک اهل تصوف قاشنده عادت حکمنی آلمشدر. شونک ایچون بویله شیلر ایله غزالی‌یه طعن ایتمک حق‌سزلقدر» دییور.

کچن ییللرده «ابوالعلاء المعری» اسمنده اولان رساله‌مز میدانه چیقدیغنده کندیلرینه دین حامیسی منصبی ویرمکده و باشقه‌لرک اعتقادلری ایله اوینامقنی مسلك ایتمکده اولان آدملر، معری‌گه طعن ایلرگه و گویا بر ثوابلی اش اوله‌چقی ایله کوکدن وحی آلدقلری کبی «معری» سوزینه برده «زندیق» کلمه‌سینی تذیل ایدرگه باشلادیلر. نه کبی قصدلر ایله در حقیقتی الله‌تعالی‌گه معلوم، بزم حق‌مزده ده هر تورلی افترا و بهتانلر، سعایت و اسنادلر ایله شریک شئامتلرینی اغوا ایتمک یولنده: «امور یضحک السفهاء منه * ویبکی من عواقبه اللیب» بیتنه مصداق اشلرنی اجرا ایتدیلر. ماجرانک تفصیلی معلومدر.

بن معری ترجمه‌سینی یازدم ایسه دنیاده بر بدعت اشمی اشلامد؟
 قانغی بر عهومی طبقات و تاریخ کتابلری مطالعه ایدلنور اولسه کورلورکه
 معری ترجمه‌سی یازلمش، فلسفه‌سی ده کوبه‌ی آزمی انتقاد ایدلمش،
 تحسین ایدنلر رد ایدنلرک و رد ایدنلر تحسین ایدنلرک شخصلرینه
 رعایتدن باشقه معامله‌ده اولنمامشدر. علم اهلنک عادت بویله و تربیه‌ده
 شویله‌در. بن معری ترجمه‌سینی یازدم ایسه مندرجه‌سینه ایمان ایتمه‌کله
 هیچ کیمی تکلیف ایتمادم، تکلیف ایتمش اوله ایدم، قوه اجرائیه‌دن
 محروم اولدیغم سببلی بو تکلیفم حکمسن فالمش اولوردی. بو عملده
 هیچ کیمک وظیفه‌سینه تعدی ایدلمامش، ظن ایدرسم هیچ بر آدمک
 برر حقی باطل اولمامشدر. اویله ایسه بو قدر غلورله و بو قدر صیحه
 وغوغالره سبب نهدر؟ بر کیمسه، اگرده آنک شعری ایله عظمة الهیه‌نی
 تصویر یرنده فخرالدین الرازی استشهاد ایلر و دهریلر علیهنه آنک
 بینلری ایله امام غزالی تمثیل ایدر اولسه، یوز مقدارنده مطبوع اثری
 علمای کبار آلرنده احترام اوزرنده استعمال اولنمقده ایسه، اول کیمسه
 اونودلمش آدم می اولور؟ آنک ترجمه‌سی یازلمغه «اونودلمش بر کیمسه
 احیا ایدلدی» می دیولور؟ سکز یوز یاپراقدن زیاده اولان «اللزومیات» ده
 تقدیس و تنزیه باری حتی که توحید حقنده بر مصراع اولسون تابلماسون،
 اک صوگ اثری اولدیغی روایت ایدلمش «الغفران» ده‌ده بویله شیلر
 یوقمیدر؟ احتمال که کندی حقنده «زندیق» کلمه منجوسه‌سینی استعمال
 ایدنلره قارشو معرینک لسان حالی:

ما کان تکفیر مثلی ساھلا ابداء * فلیس احکم من دینی و ایمانی
 ان کان مثلی فردا فی الزمان و ذا * کفر فما ثم فی الغبراء انسان
 شعرلرینی اوقومقده‌در.

بن معری ایله الله تعالی آراسینه کرمادم. حقنده‌ده «ولی الله،
 حبیب الله، شفیع الدارین، المتصرف فی القدرین» کبی صفتلر استعمال

ایتمکدن تخاصی ایلادم . بویله حکملر ایدرگه بنده هم اقتدار هم جسارت یوقدر . بلکه هر بر انصافی مؤرخ عادتینه موافق ، حقنده کوردیکم وایشتدیکم یغشی ویامان سوزلرک هر برینی ییغدم و عاجزانه محاکمه مدن سوک حاصل اولان نتیجهنی عرض ایلادم . اگرده اصابت ایتدم ایسه حق سبحانه و تعالی گه حمد و ثنالر اولسون ! اگرده یا کلمشدم ایسه کناهکار بنده لری ایچون وعده ایتدیکی مغفرتلری ایله مولای متعال سرافراز بیورسون ! معرینی عرشلره کوتارمک دیه بوکامی دیبولور ؟ مدعه افراط ایلامک بومیدر ؟ اگرده خلفلرمز کندی ملتمز ایچون بر « لغات فنیه ، علمیه و تار یغیه » ترتیب ایده چک اولسه لر اوز نوبتنده « معری » ترجمه حالینی یازمقسزین اوتیمیه چکلر و اوشبو وقت امینم که بنم طوتمش یولم اوزره یوریه چکلردر . یقینی صورتده بیلورم که بو طوغورده اولان علم معاذالله قرآن شریف حکمنی انکار دکلدر ، ملت ودینه جنایت هم دیبولماز . اویله ایسه آمر و ناهی صفتیله باشقه سینک اشینه کرشورگه اوشبو آدملرک نه کبی حقلری وار ایدی ؟ دین مرشدلیگی و دین اسمندن سوز سویلر ایچون بوش دعوی و خودبینک کافی اولماز ، بلکه بر قدر شیلردن خبردار اولورغه ، اک آزیده اسلام ایله زندقهنی تفریق ایده بیلورگه تیوشلیدر .

یازدفلرمی اگرده ادبی جهندن و علمی نقطه دن انتقاد ایدن اولسه ، فکرلریمک خطا ایدیکلرینه بر آز اولسه ده برهان کتورلسه بوکمی آدملره قارشو منتدار اولور ، تشکرلرمی علنی صورتده اظهار ایلیمکه : « هل من مزید ! » دیه دخی بویله حاللرده اولمقلرینی رجا ایلر ایدم . فقط ایسرک قلم صاحب لردن ادبلی معامله کوتمک و ترییه سزلیگی مسلک اتخاذا ایتمش ذاتلردن انصافی امید ایلامک ، آیازدن یغفور و سارانندن سرپای کوتمک قدر عبندر . بونلرک آللرندن آنچق سوگنو و تحقیر آمیز معامله کلور ، باشقه یوق !

معرینی زندیق و بنی تحقیر ایدوب اشتغال ایده چک یرده بو کیمسه لر کندی حاللری ایله مشغول اولسه لر و کندی نفسلرینی اصلاح یولنده چالشسه لر، دخی گوزل اولور ایدی. فقط بونی بیلن نه یرده؟! ا گرده بونی بیله لر ایدی، باشقه لره طعن و باشقه لردن کولمک یرنده احتمال که کندی حاللری ایچون کوز یاشلرینی آغزوب آغلار لر ایدی. علم اهلی و علم عاشقی اولان ذات، انتقاد ایده چک شیلرینی فن و علم طریقندن ادبی طرزده ایلر؛ اسلام دیننه حرمت کوسترمکده اولان انسان، دینی انتقادلرینی ایهمش دیمشله کوره دگل بلکه قرآن شریف ایله رسول الله سنننی اساس طوته رق محاکمه یورتور؛ عالمجناب کیمسه ده باشقه لر ایله اوغراشدیغی وقت حق سبحانه و تعالانک: «وقولوا للناس حسنا» دیدیکی نصیحتنی اخص آمال طوتار.

بنم شخصم غزالی گه و اثرلر مده غزالی اثرلرینه هیچ وجه ایله قیاس ایدلماز، علی ایله معاویه و ثری ایله ثریا آراسنک نسبت یورماز، بوشی معلوم. بونکله برابر عوام ثناسینی کسب ایتمکن باشقه بر نتیجه سی اولمیه چق شیلر ایله بنم حقیقه ظلم و تعدی ایدنلرده قاضی عیاض و ابن رشدلره قیاس ایدلنورگه یاراماسه لر **ک**رک. بوده معلوم اولسون!

بو سوزلرینی یازمقندن مقصد، معرینی حمایت ایتمک دگلدر. معری بوکذا محتاج آدم دگل، کندی حقمزنی ده مدافعه دگلدر. بونک وقتی ايسه کله چکده در. بلکه بو کبی طعن و تشنیع عادتلری اسکیدن میراث اولوب قالدیغینه و هر بر ابراهیمک. اوزینه کوره بر نمرودی اولدیغینه اشارت ایدوب کتمکدر.

اوشبو کونده مبارک عد ایدلن، احترام و تبجیل ایله آللرده مستعمل اولان «احیا» ایلك مرتبه اوله رق مغرب مملکتنه کردیکنده عالملر طرفندن انکار اولندی و شریعتنه خلاف کتابلر زمره سنندن حساب ایدلدی.

ملثمین (۷۱) دن «امیر المسلمین» ديه ملقب اولان علی بن یوسف بن تاشفین (۷۲)، غزالی اثرلرینی یاندرمق ایله بیوردی و: «هر کیم یانند، غزالی اثری ظاهر اولور ایسه اولدر له چکدر!» ديه فرمان اعلان ایلدی (۷۳).

بز، بو یرده کندی خلغمز آراسندن معری گه طعن ایدنلرنی مغرب عالملرینه تشبیه ایچون دگل بلکه مناسبت کلدیکی ایله بلا تشبیه ولا تمثیل ذکر ایتدک. یوقسه بو ایکی واقعه آراسنده جزئی اولسون علاقه یوقدر. مغرب خلقی غزالی اثرلرینی علم و دلیل گه مبنی اولورق انکار ایتدیکاری حالده کمالتک «نقیر و قطمیر» نندن، فضیلت و تربیه ناک «ناقه و جمل» نندن محروم اولان بز مگیلرک معری گه انکاراری اصل و اساسه مبنی دگل بلکه حمیت جاهلیه، ایش دیمش همده صرف تقلیده مبنی ایدی. ابن تاشفین ایسه گوزل سیرتلی و طوغری سیاستی، عالم عادل، نزیه و فاضل، عالیقدر و کامل، خلوق و طاهر الذیل بر پادشاه و الاجاه ایدی.

اثرینک حرمتسز اولدیغنی غزالی کندیسی هم ایشتدیکی ومدافعه یوللو: «الاجوبه المسکتة عن الاسئلة المبهتة» اسمنده بر رساله تألیف ایتدیکی، «منهاج العابدین» نام اثرینک دیباجه سنده: «صنفنا فی قطع

(۷۱) نام دیگرله «رابطین» ديه مشهور اولان بیوک بر اسلام دولتی حا کملری ایدی. بیتلرینی پرده لب (ستره ایله) یوردیکلری سببندن «ملثمین» ديه شهرت اولدقلری مرویدر.

(۷۲) طبقات الشافعية. ج ۴ بیت ۱۱۴ - ۱۲۴.

(۷۳) امام غزالی شاگردی اولان محمد بن تومرت الحسینی، اوشبو امیر المسلمین اوزرینه خروج ایدوب «موحدون» دولتنی تأسیس ایلمه سی امام غزالی کتابلری حقنه اولان ماجرالر سببندنلر. کوب آدملر، واقعه ده امام غزالینک بارماغی اولدیغنی ظن ایرلر: نعمان الالوسی «جلاء العینین» ده: «وافتنوا بکفر الغزالی بالفاظ وجدوها فی ارض المغرب من نسخ الاحیاء وکان من جملة من قام علیه القاضی عیاض» دییور. بیت ۲۳.

طريق الآخرة وما يحتاج اليه العبد من علم او عمل كتبها كاحياء علوم
الدين فلم يحسنوها فايما كلام افصح من كلام رب العالمين وقد قالوا
اساطير الاولين» ديه هم شكوى هم ده نفسيني تسليه ايلديكى مرويدر (٧٤).
امام غزالي بويله رديهار، جوايلر يازمهلى ايدى، فقط انسان
ضعيفدر، بر وقتلى صبرى توكانر. آرتق تحمل ايدى آلاماز. «جراحات
السنان لها التيام * ولا يلتام ما جرح اللسان» طوغرى بر سوز
ايدىكى معلومدر.

مقصد.

١٠

قرىضار. تاج الدين سبكي، عبد الغافر الفارسى، ابن النجار. غزالي حقنده اولان
دوشلر وخارق العاده شيلر. جرح وتعديلر.

غزالي، عموميتله خلقلرك محبتلرينى جلب ايتديكندن باشقه، عبارتى
تأثيرلى واسلوبى ده معتدل اولديغندن جمهورك ثنا ومدحلىرینه مظهر
اولمشدر. اوشبو جهتدن بونك كنديسى طوغروسنده و اثرلرى حقنده
اولان تقرىضلرى بو يرده جمع ايتمك ممكن اولماز. شويله ايسه ده كچن
مقصده منتقلرندن خبر ويرديكمزدن شوگا مقابل اولسون ايچون ديه
بر ايكى عدد تقرىضلرى بو يرده يازمقنى مناسب كوردك. تفصيلات
ايستيان ذاتلرده طبقات وتراجم كتابلرينه مراجعت ايدرلر.
مؤرخ تاج الدين سبكي دييور: «غزالي، اسلام دشمنلرينك افترا-

(٧٤) وحكى انه (محمد بن تويرت) ذكّر للغزالي ما فعل امير المسلمين بكتبه
التي وصلت الى المغرب، من احراقها و افسادها و ابن تويرت حاضر ذلك المجلس .
المعجب فى تلخيص اخبار المغرب. ص ١١٥ .

لرینی مدافعه ایدرگه ائک محتاج اولندیغی وقت دنیایه کلدی وبتون عمرینی ده دین اسلام خدمتنده کچردی، بدعتلری سونرددی و بوناک سببندن ده اسلام دینی نصرت تابدی» .

معاصرلرندن اولان عبدالغافر الفارسی ابو الحسن (۷۵) دییور: «غزالی جنابلرینی کوب مرتبهلر زیارت ایتدم. یاشلک جنوندن افاقت ایتمش بر ذات ایدی. صوئک کونلر نده کندینه زمانه کوزی تیکدی، خصملری پادشاهلر حضورنده سعایت ایتدیار، فقط الله تعالی حفظ ایلدی، ضرر اولمادی» .

ابن النجار محمد محب الدین ابو عبدالله بن محمود (۷۶) دییور: «غزالی علی الاطلاق فقهانک امامی و بالاتفاق ملت اسلامیه نئک ربانیسی ایدی؛ زمانینک مجتهدی، عصرینک فریدی و مصرینک وحیدی ایدی؛ اسمی شائع و فضلی ذائع اولدیغندن خلق عموما کندیسنی احترام ایلر، مخالفلری ده علمینک قوتینی بیلوب یول قویارلر ایدی؛ کهالتی دوست و دشمنلری طرفندن اعتراف ایدلدی» .

امام غزالی نئک کیم ایدیکنی بیلور ایچون بو کون میدانده اولان آثاری کافی اولسه کربک. دوست و دشمنلرینک: «آز قالدی دیندن چیقمادی» و «کادالاحیاء ان یکون قرآنا» کبی غلو و افراطلرینه احتیاج یوقدر. بو سوزلرک قائللری کیملر اولسه ده اولسونلر میزانسنز سوزلر و روحسنز دعوالردر .

بعض غلات، غزالی روحنی «کلیم الله» لقب شریفی ایله مبعجل اولان پیغمبر جلیل القدر ایله مناظره ایتدروب، غزالی طرفندن افحام قیلدرلر و بعضیلرده «احیاء» نی یاندرمق طوغر وسنده سعی ایدن بر ذاتی دوشنده

(۷۵) امام الحرمین شاگردلرندن نیسابورلی بر ذات اولوب، ۵۲۹ تاریخنده وفاتدر.

(۷۶) بو کیمسه ۳۰ جلدن عبارت «بخداد» تاریخی یازمهش ذاتدر. ۶۴۳ تاریخنده

وفات اولمشدر.

رسول اکرم افندمز حضرتلری طرفندن قاجچیلانوب تادیب ایتدر لر
و بو قبیلدن چوق واقعه لر هم سرد ایلر لر . انسانلر اوهام و خرافات
اسیرلری اولدیغندن بوکا ایسه هر بر ملت و هر بر قوم مبتلا اولمشدر .
لکن اوهام و خرافات باشقه قوملرک بلا استثنا هر طبقه سینى شامل اولدیغى
حاله اسلامده آنچق عوام و اسافل آراسنده حکم سورر . بوشى اسلامه
عائد بر فضیلت اولسه کیرهک . غزالی حقنده شیوع اولان دوشلر
و هر تورلی اویدر مه لر تنبلخانه لرده مالا یعنی سویلاب عمر کچر و چی
نادان کیمسه لر طرفندن تلیق ایدلدیکنده شبهه یوق همده اربابی آراسند
بونلرک شیوعی ده شایان تعجب دگل . تعجب ایدلنه چک یر شونده درکه
علم تاریخه خدمت ایتمکده اولان سبکی کبی ذاتلر بویله اضغاث احلامدن
عبارت اولان خبرلری ، جدی و معتبر اولمه سی لازم کلن « طبقات »
کتابلرینه درج ایدر لر . درج ایدلدیکی صورتده متصل اوله رق رد و تکذیب
ایدلمه سی لازم اولدیغى حالدله بالعکس رضالق کوستروب تصدیق
و تأکیدلر ایلر لر . ایشته بویله حال هم شایان تعجب همده موجب تأسفدر .
فخر کائنات علیه افضل الصلوات و اکمل التحیات افندمز حضرتلرینک
کوز نورلری و باغرینک پاره لری ، یرتچلر قبیلندن تعذیب ایدلنه رک
بوغانلانورلرده مرتکبلرینه ، مسبلرینه و معینلرینه حسی اوله رق بر اثر
کورلماز . مشکلات نبوتدن صدور ایتمش احادیث شریفه نی جامع اولان
صحاح و کتب سنن ، بلکه قرآن شریف نسخه لری اهل طغیان طرفندن
اهانتلره اوغرارلرده فاعللری دنیا یوزنده راحت اوله رق عمر سورر لر ،
بر شی اولماز . اما « اعیان » کتابنه و غزالی گه سوؤ ظنده اولان بر آدم ،
بالذات جناب رسالتپناه طرفندن قاجچیلر ایله تادیب ایدلنور . ایشته بو ،
عجیب بر ماجرادر . یوقسه سلطان الانبیا و فخر المرسلین افندمز حضرتلری
قاشنده امام غزالی ، حضرت حسین ایله فاطمه اولادینه کورده حرمتلیمیدر ؟
« اعیان » ده ، کتب حدیث و قرآن شریفه نسبتلده عز بزمیدر ؟ بویله

توشارى اسلام اثرلرينه درج ايتمك امام غزالينى تحقير ايتمكدن عبارت اولديغى كى رسول اكرم حقنده ده سؤ ادب و تقصير اقدر . اصلى اولديغى تقديره ده سويلماز گه وايچده گيزلر گه تيوشلى ايدى (۷۷). تهذيب و تنقيح ايتمكسزىن طوغرى كلن بر شينى و هر بر ايمش ديمشلىرى اسلام اثرلرينه درج ايدن و كنديلرينك اخلاص باغلاقلرى ذاتلىرى (شارع طرفندن خبر اولماديغى حالده) ولى الله و فعال لها يريدىلك منصبه جلوس ايتدرن و كيفلرينه كاهمانلىرى زنديق و اصحاب جحيم اولمق ايله حكم و ير ن مجازفلردن حق سبحانه و تعالى حضرتلرينه شكايترلر اولسون ! (انا لله و انا اليه راجعون) .

تاريخ علمى شريف و ملتلىر ايچون ايهيتلى برفن ايدىكى معلوم . بعض كتابلرده : «من ورخ مؤمنا فكانما احياء» مضمونك خبرلر مندر جدر . اسلام دينينك بقاسى و كندى مسلكنده دوامى جرح و تعديل علملرينه موقوف ايدىكىنه عقل سليم شاهد در . طعن ايتمك و غيبت ايلمك قصى ايله دگل بلكه شريعت مباركه نى حفظ و صون قيلمق قصىله عالملىر وار بايينك حاللىرىنى طوغرى يازمقنى لازم كورمشلىر ، اصحاب كرامدن باشلاب تابعينلىر و آنلردن صوكلر حقنده جرح و تعديل گه دائر كوب اثرلر ميدانه كتورمشلىردر (۷۸) .

سلفلر عصرنده مدح و ثنا ، جرح و قدح طريقلرى غايت ميزانلى و مضبوط اولوب تراجم احوالنى سويلامك ، واقعه و ما جرالرىنى ضبط ايتمك ترتيبلى و قواعد شريعت ايله مربوط اولنور ايدى . «صدق» «ثقه» «حجه» «عالم» كى كلمه لر بونلر قاشنده الك بيوك تعظيم

(۷۷) «سنى فلان آدم تموغده يانوب طورديغكى توشنده كورمش» ديه خبر و يرمش آدم گه ابو حنيفه حضرتلى : «فلان خريستيان توشنده اولزلىنك پاپاسلىرىنى چنتنه نعمت ايچنده طورديغنى كورمش ايدى» ديه جواب و يرمشدر .

(۷۸) جرح و تعديل خصوصنده الك ايلك كتاب يازان ذات ابو سعيد يحيى بن سعيد القطان اولوب ، آنك صوكتنده آنك شاگردلى اولمشدر . ميزان الاعتدال . ج ا بيت ۲ .

واحتراملردن و اوشبو کلمه لرک ضدلری ده اڭ بلیغ قدخلردن عد اولنور ایدی. انسانڭ یالکیز کندینه عائد اولان عبادات و عاداتی استطراد یوللو اولماسه عمومی ترجمهء حال اولهق اوزره یازلماز و سویلنماز و قلب عمللرینه اصلا مداخله ایدلماز، جناب الله ایله بنده آراسینه قطعیا کرلماز ایدی. عمومیتله سلفلر آراسنده اوشبو حال سنت متبعه منزلنده مرعی اولدیغی، اثرلری ایله ثابتدر. شیخ المحدثین محمد بن اسماعیل البخاری حضرتلرینڭ خوارجلر مجتهدی اولان عمران بن حطان ایله شیعه عالملردن اولان ابو اسحاق شیعی حضورلرنده تزلانوب حدیث شریف استماع ایتدیکی و بو حدیثلری ده: «قرآن شریف سوکنده اڭ درست کتابلرڭ بریدر» ديه معروف اولان «جامع الصحیح» ده هم نقل ایتمه سی اوشبو حکمه مبنیدر. سوکوره اصطلاحله تبدیل عارض اولمغله کوب شیلر موضوعلردن چیقدی اوشبو جمله دن طبقات و تراجم احوال یاز و چیلرده اولگی حرمتلی عادتلر ایله تابان تابانه ضد بر شکله کردیلر. شویله که برینی مدح ایتمک اولدقلرنده رسول الله مرتبه سینه بندرمک ایله گنه فناعت ایتمای (حاشا لله) «المتصرف فی القدرین»، «یحیی و یهیت و هو علی کل شیء قدیر» مضمونلرنی اشعار ایدرک الوهیت مرتبه لرینه چیقارلر و ذم ایتمک ایشندیکلری ذاتلری ده طوغریدن طوغری کافر و زندیق سوزلری ایله توصیف ایدر اولدیلر. بو کلمه لر ایله اکتفا ایلمک لری ده بونلردن ده اشد اولان ایکنچی بر الفاظ اولمادیغندن مجبوریدر. ایشته بویله اطرادسزلقلر، اسراف و افراطلر، طوغروسی اسلامه جنایت اولور. قرآن شریف کبی منبع هدایت اولان بر کتابه و رسول الله کبی خلق عظیم ایله متصف بر عدالتپناهه تابع اولان قوم ایچون بوروشده اسراف و غلورله آلمق الحق عیبدر. حق سبحانه و تعالی فضل کرمی ایله اصلاح و انصافی احسان ایلسون! (وما ذلك علی الله بعزیز).

خاتمه

غزالی حقنده عمومی بر ملاحظه . غزالی ترجمه سی اوقولدیغی صوڭ حاصل اولاجق نتیجه . معاصرلرڭ شهادتلی حقنده ابن عبدالبر سوزی . عزالدین عبدالسلام . تاج الدین السبکی . امام الحرمین . ابو حاتم السجستانی . ابو عبدالله الترمذی . احمد خان الهندی .

سویلرگه ماهر اولان دعوی وکیللری اکرده وجدانلرینی محافظه ایتمازلر ایسه حتی عیبلی کیمسهلری عییسز اعتقاد ایتدره بیله آلورلر ، بوشی معلومدر . شونکچون سویلرگه ویازارغه ماهر کیمسهلرڭ بر حقیقتی حقیقت اولدیغی سببندن اثبات ایتماکلی ایله ، حقیقت اولمادیغی حالده جدل وسوزگه استادلوق ایله اثبات ایتهکلری آراسنده هر وقت تردد واقع اولور . «دنیاده هیچ حقیقت یوق بلکه هر شی فصاحت و بلاغتگه تابعدر» دیولموش سوزنی بونکله تأویل ایدرگه مجبوریت واردر . ایشته بو حال بر قدر غزالی خصوصینه ده قابل تطبیقدر . غزالی ایسه جدل و مناظره ده فوق العاده ماهر اولوب ، ذهننده اولان شیملری تجسم ایتدرلرڭ درجه ده تصویر ایدرگه مقتدر اولدیغی جهتله دعوالرینی حقیقت اولدیغی جهتله قزانرمی یا که جدل قوتی ایله غلبه ایلرمی؟ بونی تمیز ایده بیلیمک مشکلدر .

قال المنجم و الطیب کلاهما * لا تعشر الاجساد قلت الیکما ان صح قولکما فلست بخاسر * او صح قولی فالخاسر علیکما بیتلری گویه غزالی ایچون سویلانمشدرکه حقیقی وجدلی دلیللر ایراد ایتمکدن عاجز قالدیغی وقتلرده مذکور بیتلری اوقوب کندینی ورطه دن قورتارر و همیشه ده سوزینی اوستون ایلر .

غزالی حقنده : «مشار الیه حضرتلری محسوساته اعتماد ایتمادیکی و عقلیاته ده ایمان ایلمادیکی حتی که بر قدر وقت سوفسطا مسلکگنده

اوله رق طور دیغی حالده بردن بر صوفیه لرك مسلكلری حق سبحانه و تعالی حضرتلرینه موصل اوله چغنی نه دن بيلمش و سوفسطا مسلكگندن خلاصنه نه شی سبب اولمش؟» ديه بحث ایدنلر وار . واقعا عموم خلق نظرنده قطعی و بدیهی عد ایدنلر دلیللری جرح ایدن بر ذات ایچون حتی اسلامی قبول ایتمك مشكل ایکن تصوف کبی اسلامك خصوصی اولان بر طریقنه سلوك ایتمك ایچون دخی زیساده اثباتلی و انابتلی دلیللره احتیاج واردر .

غزالی کندی تألیفلرنده اڭ بعید اولان سؤال مقدرلره قدر «ولعلک تقول»، «فلعلک تتفطن» کبی کیشی گوزل جوابلر و یروب کیدر . فقط بو اورنده کندیسینه صریح صورته خطاب ایدلمش سؤاله جواب ویرمشیدر یوقمیدر؟ بزه معلوم اولمادی . بزم خصوص فکرمزه کوره غزالی، کندی حقنده برهان جدلی و برهان منطقیلردن زیاده «برهان قلبی» گه تابع اولمشدر . انسانلر اگرده کوکلرینی بحق تفتیش ایدر اولسلر بیلورلرکه اعتقاداتی اجبار ایتمش شی برهان منطقی دگل بلکه برهان قلبیدر .

غزالی هر نه قدر (ار بابینك سوزینه کوره) کتاب و سنت علملرنده یوقاری طبقهده اولماز، محدثلر طرفندن تصحیح ایدلمامش حدیثلرینهده صحیح حدیث ديه باقلماز و اعتماد ایدلماز ایسهده فقه و اصول الفقه فنلرنک بیوک استاذلرك بری ایدیکنده شبهه یوقر . آثاری عمومیتله فلسفه ایله اسلام علمندن امتزاج ایدلمش و کندیسیده اخلاق و زهدك تمثال مجسمی عد اولنمشدر . طوغروسی غزالی اسلام دنیاسینه زینت و یرتلك بری اولوب وجودی ایله افتخار ایدرگه شایاندر .

ایلك تصنیفلرنده تصوف طرفدارلق ایتمش ایسه کندیسسی قاشنده مقبول اولان و حقیقی تصوف طرفدارلق ایتمشدر . بو طوغورده هر کیم غزالی ایله متفقدر . انکار ایدنلر ایسه حقیقی تصوفه دگل بلکه تصوف

اسمینی سوء تصرف ایدن و حقیقی تصوف ایله مناسبتلری اولنمیانلری انکار ایدرلر . تصوفه طرفدارلغی یوزندن بعض بر مبالغهسی اولدیغی هم مرویدر (۷۹) .

غزالی ، جبری صورتده دگل بلکه اختیاری صورتده اوله رق بیوک مشقتلر کورمشدر . «نظامیه» ده مدرس اولوب مراتب علمیه ننگ الڭ یوقارو درجه سینده چیقمش و شهرتی دنیانی طومش بر ذات ایچون دروبشلك اختیار ایتک و بتون دنیا کوزندن توشمک ایلک وقتده البته ینگل اولمامشدر . بو طوغر وده اولان صبر و مجاهده لرینی ، نفسینی تأدیپ و ریاضتلرینی آنچق کندیسی بیلمشدر . احتمال که غزالینی غزالی ایدن شی «نظامیه» مدرس اولمقی دگل بلکه اوشبو درویشلگی اولمشدر . انگلیز فیلسوفی «باکون» ی مشهور فیلسوف ایدن شی ، چیکدیکی مشقتلر اولدی اکرده باکون «لوندن» زنداننه کرماش و جمله حقوقندن آیرلوب خلق کوزندن توشمامش اوله ایدی نه ده فلسفه ایله اشتغال ایده چک و نه ده فیلسوف اوله چق دگل ایدی دیورلر . انسانی انسان بلکه ملک ایده چک شی منصب دگل ، شهرت دگل ، جاه و ثروت دگل بلکه مشقت و بلا کورمکدر . غزالی ایسه جبری صورتده کوره چک مشقتلری «بیدی لایید عمرو» قیلندن کندیسی فارشولاب آلمش و اوزدروب بیمارمشدر . طیب الله ثراه و جعل الجنة مقره و مثواه .

امام غزالی ترجمهسی اوقولدیغی صوڭ حاصل اوله چق نتیجه و آله چق حصه : «حقیقی علم ایله حقیقی دین آراسنده منافرت و ضدیت یوق» دیه بر فکر حاصل ایتمکدن عبارت اولورغه تیوشلی . زیرا غزالی ، حقیقی و خالص بر اسلام عالمی و لازم درجه ده دیندار و متقی اولدیغی حالده

(۷۹) احمیاده «کان الامام الشافعی یجلس بین یدی شیبان الراعی کما یقعده الصبی فی المکتب و یسأله کیفی یفعل فی کذا و کذا فیقال مثلك یسأل هنا البدوی فیقول ان هذا وفق لما اغفلناه» دیدیکی سوزی اصلسن ، دیورلر . والله اعلم بالصواب .

عصر ینک متفرد فیلسوفلرندن ایدی . حکیملیگی دیننه و دینی ده حکیملیگینه ضرر ایتمک دگل بلکه بالعکس فائده ویردی . غزالینک دین حمایت ایتمکه اولان برنجی سلاعی فن ایله علم و فلسفه در .

بعض آدملر ، دین ایله علم و فلسفه آراسنده مخالفت و مباحثت کورلر ایسه بوشی ، دین کیوملری ایچینه کرمش نا اهللری رسول اکرم کتورمش خالص دین اهللری دیه و حقیقی علم کولمگینی کیوب یورمکه اولان جاهللری ده حقیقی عالملر دیه اشتباه ایتدیکلرندن اولسه کرک . کیوم سببندن انسانلر ده یا کیشلیق اولمق خارق عادت برشی دگلر . اوشبو سبب ایچون اولسه کرک عقلی خاتونلر اوز کولمکلرینی هیچ وقت آسر اولرینه و خادمه لرینه ویرمازلر و کیدرمازلر .

بعض ملالر ایله بعض اشقولیکلر آراسنده اولان منافرتلره علم ایله دین منازعه سی اسمنی ویرمک قدر بیهوده برشی یوقدر . بونلرک برینک علمه اولان نسبتی نه قدر اولسه ایکنچسینک دینه اولان نسبتی ده شول مقدار دن زیاده اولماز . اوشبو سببندن ، علم ایله دین آراسنده مخالفت اوله چغنی دعوا ایدنلر ایچون باشقه بر ماده کوسترمک لازم اولور .

اثبات واجب سببندن ایکی برده ایکنک دورت اولمادیغمی ظاهر اولور ؟ «عالم شمس ، فضای لایتناهاده یورمکه در» دیمکن انکار صانع می لازم کلور ؟ اجنبی تیللر بیلیمک ، بو عالم سوکنده ایکنچی بر جزا کونی اولمادیغمی استلزام ایلر ؟ ما فوق الطبیعه ایله اعتقاد ایتیمک بیزگاک خسته لگینه «خینین» ویرماز سزلگی موجب اولور ؟ یا خود میقروبلر کشف ایدلمه سینه انکار نبوت می تفرعلنور ؟ ویا که هواده اوچوب یورمک حشرونشرمی منافی کلور ؟ ایکی نقطه آراسنده اولان مسافه ناک ائک قسقه یولی خط مستقیم اولمه سی فرض نمازلری او قومغه می قارشو طورر ؟ یا که مهندس اوله رق تیمر یول صالمقن قرآن شریفک برر خبریمی تکذیب اولنمق ضرور کلور ؟ هیچ ! «ان الشریعة لا تکذب

الحكمة ولا الحكمة تكذب الشريعة لانهما من ام الحق توأمان تجريان
 فى ميادين الواقع كفرسى رهان» دييولوش جمله ، هر بر دينى مدرسه لرمزك
 كورنوشلى يرلرينه ايرى حرفلر ايله يازلوب قويولسه سزادر .
 اسكى عصرلرده اولديغى كى بوكونده هم دينسىز اوله رق كورلمك ،
 عتى دينسزك ايله افتخار ايتمكه بر شرذمه وارلغى انكار اولنماز . فقط
 بونك سببى علم ايله دين آراسنده تضاد اولديغى دگل بلكه باشقه شيلردر .
 بونك تفصيلاتنى ويهرچك ير بو رساله دگلدر . شول قدر دييورگه
 ممكندركه بر يرده دينسزك شيوع اولور ايسه بونك سببلرينى بيلمك
 و چاره سىنى كورمك ايچون اك شفالى دوا «تاريخ اديان» فنى ايله آشنا
 اولمقدر . دين ايله دينسزك فوضى بر شى دگل بلكه هيئت اجتماعيه
 ماشينه سنده اولان نظاملره تابع بر اثردر . صولرك طوكمقلىرينه يوز ميل
 مقدم سبب نه شى اولسه بو كونگى طوكمقلىرينه ده بعينه شول شيلر
 سبب اولور . «تاريخ ، حادثه لرك تكرارندن عبارتدر» دييولوش سوزك
 حكمتى اوشبو اولسه كرك .

تر جمهء حال يازوچيلر ايچون ، يازله چق كيمسه نك حالىنى آكلاب
 درست و طوغرى يازمق لازم ايدىكنده شبهه يوق . فقط بونك ايچون
 معاصرلرينك شهادتندن زياده صاحب ترجمه نك اثرلرندن استفاده ايتمك
 تيوشليدر . معاصرلر ، علم و فضليت اهلى اولان معاصرلرينى پك آز وقت
 تقدير ايدرلر . بو ايسه عمومى بر عادت حكمنى آلمشدر .

اندلس مجتهدلرندن ابن عبدالبر القرطبى (۸۰) كندينك «جامع بيان
 العلم» نام اثرنده دييور : «عالمرك عصر دش عالملى حقنده اولان
 سوزلرينه انابت ايدن ذات ، ضلال بعيد و خسران ميينده اولور .
 معاصرلرك بر برى حقنده اولان سوزلرينه صحيح بر حكم نظريله باقمق
 جائز دگلدر . عدالت و علم طوغر وسنده عنايتى ثابت ، مروت و تعاون

اوزرنده ملازمت ایتمله خیری شرنندن غالب، کناه کبیره ایله ایتلاسی غیر معلوم اولان کیمسه حقنده برهانه مقارن اولنمادیغی سوز قبول ایدلماز» دییور (۸۱).

فی الواقع عالم یولنده خدمت ایدن ذانلره کوب وقت کندی معاصرلری، اقرانی اذیت ویررلر و بو کونه قدرده ویرمشلردر.

مشهور مذهب صاحبلیزینک اجتهد و عقیده لری، عمل و سیرت لری کندی عصر دشلری طرفندن رد و تقبیح ایدلمش و بر قاپلری ده قاپچیلر ایله صوغولوب تورمه لرده محبوس اولمشلردر. ایمی دی پاشقه لره نه قالدی؟ معروف عالمردن عزالدین عبد السلام، عصر دشلری طرفندن اکفار ایدلدی، تاج الدین السبکی خمر ایچمکنی استجلال ایله تهمت ایدلوب آیاقلرینه بغاو سالندی، امام الحرمین «نيسابور» شهرندن قوغولدی و علم منبرینه چیمقش اوغلی آغو ویرلوب اولدرلدی، غزالی اکفار ایدلدی و «أحیاء» سی یاندرلدی، شیخ المحدثین بخاری رضی الله عنه کندی شهرندن سورلدی، امام سرخسی قیو توبنه حبس ایتدرلدی، فخرالدین الرازی حقنده «اوغلک شوپله و خاتونک بوپله!» ديه مسجدگه یازوب صالدیلر، دینی حقنده تهمت ایدوب محدث ابو حاتم السجستانی حضرتلرینی شهرندن چیقارتدیلر، محدث وزاهد ابو عبد الله الحکیم الترمذینی اکفار ایتدیلر و «ترمذ» شهرندن قوغدیلر. بونلر ایسه تاغدن توزان و دکزدن قطره در.

بوندن ایلی یلر مقدم، هندستانده کندی معاصرلری «احمد خان» ه هجوم و طعن ایتدیلر و هر تورلی افترا و بهتانلر ایجاد قیلدیلر. دینسز و دهری ایدیکی، زندیق و فاسقلغی ایله حکم توزودیلر: «قرآن شریفی انکار ایتدر، اولکسه آشامقنی درست کوره در، علم و فن تاراتوب مسلمانلرک دینلرینی بتررگه سعی قیلدر، اصل مقصدی - هنر و صناعت

اوگرتمك بهانهسى ايله دهرليك نشر ايتمك و دين مباركنى تامرندن
 صوروب تاشلامقدىر! «ديه عوام آراسينه تشهير ايلديلر. غزته و ژورناللرده
 يازدقلىرىنه قناعت ايتماي، بلكه بوزنك حقنده كتابلر ترتيب ايتديلر
 و مشهور اسلام شهرلرنده اولان مفتيلردن مز بورنك كافرلىگى ايله فتوالر
 يازدروب كتورديلر. نهايت، حج كوئنده جهان يوزندن ييغولمش اهل
 قبله حضورنده كعبه معظمه ايله فخر كائنات افندمن حضرتلر يئنك مسجد
 شريفى منبرندن علنى صورتده لعنت اوقوتلر (۸۲) احمد خان، كنديسى
 بويله حاللرنى كوردى، ايشتىدى و بيلدى، فقط كرمش يولندن ذره قدر
 ميل ايتمادى و قولنى سلتاب بر طرفه كتمادى. احمد خاننك عيبي ايسه
 كندى ديندشلىرىنى فرنكلر پنجه سندن قورتاروب ساحل سلامتته چيقارمق
 ايجون ديه فنون و صناعت تحصيلنه مخصوص اولوق اوزره «عليگره» شهرنك
 «مدرسه عاليه اسلاميه» اسمند نظاملى مدرسه آچوب اسلام بالالرىنى
 اوقوتوق ايدى. بوزنك بويله اجتهادى غيرلى نتيجه ويردىكى شمدى
 معلومدر. بو كونده هندستانده اهل اسلامنى يتا كلاب يور و چيلر ويول
 باشچىلىق قىلو چيلر اوشبو «عليگره» مدرسه سندن يتشمش عالملردر.

اوشبونك ايجون هيچ كيم طوغر و سندنده معاصرلرى خصوصاً حاسد
 و دشمنلرى خبرلرى ايله حكم يورتمك، معروف اولان طريقلر ايله
 كندى سندن نقل ايدلماش و اثرلرند كورلماش اسنادلره انابت ايتمك
 جائز اولماز. انسانك عرضنه طوقونمق و مسلماننك ناموسينه تعرض ايتمك
 جنائتلر ك فاتيغى و خيانتلر ك بيوكيدر. اوشنداق حاسد و معاصرلر ك
 جورلرينه، جفالرينه اهميت و يروب، مقصددن عدول ايتمك ياكه
 توقف ايدوب ترزدده طورمق روا اولماز. انسان، خلق نئاسنه مظهر

(۸۲) شيخ نعمان خزالدين بن محمود الالوسى احمد خان حقنده يازمىش

سوزلر ينى ايشته بويله افتزالره بنا ايدرك يازمىشدر، دقت ايدلننه «جلاء العينى».

اولمق ایچون دگل بلسکه جناب الله رضالقنى تحصیل ایلیمك ایله بور چلودر . دشمنلره مقابله و حاسدلره مدافعه ایتیمك ایله اشتغال ایدن آدم ، اش اشلرگه موفق اولماز . زیرا عمر ، کلمح بالبصر دیه چك قدر فسقه و دنیا ساعتلری ده سریع الزوالدر . بو قیمتلی وقتلرک بهاسینی تقدیر ایتیمك آنچق کوبهی آزمی اولسه ده بر خیر لی خدمت ایله شغللنمك ایله اولور . بلا کلدیکنده زمانه اوفکالب و شادلق کلدیکنده طبیعتنه ثنا ایدوب یوروچی ینگل فکر لی آدملره موافقت ایتمای هر ایکی وقتده ده حق سبحانه و تعالی حضرتلرینه التجا و استناد ایلرگه تیوشلی .

«خاتمه» ده اولان سورلری آز بر مناسبت ایله اوقوچیلره هم یادکار هم نصیحت اولسون ایچون یازدم . قبول بیور لر ایسه کندیمی بختیار عد ایلرم . ناگاه قبول ایتمازلر ایسه بو شیلر کندیمه نصیحت اولسون ! کندیم ایسه باشقه لره کوره دخی زیاده بویله نصیحتلره فقیر و محتاجم !

بلادی وان جارت علی عزیزة * و قومی وان ضنوا علی کرام

« العصمة لله تعالى وحده »

رضاء الدین به فی الدین

« اورنبورغ »

فهرست

بیمت

- ۳ - مدخل .
- ۵ - غزالیның اسم و نسبى . نسبت و وطنى . طوس و مشهد شهرلىرى .
ولادت و وفاتى . تربيه و تحصيلى . نشأت و شهرتى . نيسابور
شهرى . امام الحرمین . تدریس و سیاحتلىرى .
- ۱۱ - غزالی عصرىنک اسلام دنیاسى . معاصرلىرى اولان خلیفه و پادشاهلار .
وزیر و مشهور عالملر . کندینىڭ استاذ و شاگردلىرى .
نظامیه مدرسهسى .
- ۱۸ - بالالارى و قارنداشلىرى . معیشتى . حقنده سويلانمش مرثیهلر .
اخلاق و طبیعتى .
- ۲۰ - مسلك و مذهبى . شعرلىرى و سماع حقنده اولان فکرى . عبرتلى
سوزلىرى . قلم صاوتى . روسیه مسلمانلىرى آراسنده غزالى .
- ۲۵ - تالیفلرى .
- ۳۲ - عزلت و زهدى . تصوف ایله اشتغالى و بونڭ سببى . شجاعت
ادبیه .
- ۴۶ - تعلیم و تعلم . متعلم و معلم . دنیاوی عالملر و شرعى عالملر .
عالملر .
- ۵۰ - غزالى فلسفهسى . یونان و عرب فلسفهسى . راموس و باکون .
حوادث طبیعیه . اسباب ابله مسیبات آراسنده ملازمت . وحدت
وجود . علم کلام . درس آرارنده شاگردلرک اوینامقلرى .
لیس فی الامکان ابدع مما کان . هیرقلیس . تصوف و علم .

ابن باجه وابن طفيل . اجتماعى ، عمرانى ، اقتصادى حاللر ايله اولان مناسبتى .

٥٩ - منتقد ومدافعلىرى . ابن رشد . ابو عبدالله المازرى المالكى .

ابن الوليد الطرطوشى . تاج الدين سبكى . قياضى عياض .

ابوبكر ابن العربى . حافظ ابن صلاح . ابن سبعين . مرجانى .

شيخ رشيد . طعنلر . « ابو العلاء المعرى » نام رساله حقنده .

كتابلرينڭ ياندرلمهسى .

٧٥ - تقرىضلر . تاج الدين سبكى . عبد الغافر الفارسى . ابن النجار .

غزالى حقنه اولان دوشلر و خارق العاده شيلر . جرح و تعديللر .

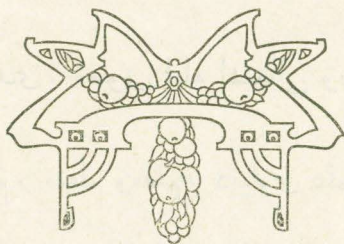
٨٠ - غزالى حقنه عمومى بر ملاحظه . غزالى ترجمهسى اوقولديغى

صوڭ حاصل اوله چق نتيجه . معاصرلرڭ شهادتلىرى حقنده

ابن عبد البر سوزى . عزالدين عبد السلام . تاج الدين سبكى .

امام الحرمين . ابو حاتم السجستانى . ابو عبدالله الترمذى .

احمد خان الهندى .

اشخاص اسماری:

ابن مظفر ۶۳	آرسطو ۱۲ - ۱۵ - ۵۰
ابن النجار ۷۶	آلب ارسلان ۱۶ - ۱۷
ابن یونس ۲۷	آلوسی (نعمان آلوسی)
ابو اسحاق الشیرازی ۱۷	ابن ابی رندقه ۶۳ - ۶۴ - ۶۵ - ۶۶
ابو اسحاق الشیعی ۷۹	ابن الاثیر ۱۰
ابوبکر بن العربی ۲۱ - ۳۳ - ۶۷	ابن باجه ۵۸
ابو حاتم الحافظ ۲۱	ابن تاشفین (یوسف بن تاشفین)
ابو حافظ السجستانی ۸۴	ابن تومرت (محمد بن تومرت)
ابو حامد الرازگانی ۷ - ۱۷	ابن تیمیه ۶۶
ابو الحسن الاشعری ۲۱ - ۶۴ - ۶۵	ابن الجوزی (ابوالفرج بن الجوزی)
ابو الحسن البلیسی ۱۷	ابن حجر المکی ۶۸
ابوالحسن الواحدی ۱۶	ابن حزم ۱۹
ابو العسین المروزی ۱۷	ابن دیصان ۱۴
ابو حنیفه ۲۱ - ۴۳ - ۶۸ - ۷۸	ابن رشد ۴ - ۲۰ - ۵۳ - ۵۴ -
ابو حیان التوحیدی ۶۲ - ۶۵	۶۱ - ۷۳
ابو داود ۲۲	ابن سبعین ۶۶
ابو زکریا التبریزی (خطیب تبریزی)	ابن سینا ۴ - ۶۲ - ۶۵ - ۶۸
ابو سعید القطان ۷۸	ابن صلاح ۶۶
ابو سهل المروزی ۱۷	ابن طفیل ۵۸
ابو طالب المکی ۶۵	ابن عبدالبر ۸۴
ابوالعباس الاقلیشی ۱۷	ابن العربی (ابوبکر بن العربی)
	ابن قایماز ذهبی ۶۲

افلاطون ۱۳-۱۵	ابو عبدالله البیضاوی ۱۶
امام الحرمین (الجوبینی)	ابو عبدالله تومرت (محمد تومرت)
باکون ۵۰-۸۲	ابو عبدالله الخواری ۱۷
باعلوی (محمی الدین)	ابو عبدالله المازری ۶۱-۶۳-۶۴
بخاری ۲۰-۴۳-۵۳-۷۹-۸۴	۶۶-۶۵
برکیارق ۱۶	ابوالعلاء المعری ۴-۱۰-۷۰-۷۱
بیر ۳۰	۷۴-۷۳-۷۲
بیرهون ۳۸-	ابوالفتح الغزالی (احمد الغزالی)
تاج الدین السبکی ۲۲-۳۰-۶۴-	ابوالفرج ابن الجوزی ۲۷-۶۲
۸۴-۷۷-۷۵-۷۰-۶۶-۶۵	ابوالقاسم الحریری (الحریری)
تفتازانی ۲۴	ابوالقاسم القشیری ۱۶-۶۵
تقی الدین السبکی ۶۴	ابوالمحسن الرویانی ۱۷
تولستوی ۵۵	ابوالمعالی الجوین (الجوبینی)
جعفر الصادق ۱۴	ابو منصور محمد ۱۷
جلال الدین الدوانی ۲۴	ابونصر الاسماعیلی ۷-۱۷
جمال الدین المراثی ۲۶	ابونصر الفارابی (فارابی)
جوینی ۸-۹-۱۷-۲۱-۲۸-۳۱	ابوالولید الباجی ۶۳
۸۴-۷۶-۶۴-	ابو یوسف القاضی ۶۸
حجاج بن یوسف ۴۳	ابیوردی ۱۹
حجر بن عدی ۴۳	احمد ابن حنبل ۴۳
حریری ۱۷	احمد بن عبدالرحیم ۲۶
حسن بن صباح ۱۴	احمد خان ۱۸-۸۳-۸۶
حسن بن علی (نظام الملک)	احمد الغزالی ۶-۱۰-۱۸
حسین بن علی ۴۳-۷۷	اسماعیل بن جعفر الصادق ۱۴
حکیم ترمنی ۸۴	الاشعری (ابو الحسن الاشعری)

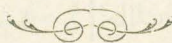

- عبد الرؤف المناوی ۶۶
عبد الصمد البغدادی ۳۲ - ۶۶
عبد الغافر الفارسی ۷۶
عبد الله بن زبیر ۴۳
عبد الله بن میمون ۱۴
عبید الله ۱۸
عبید الله باعلوی ۲۷
عزالدین عبدالسلام ۸۴
علی رضا ۶۴
علی بن یوسف ۷۴
عمران بن حطان ۷۹
عمر بن الخطاب ۴۳
غاوثیه ۲۹
غلمان بن محمد کریم ۲۶
فارابی ۴ - ۶۸
فاطمه ۱۴ - ۷۷
فخرالدین رازی ۷۱ - ۸۴
فخرالملک بن نظام الملک ۱۱ - ۱۶
فون هامر ۲۸
قاضی عیاض ۶۶ - ۶۷ - ۷۳ - ۷۴
القائم بامر الله ۱۶
کلیم الله (موسی)
مأمون ۶ - ۱۲ - ۱۳
مازری (ابو عبدالله المازری)
مالک ۲۱ - ۶۲
- حکیم المجریطی ۶۲
خطیب تبریزی ۱۷
دوانی (جلال الدین دوانی)
ذبعی (ابن قایماز)
راموس ۵۰
رشید رضا ۲۳ - ۶۸
ساکيامونی ۴۵
سبکی (تاج الدین)
ست المنا ۱۸
سرخسی ۸۴
سعید بن جبیر ۴۳
سقراط ۱۳
سلیمان توفیق ۲۷
سیوطی ۵۳
شافعی ۲۱ - ۶۲ - ۸۲
شمولدرس ۳۱
شهاب زاده (عبد الصمد)
شیبان الراعی ۸۲
طحوی ۲۱
طرطوشی (ابن أبي رندقه)
عالمجان البارودی ۲۶
عبد الجبار التایصوغانی ۲۸
عبد الرحمن ابن الجوزی (ابوالفرج)
ابن الجوزی
عبد الرحیم التیماشی ۲۵ - ۲۶

منصور العلاج ٦٣ - ٦٦	محمد بن اسعد ١٧
موسى الكاظم ١٤	محمد بن نومرت ١٧ - ٧٤ - ٧٥
موسى كلیم الله ٧٦	محمد بن ملكشاه ١٦
مولای محمد ٢٧	محمد الحوت ٦٧
مهدي ١٢	محمد مظهر ٢٥
نادر القامشلی ٢٦	محي الدين باعلوی ٢٧
نظام الملك ٨ - ٩ - ١٠ - ١٦ - ١٧	مرجانی ٦٠ - ٦٦
نصر المقدسی ١٠	مرتضى زبيدي ٢٧
نعمان آلوسى ٦٦ - ٧٤ - ٨٦	المستظهر بالله ١٦
الواحدى (ابوالحسن الواحدى)	مسلم ٢٠ - ٥٣ - ٦١
هارون ١٢	مصطفى القبانى ٢٩
هيرقليس ٥٦	معاويه ٤٣ - ٧٣
يحيى بن سعيد (ابو سعيد القطان)	معري (ابوالعلاء المعري)
يوحنا بن ماسويه ١٢	المقتدى بالله ١٦
يوسف بن تاشفين ١١	ملكشاه ١٦ - ١٧

خطا	صواب	بيت	يول	خطا	صواب	بيت	يول
بونلرده	كونلرده	١٠	٠٧	بيلدر	بيلدر	٤١	٢٠
فديتنك	فديتك	٢٢	٢٤	عالملى	علملى	٤٩	١٤
سيتنى	سبيتنى	»	»	بغداد	بغداد	٦٧	٢٣
اتيئنى	اتيئنى	»	٢٥				

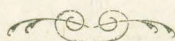

انسانلار

اولمش كيمينڭ ھالى بتون عالمة عبرت
 اولمش كيمينڭ مالى دگر آدمه قسمت
 اولمش كيميسى بخت ايله ثروتده يكانه
 ايلر كيميسى طالع ناسازينه لعنت
 اولمش كيمي غيرتله حسد بار امائل
 اولمش كيمي ثروتله طلبكار سفاھت
 قيلمش كيميني ميل صفا زحمته مجبور
 اولمش كيمينه ترك وفا جالب راحت
 اولمش كيمي ههجنسينه شفقتله بكرمخواه
 اولمش كيمي آزار ايله كسب آور شهرت
 اولمش كيمي برباد ايكن آباد نهايت
 اولمش كيمي ناشاد ايكن آزاد كدورت
 ايلر كيميسى حكمت وهيتتله توغل
 ايلر كيميسى مدرسهده نافله خدمت
 ايلر كيميسى وارث ايچون جمع نقود آه!
 ايلر كيميسى حادث ايچون ترك سعادت
 بلكر كيميسى شيخدن ارشاد نه جنت!
 بلكر كيمي ميخانهده ايمان نه حماقت!
 اولمش كيمي آرتق ستم يار ايله معتاد
 اولمش كيمي مستغنى انوار محبت
 خلاق جهان عالمة قلد قچه تجلى
 هر شئي برر حال ايله قيلمش متسلى

«وحى»

علم اهللرندن بر التماس:

قلم ايله اشتغال ايتمكدن مقصود ايسه كندی نفسهنی تریه ایتمك،
 كوهی آزمی اولسه ده شاگردلر و یاش قارنداشلرمزه فائده تیکور -
 مکر . (قارتلر ايسه بزم قلمزدن مستغنی ایدیكری معلوم). بونكله
 برابر هر وقت خطالقره اوچراب طور مقمز و آداشوب ده یا كلس یوللرغه
 كرمكزدن امین اولدیغمز یوق. بلکه بونلر هر وقت خاطر مزده طور ر .
 بو سببدن اوشبو « امام غزالی » رساله سیننی (باشقه اثرلرمزنی هم او -
 شنداق) اوقومش علم اهللرندن ر جامزدرکه : كوردیكری خطالردن كوز
 یوموب كتماسونلر ؟ عیبلیرینی پرده لب و یاشروب قالدرماسونلر . الوغ
 وكچوك نه تابارلر ايسه « انتقاد » قاعده سیننه بنا ایدرك یازسونلر .

تحقیقلر ، سوگولرگه قارشو ویرلهچك جواب ، « سكوت » دن عبارت
 ایدیكى ، بتون تریه اهلی و ادب ار بابی طرفندن قبول ایدلمشدر . بویله
 و قتلرده بزم هم اوشبو قاعده گه موافق حرکت ایده چكمز طبیعی ، لیکن
 « انتقاد » لرنی سكوت ايله دگل بلکه افتخار ايله قارشو آلمق لازمدر .
 شونك ایچون انتقادی مقاله لردن بن هم ممنون اولسه م كرك . زیرا
 « انتقاد » نك نتیجه سی یا بتم خطامی توز اتمكدن و یا كه یازوچینك
 غلطینی تصحیح ایتمكدن عبارت اوله چقدر . بوشی هر كیمك اخص
 آمالی ایدیكنده شبهه می وار ؟ فقط « انتقاد » یازوچیلر ، انتقاد ایدلنهچك
 جمله لرك صحیفه لرینی درست كوستروب یازسونلر و شونلرك خطا اید -
 یكلرینه دلیل لرینی ده صریح صورته بیان بیورسونلر . یوقسه صریح
 عبارتدن فهملنماش و خاطر مزه كلامش سوزلر و فكرلر اوشنداق
 « ایمش دیمش » لره بنا اولنمش شیلر « انتقاد » صورتی ايله قبول ایدلماز .

رضاء الدین به فی الدین

حقى ۳۰ تين

Типографія газ. „ВАКТЪ“ въ г. Оренбургъ. 1910 г.

